Børnenes Verdenshistorie

Förord till den elektroniska utgåvan

Dette danske verk av **Johan Ottosen** (1859-1904), oversatt till norsk af **Anton Ræder** (1855-1941), er digitalisert i oktober 2008 av Nasjonabbiblioteket i Oslo og anpasset til Projekt Runeberg i november 2014 af Ralph E.

JOHAN OTTOSEN

oc

A. RÆDER

BØRNENES VERDENS HISTORIE

ANDEN UDGAVEr

| OLDTIDENS 1 VERDEN.

I I Indoeuropcriske folk I I Semitiske (oy hamiüske)

Pantenes i erdenshisioriiJOHAN OTTOSEN

BØRNENES VERDENSHISTORIE

med go billeder <)<• 4 kartek

2. NORSKE UDGAVE VED DR. A. RÆDER

EK.SI'EJ) ITIO N SCI I EF FOR IND E It VIS N IN O S V Æ < NET

DET NORDISKE FORLAG

ernst bojesen

KRISTIANIA o« KØBENHAVN 1903Forord til første norske udgave,

\ ed gjennemlæsningen af Johan Ottosens »Børnenes Verdenshistorie« følte jeg mig straks slagen af bogens fortrinlighed baade hvad methode, stofanlæg og fremstilling angaar. Jeg følte mig overbevist om, at bogen vilde vise sig lige skikket for vore folkeskoler og højere skoler, som tilfældet har været i Danmark; med denne tanke er det, jeg har overført den til norsk og ledsager den med min aller bedste anbefaling.

Kristiania, 1. september 1898.

Br. A. RÆDER.

Trykt ialt 15,000 ckspl.

københavn f. e. bordingØsterland.

For 5 — 6000 aar siden var indbyggerne i Norge, saavel som i Sverige og Danmark, vilde fisker- og jægerstammer; de havde kun vaaben af sten og ben, holdt ingen husdyr (uden hunden), dyrkede ikke jorden og kunde ikke læse og skrive: de havde ingen kultur. Men paa samme tid bodde der i andre lande folkeslag, der havde opfundet at smede og støbe redskaber af metal, som dyrkede jorden, byggede store byer, og som kunde læse og skrive: disse folkeslag havde kultur, de var civiliserede folk. De bodde i Ægypten og Vestasien.

1. Ægypten. Reiser man fra Middelhavet opover Nilen, kan man seile over 1000 kim.: men saa træffer man paa et sted, hvor elven gaar i stærke stryg, som skibet ikke let kan klare. Landet herfra og til Middelhavet er Ægypten. Det regner næsten aldrig der; derfor er det meste af landet en ørken. Men Nilen løber i en dal, som kan vandes og holdes frugtbar af elven, og i denne Nildal bodde ægypterne. Den beboelige dal er længst mod syd i Ægypten kun 5 kim. bred, længere mod nord bliver den 10—20 kim. bred, og ude ved Middelhavet udvider den sig til et stort Delta, som gjennemstrømmes af Nilens mange mundinger.

2. Ægypterne vidste i gamle dage ikke, hvor Nilen kom fra; og først i vor tid har modige opdagere fundet dens kilder flere tusind kilometer mod syd. Naar det er regntid dernede, stiger elven og skyller umaadelige vand-

1*

Ni MalenXilens [-oversvømmelser-] {+over- svøm- melser+}

masser nordover. Denne oversvømmelse naar til Ægypten i maanederne juni til september, da hele dalen er dækket af vand. Naar vandet igjen synker, efterlader det paa markene et lag fedt dynd, som er overordentlig frugt-hart. Ægypterne drog nytte af oversvømmelserne. De grov kanaler og hyggede dæmninger for at lede vandet, saa at det gjorde mest nytte, de opførte jordhoie og lagde byerne paa dem. Og naar saa vandet atter sank, pløiede, saaede og høstede de paa den frugtbare jord.

Ægyptisk skib, som det afbildes paa gamle billeder. I agterstavnen findes kommandobro og ror, i forstavnen en udkigsplarls; ræerne af bambusrør er til at heise op og ned ad masten; i mastetoppen er der en udkigskurv.

3. Saadanne arbeider kunde de ikke have udført, om hver mand havde staaet alene; de maatte slaa sig sammen, hjælpe hverandre og have en fælles regjering. Kongen, Farao, var enevældig; ham maatte alle lyde. Den største del af jorden eiedes af de rige godseiere; men de aller fleste ægyptere var bønder og fattige haand-verkere. De trodde paa mange guder og hellige dyr, f. eks. krokodillen, katten, ibisfuglen og navnlig oksen Apis, som

FaraoOsTKRJ.AXI)

var sort med en hvid plet i panden og et merke af en bille paa tungen. De trodde, at efter døden levede sjælen, saa længe som legemet ikke var forraadnet. Det maatte bevares; derfor balsamerede de ligene, d. v. s. rensede dem, nedsaltede dem, fyldte dem med krydderurter og omviklede dem med tøi. Af saadanne mumier er der i vor tid fundet en mængde.

4. Presterne granskede meget. De udregnede, >it et aar er 865 V*1 dag, og de opfandt en slags skrift, hiero-

Yyr amid erne*

glyferne. Fra ægypterne lærte fønikerne bogstavskriften, og af dem fik europæerne den. Ægypterne lavede af papyrusplanten det første »papir«. Der var mange store kunstnere; mange af deres billedhuggerarbeider er saa udmerkede, at ingen kunstner nu kan gjøre noget bedre. De opførte store bygninger, f. eks. de mægtige pyramider, som ligger tæt ved den nuværende hovedstad Kairo. Det er kongegrave, byggede for omtrent 5000 aar siden. Den største af dem er næsten 150 meter høi; paa den skal 100,000 mand have arbeidet i 30 aar.

5. Efterat Ægypten havde staaet i 3000 aar, blev det o. 500 før Kristi fødsel undertvunget af perserne. Siden

[-Pyramiderne-]

{+Pyra- miderne+}

Mumier

[-Hieroglyferne-]

{+Hiero- glyferne+}6

kora det under grækerne, derpaa under romerne, saa under araberne o. fi. og for omtrent 400 aar siden under tyrkerne. Under disse undertrykkelser gik kulturen til grunde, og ingen forstod længer at læse de gamle hieroglyfer. Men i det 19de aarhundrede har europæiske lærde atter udfundet, hvad de betyder.

6. Babylon Og Ninive. Ogsaa i det frugtbare lavland Mesopotamien ved Eufrat og Tigris opstod i tidlig tid civiliserede stater. Da her ikke fandtes naturlig stejl,

.Lssyrisli konge paa løvejagt, efter et gammelt billede fra Ninive. Kongen staar paa sin vogn, som kjøres af hans vognstyrer, og fælder en løve, som af hans drabayiter drives hen imod ham.

formede indbyggerne stene af vaadt ler og brændte dem haarde i solen eller i en ovn. Ogsaa deres tavler til at skrive paa blev dannet af vaadt ler og derefter brændt. De opfandt kileskriften, som kaldes saaledes, fordi skrifttegnene sammensættes af smaa figurer, som ligner kiler. De lærde iagttog nøie stjernerne, som efter deres tro var guder, og blev dygtige i stjernekyndighed. Naar vi endnu deler en cirkel i 360 grader og regner tiden efter uger paa 7 dage, skriver det sig fra. dem. I deres store byer, Babylon ved Eufrat og Assyriens hovedstad Ninive ved Tigris, herskede krigerske konger. Fra bibelhistorien

Ægyptens [-undergang-] {+under- gang+}

Mursten Kileskriftøsteri.axi)

ved vi, hvorledes assyrerne undertvang Israels rige, og hvorledes Babylons konge Nebukadnesar indtog - Jerusalem. Noget før aar 500 f. Kr. kom landet under perserne og siden under andre herrer; nu raader tyrkerne der. Landets velstand og kultur er gaaet under, de gamle byer er nu grushouger; men i det 19de aarhundrede har Europas lærde undersøgt grushougene, hvor de fandt mange kunstverker og skrifttavler, og har udfundet betydningen af kileskriften.

7. Fønikerne, som bodde paa Syriens kyst, var modige sjøfarende, der fra byerne Sidon og Tyrus seilede ud langs Middelhavets kyster og grundede mange kolonier (nybygder), f. eks. Karthago i Afrika. Fønikiske sjømænd i ægyptisk tjeneste seilede ud det røde hav, syd om Afrika og kom hjem forbi Gibraltar. Saaledes opdagedes hele Afrikas kyst, men denne opdagelse glemtes snart igjen.

8. Jøderne var det merkeligste af alle folkene i Vestasien. De havde ikke nogen merkelig kunst og ingen stor magt eller sjøhandel, som de før nævnte folk; men de fastholdt under alle omskiftelser troen paa én eneste gud. Om dem lærer vi i bibelhistorien.

9. Perserne havde en merkelig religion. De trodde, at lysets gud og mørkets gud førte en evig kamp, og at mennesket kunde hjælpe lysets gud i denne kamp ved at gjøre ret, tale sandhed, udrydde vilde dyr og opdyrke ødemarker. Perserne blev tapre og modige folk. Deres store konge Ki/ro.s undertvang alle omliggende lande (f. eks. Babylon) fra Indusfloden til Ægæerhavet. Hans søn indtog Ægypten. Omkring aar 500 f. Kr. raadede kong Darios, som ordnede det vældige rige godt og byggede store landeveie og kanaler. Han var den mægtigste hersker, menneskene endnu havde set; den som fik adgang til ham, maatte kaste sig i støvet for ham og tilbede

Kulturens [-undergang-] {+under- gang+}

Kolonier

Reise om A frika

Kvros

Darios aar 50012

Oldtiden

ham som en gud. Alligevel mødte han en fiende, perserriget ikke kunde overvinde; det var de smaa græske stater.

De fleste her omtalte folkeslag kaldes semiter (efter Noahs søn Sem) og talte sprog, som slet. ikke ligner vort. Men perserne, som undertvang dem alle, var indoeuropæere ligesom grækerne, romerne og vi; alle

indoeuropæiske sprog er i slegt med hinanden.

Hellenerne,

1. Hellenerne eller grækerne bodde i den sydlige del af Balkanhalvøen og paa øerne deromkring. Paa fastlandet regnedes Hellas (Grækenland) fra bjerget Olympos

Jlellas.

til sydspidsen af Peloponnes (Morea). Det er af bjerg-kjæder og havarme delt i mange smaa landskaber; hver enkelt dal eller ø var en liden ståt for sig. Den største ståt var Sparta; den næststørste var Athen, som raadede over halvøen Attika.H KI.I.AS

<1

2. Skjønt disse mange smaa-stater ofte førte krig indbyrdes, vidste hellenerne godt, at de i grunden kun var ett folk. De talte næsten samme sprog og dyrkede de samme guder. Af guderne, som de tænkte sig bodde paa Olympos, var Zens den ypperste, han raadede over himmel og jord og udslyngede lynet mod sine fiender. Pallas Athene var visdommens gudinde. Apollon, som var sangens og spaadoms-kunstens gud, gav menneskene svar om fremtiden, naar de spurgte hans orakel i Delfi. Man forestillede sig guderne i menneskeskikkelse, men større, stærkere og skjønnere.

Ved Delfi var bygget et tempel over en bjergrevne, fra hvilken der steg bedøvende dunster op. .Naar prestinden, Pythia, satte sig paa en trebenet stol, som stod tvers over revnen, kom hun i vildelse ved at indaande den giftige luft og udstødte forvirrede ord. I disse trodde man, at Apollon gav sin spaadom, og der var ansat prester, som skulde udfinde meningen. Da saa ledes den rige kong Krøsos af Lydien vilde føre krig mod perserkongen Kyros og spurgte oraklet om udfaldet, svarede dette: Naar Krøsos gaar over grænsen, vil et mægtigt rige gaa til grunde.« Det slog ogsaa til; men det var Krøsos's, og ikke Kyros's rige, som gik under.

3. Det var hellenernes lyst at drive legemsøvelser, og de afholdt ofte kamplege, ved hvilke unge mænd kappedes om, hvem der var dygtigst til at løbe, hoppe, brydes og kaste med spyd eller med en metalskive, som kaldtes diskos. Hertil strømmede mange tusinde tilskuere sammen fra alle kanter af Hellas. Navnkundigst var de olympiske

Zeus.

Guderne: Zeus, Athene, Apollon

Oraklet i Delfi

De olympiske lege10

( )I,DTIDK.N

lege, som holdtes ved Olympia paa Peloponnes hvert fjerde aar. Seierherren fik som kamppris kun en krans af oliventræets grene; men at vinde denne var den største hæder, en græker kunde naa. Hans fødeby feirede da en pragtfuld fest for ham og ærede ham paa alle maader.

4. Hellenerne elskede sang og digtning. De havde mange sagn om ældgamle dage, da guderne færdedes blandt menneskene og hjalp dem, de yndede. Om den kjæmpestærke Herakles eller Herkules fortaltes det, at han overvandt mange gruelige vilddyr og uhyrer; efter sin død blev han gud. Theseus fældede uhyret Minotaurus, der levede paa Kreta i den store og vildsomme bygning Labyrinten, og til hvem athenæerne hvert aar havde maattet ofre syv gutter og syv piger. Men høiest elskede de clog den blinde sanger Homers kvad: Iliaden og Odysseen. I dem fortaltes om grækernes krigstog mod Troja (i Lilleasien), som de først tog efter 10 aars kamp, og om den kloge Odysseus's merkelige hændelser paa sin fart fra Troja til sit hjem. Alle grækere kunde lange stykker af Homers sange udenad.

lu diskoskaster.

Græske Sagn: Herakles, Theseus

Iliaden o<* Odysseen

5. Sparta. I Sparta var der to konger; deres myndighed var ikke stor, da et raad af gamle kloge mænd afgjorde næsten alt. Spartanerne var et krigerfolk, som havde underkuet det sydlige Peloponnes (Lakonien); de overvundne indbyggere blev deres trælle, der maatte dyrke jorden for de stolte spartanere, som ikke vildeHellas

11

arbeide selv. Naar et barn fødtes i Sparta, bestemte øvrigheden, om det var sundt nok til at faa lov til at leve; alle svagelige børn maatte dø. Naar gutterne var 7 aar, toges de fra sin moder og opdroges paa en skole, hvor de havde det strengt, og hvor de lærte legemsøvelser og krigskunst. En gang hvert aar blev de piskede tilblods ved gudinden Artemis's alter, og de maatte da ikke klage det mindste. Paa den maade blev de haardføre, tapre og ubarmhjertige krigere. Men de blev ogsaa uvidende og overtroiske og ringeagtede haandverk, handel og kunst. De brugte ikke mange ord. En ung spartaner sagde om sit sverd: Det er kort!« Hans moder svarede: »Gaa et skridt længere« (nemlig ind paa fienden). Det var et lakonisk svar.

Spartansk

[-opdragelse.-]

{+op- dragelse.+}

Lakoniske svar

6. Athen stod fra først af under en konge, men blev siden en republik. Der opstod da stor strid mellem adelen og det øvrige folk, indtil athenæerne valgte den vise Solon til lovgiver. Han bragte fred tilveie, idet han fastsatte, at øvrigheden vistnok skulde vælges mellem de rige; men paa tinget, hvor de vigtigste statssager afgjordes, skulde alle, baade fattige og rige, have lige meget at sige. Han gav ogsaa andre gode love: enhver athenæer skulde lade sin søn lære en nyttig næringsvei; naar forældrene blev gamle, skulde sønnen til gjengjæld underholde dem. Ligeledes forbød han at gjøre fattige frimænd til trælle, og de trælle, man havde, skulde man behandle godt. Athenæerne lignede ikke spartanerne; de blev ivrige til at drive sjøfart, haandverk og kunst, men var tillige ud-merkede krigere. — Efter Solons tid tabte adelen mere og mere af sin magt; tilsidst var det saaledes, at selv de fattigste athenæere kunde naa de høieste stillinger. Denne regjeringsform heder demokrati eller folkevælde; omvendt heder den statsform, hvor adelen har magten, aristokrati eller adelsvælde.

Solons love16 Oldtiden

Græker nes sjøfart

Kolonier i Lilleasien, Sicilien, Syditalien o. fl. st.

Athen hjælper byerne i Jilleasien mod perserne aar

5011

7. Kolonierne. De modige græske sjøfolk færdedes rundt paa hele Middelhavet og fik efterhaanden handelen i sin magt, medens fønikernes handel tabte sig. Ved denne sjøfart fik grækerne meget at gjøre med de gamle kulturfolk i Østerland som ægypterne og fønikerne, af hvem de lærte bogstavskrift og mange slags kunst og haandverk, og da de havde let for det, blev de snart dygtigere end sine læremestre. I mange lande grundlagde de kolonier, især i Lilleasien (Smyrna, Efesos o. m. a.), paa Sicilien (Syrakus, Messina osv.) og i Syditalien (Neapel, Tarent) — samt endnu videre om.

De store og rige græske bver i Lilleasien blev undertvunget af perserne. Men i aaret 500 f. Kr. gjorde de oprør mod kong Darios og fik hjælp fra Athen. Darios blev rasende over, at Athen vovede at hjælpe oprørere mod ham, og da han havde kuet oprøret, rustede han sig for at straffe Athen. Det maatte jo være en let sag for det store perserrige at overvinde en saa liden ståt.

Athens stortid.

1. Perserkrigene. Darios udsendte en flaade, som seilede tvers over Ægæerhavet og landsatte en hær i Attika. Spartanerne havde lovet Athen hjælp, men turde ikke rykke ud før fuldmaane. Alligevel stormede athe-næerne løs paa de overlegne fiender ved Marathon og slog dem saaledes, at de maatte seile hjem igjen.

2. Den kloge TkemistoJdes, som indsaa, at perserne vilde komme igjen, overtalte athenæerne til at bygge en stor flaade af 200 treradaarede skibe. Da oraklet i Delfi spaaede athenæerne, at trævolde vilde være uindtagelige, forstod de, at det var skibene, som oraklet mente med trævolde.

Athens seier ved Marathon

Athens flaadeAthens stortid i:>

3. Da Darios faa aar efter døde, samlede hans søn Xerxes en umaadelig hær og lod bygge en skibsbro over Hellespont. Da stormen ødelagde broen, lod han havet piske og bygmestrene korsfæste og byggede en ny bro, paa hvilken hæren gik over i 7 dage og 7 nætter. Den gik videre langs kysten, trængte igjennem passet ved Thermopylæ, hvor spartanerkongen Leonidas og hans inænd

Et græsk trertidaaret skib. Horekarlene sad i tre rader over hverandre. Feilene er udskaarne forneden, forat styrmanden fra agterstavnen kan have fri udsigt, yaar skibet i fuld fart løb mod et ßendtligt skibs side, blev dette

boret i sænk.

nedhuggedes, og besatte det mennesketomme Athen, hvis mænd var ombord paa flaaden, medens kvinder og børn var ført til Peloponnes. Men i sjøslaget ved Salamis slog de forenede hellenere Xerxes's store flaade paa flugt. Xerxes blev ræd og flygtede hjem til Asien med en del af hæren, og resten af den blev aaret efter slaaet af Hellas's samledede stridsmagt ved Plafæie.

Xerxes's lo«

Slag ved [-Thermopylæ, Salamis-] {+Thermo- pylæ, Sala- mis+} og Platææ14

Oldtiden

Leonidas's [-tapper-lied-] {+tapper- lied+} ved [-Thermopylæ-] {+Thermo- pylæ+}

Leonidas. Ved Thermopylæ gaar fjeldet næsten ud til havet, saa at der kun er en smal vei langs stranden. Da Xerxes kom did og saa, at den var besat af spartanerkongen Leonidas og en liden hær, ventede lian i fire dage paa, at grækerne skulde flygte af rædsel, og bød derefter sine mænd at fore de afsindige for hans aasyn. Men hans overmagt nyttede intet i det trange pas. Da røbede en græsk forræder for ham, at der var en anden vei over fjeldet; ad den sendte Xerxes sine bedste soldater for at falde grækerne i ryggen. .Saasnart Leonidas flk det at vide, lod han sine fleste tropper drage bort; men han selv og hans 300 spartanere blev paa sin post, thi en spartaner maatte ikke flygte, og de faldt til sidste mand. Paa deres grav sattes siden denne mindeskrift: »Vandringsmand! meld spartanerne, at vi ligger her, lydige mod deres love«.

[-Themi-stokles's-]

{+Themi- stokles's+} list ved Salamis

Salamis. Det var Themistokles, som ved en list skaffede sine landsmænd seiren ved Salamis. Thi da flaaderne laa over for hinanden i sundet mellem Salamis og Attika, vilde skibene fra Peloponnes seile hjem og lade athenæerne i stikken. Da sendte Themistokles hemlig bud til Xerxes og udgav sig for at holde med perserne; Xerxes skulde blot skynde sig at gaa løs paa hellenerne, som var indbyrdes uenige, thi nu kunde han overvinde dem alle paa en gang. Xerxes lod straks sin flaade seile frem og satte sig paa en prægtig trone inde paa kysten for at se paa sine skibes seier. Men farvandet var saa trangt, at persernes overmagt ikke hjalp dem ; grækerne forstod tillige at styre langt bedre end tienderne, rendte mange fiendtlige skibe i sænk og tvang resten til at flygte. — Siden flk athenæerne mistanke til den kloge Themistokles, som dog havde gavnet sin by saa meget, og derfor

maatte han gaa i landflygtighed. Perserkongen gav ham bolig i Lilleasien, hvor han døde.

4. Athens Magt. Efter slaget ved Platææ kom perserne ikke oftere for at angribe Hellas. Spartanerne holdt snart op med krigen, men Athen udsendte hvert aar sin store flaade for at fri de græske byer i Lilleasien fra persernes herredømme og standsede ikke, før der ikke længere stod en eneste græsk by under perserkongen. De befriede byer og andre græske sjøstæder sluttede et stort forbund, som styredes af Athen; forbundsfællerne skulde hjælpeAthens stortid

i:>

Athen i alle krige og betale en stor skat. Nu var Athen Hellas's mægtigste og rigeste by.

5. Athenæerne brugte noget af sin rigdom til store festningsverker omkring Athen og dens havneby Piræus samt til flaaden. Men meget brugte de til prægtige templer, til skjønne kunstverker og til opførelse af herlige skuespil. Dc-n som fik dem hertil, var den store statsmand Perikles.

Paa liøien Akropolis, som var Athens borg, havde Xerxes afbrændt gudernes templer. Nu lod Perikles dem opføre langt

Akropolis paa Perikles's tid. Den store bygning er Parlhenon; foran denne sees Athenes broncestette (seet fra nordvest).

pragtfuldere end før. For gudinden Athene byggedes det store tempel Parthenon, i hvis indre der reistes en billedstøtte af gudinden, udført af den store billedhugger Fidias; den var af elfenben, men dens haar og klædning af guld. Uden for Par thenon reistes en broncestøtte af Athene; den var saa høi, at man langt ude paa havet kunde styre efter dens lansespids, som straalede i solen. Paa den sydlige skraaning var udhugget bænke rader i fjeldet med plads for mange tusinde; det var teatret, hvor man paa de store festdage saa paa de skuespil, som spilledes paa scenen, der laa neden for skraaningen. Der spilledes baade tragedier (sørgespil) og komedier (lystspil), forfattede af store digtere, hvis mage maaske aldrig har været til. Fattige

[-Parthenon-]

{+Parthe- non+} Fidias

Teatret

Perikles AkropolisOldtiden*

folk fik penge til billetten udbetalt af statskassen; thi Perikles vilde have, at alle athenæere skulde være dannede mennesker med sans for kunst og poesi.

Den vise Sokrates dømtes til døden

6. Athenæerne var opvakte og ønskede at vide og forstaa alting. Derfor reiste fra alle græske lande de klogeste mænd til Athen og tjente mange penge ved at undervise unge athenæere. Men den viseste og bedste var den fattige athenæer Sokrates. Han kunde ikke tro, at grækernes gudelære var den fulde sandhed, men tænkte

sig, at der var en retfærdig guddom, som man tjente bedst ved altid at gjøre det gode; det gjaldt derfor kun om at forstaa, hvad det gode var, og saa handle derefter. Han tog ingen betaling for sin undervisning, men gik om paa gader, torve og i parkene og samtalede med enhver, som brød sig om det. Naar han traf en, som gav sig ud for at vide besked om alt mellem himmel og jord, pleiede han at spørge ham ud saa længe, til alle, der hørte det, kunde se, at den kloge mand i virkeligheden ikke forstod det ringeste. Mange unge mænd elskede ham; men de som indbildte sig at være kloge, hadede liam, og da han var 70 aar gammel, anklagede tre mænd ham for at haane guderne og ødelægge ungdommen. De foreslog, at han skulde dø; men han selv svarede rolig, at han snarere havde fortjent at æres af staten. Herover blev dommerne vrede, saa at de dømte ham til døden, og han maatte tømme et bæger med gift.

Sokrates.Makedonien

7. üe indbyrdes krige. Spartanerne saa skjævt til Athens magt og lurede paa at ødelægge den. De fik samlet i et forhund alle Athens fiender, og der udbrød en langvarig krig. Til uheld for Athen døde Perikles snart, og da hans efterfølgere ikke var saa dygtige, begyndte det at gaa galt. Der førtes krig i mange aar baade i Grækenland, paa Sicilien og paa Lilleasiens kyst. Alle græske stater var med; de, hvor folket styrede, holdt med Athen, adelsstaterne med Sparta, og i hver enkelt by kjæmpede adelen og de fattige indbyrdes. Til slutning seirede Sparta, Athen maatte opgive herredømmet paa havet og øerne og som i fordums tid nøies med Attika. Men spartanerne underkuede nu de øvrige grækere paa det blodigste, og de indbyrdes krige blev ved. Da sluttede Sparta forbund med perserkongen og gav ham lov til igjen at underkue hellenerne i Lilleasien, forat det selv kunde have magten i Hellas. Saaledes gik det tabt, som var vundet i de store perserkrige. Alligevel blev der ikke ro i Hellas; Sparta kunde ikke magte sine mange modstandere; der førtes stadig blodige og odelæggende krige mellem staterne i Hellas. Da blandede kong Filip af Makedonien sig ind i de græske stridigheder.

Makedonerne,

1. Makedonerne, som bodde nord for Olympos, var nær i slegt med grækerne. Deres konge Filip, som i sin ungdom havde levet i Hellas og der lært krigskunsten, dannede sig en stor og veløvet hær og indtog med den mange nabobyer; andre vandt han ved at give de ledende mænd penge (»bestikkelse«). »Ingen by,* sagde han, »er uindtagelig, naar et æsel med guld kan komme ind gjennem porten.« Ogsaa i Hellas skaffede han sig magten baade ved penge og ved kamp; den sidste modstand,

< Irækerne i Lilleasien kommer

under perserne

Sparta over vinder Athen22

som reistes af Athen, knuste han i et stort slag ved Kæronea. Han gjorde sig ikke til konge over Hellas, men sammenkaldte statsmænd fra alle græske stater til et møde og foreslog for dem, at man skulde gjøre et krigstog mod Persien. De valgte ham til fører for de græske hære; men kort efter blev han myrdet, og det blev hans søn Aleksander, som kom til at fore grækernes hevntog mod Persien.

2. Aleksander, som var opdraget af den navnkundige græske vismand Aristoteles, var en stolt og ærgjerrig yngling. Engang man opfordrede ham til at deltage i de olympiske lege, svarede han: »Kun naar jeg faar konger til modstandere.« Da han i en alder af 20 aar blev konge, rustede han sig til persertoget; sine skatte uddelte han til sine hærførere, thi han selv havde nok i haabet. Hans hær, som talte 35,000 mand, var kun liden mod de masser, perserkongen kunde stille; men disse var for en stor del underkuede folk, som kjæmpede uvillig eller feigt og uden orden: ingensteds holdt de stand mod grækernes og makedonernes udmerkede tropper. Først gik Aleksander gjennem Lilleasien og Syrien til Ægypten og underlagde sig disse kystlande; i Ægypten grundede han byen Alessandria. Derpaa vendte han sig mod Asiens indre og slog perserkongens sidste store ha;r ved Tigris. Han drog videre mod øst og nord, idet han alle vegne grundlagde byer ved elvene eller karavanveiene, ja naaede helt til Induslandet og overvandt kongerne der. Hans makedonere var misnøiede med det endeløse krigstog; men naar hans gamle venner ytrede et dadlende ord mod ham, kunde han fare op og dræbe dem. Ved Indus nødte hans soldater ham endelig til at vende om. Han drog til Babylon, som han vilde gjøre til sin hovedstad, og arbeidede nu paa at ordne sit uhyre rige. Han egtede en persisk kongedatter og gav 10,000 makedonere persiske

Filip [-undertvinger-] {+under- tvinger+} Hellas

[-Aleksander-]

{+Aleks- ander+} den

store (336—323

f. Kr. indtager [-perserriget-] {+perser- riget+}Makedonerne

kvinder til hustruer; thi han vilde, at seierherrerne og de overvundne skulde blive til ett folk. Han optraadte som en østerlandsk konge med umaadelig pragt og tillod, at man tilbad ham som en gud. Da døde han pludselig aar 323, 33 aar gammel.

3. Først ved Aleksanders tog lærte grækerne rigtig at kjende Østerlandene. Om alle de ting, de merkelige dyr og nye planter, man fandt, sendtes meddelelser hjem til

[-Aleksander-]

{+Aleks- ander+} vil [-sammensmelte seierherrer-] {+sammen- smelte seier- herrer+} og overvundne

Aleksanderslaget. Efter et billede fra oldtiden, som forestiller slaget ved Issos aar 333. Til venstre sees Aleksander, som gjennemborer en fornem perser. Perserkongen vender sig paa sin stridsvogn for at ile ham til hjælp; men vognstyreren pisker paa hestene for at komme bort.

Aristoteles, for at han kunde beskrive dem. Nu saa mange tusinde grækere Ægyptens pyramider og kanaler, Babylons paladser, Indiens krigselefanter og ørkenens kameler, ting, som kun faa af dem for havde seet. Handelsmændene fik adgang til nye lande, og de lærde fik tusinde nye ting at gruble over. Det var, som om en stor, næsten ukjendt verden var opdaget.

4. Efter Aleksanders død var der ingen, som kunde holde hele riget sammen. Hans hærførere tog hver sin

Hvad grækerne lærte af [-Aleksanders-] {+Aleks- anders+} tog20

del deraf, og saaledes opstod flere riger, hvis konger var makedoner, og i hvilke grækerne og makedonerne var det herskende folk, som de gamle indbyggere maatte lystre. Det vigtigste af disse riger var Æi/i/ptm, hvis konger alle hed Ptolcmæos. Ptolemæerne vilde gjøre sin hovedstad Aleksandria til midtpunkt for græsk dannelse og gav alle store græske videnskabsmænd og digtere rigt underhold, naar de vilde flytte derhen. De samlede et stort bibliothek af bøger, skrevne paa papyrusruller, og forbød at udføre papyrus fra Ægypten. Da opfandt man i byen Pergamon (i Lilleasien) at tildanne kalveskind, saa der kunde skrives derpaa (»pergament«).

5. 1 aarhundrederne efter Aleksander blev græsk det almindelige bogsprog i Lilleasien, Syrien og Ægypten (det

nye testamente er skrevet paa græsk). Der opstod i disse tider ikke saa store digtere som før, men langt flere store videnskabsmænd og lærde, som bragte det vidt i matematik, geografi og flere videnskaber. Allerede tidligere havde enkelte lærde grækere indseet, at jorden ikke er en flad skive, men en rund kugle. Nu naaede man langt videre. Den store videnskabsmand Aristark, som levede 200 aar f. Kr., udfandt sindrige midler til at udregne maanens, ja endog solens afstand fra jorden og kom temmelig nær til det rigtige maal, som vi nu kjender. Han forstod ogsaa, at jorden ikke staar stille, men at den i løbet af et døgn dreier sig om sin akse og i løbet af et aar gaar

Aristark

[-Videnskabens fremskridt-]

{+Viden- skabens frem- skridt+}

Ett Iteaende mand.

[-Ptolemæerne-]

{+Ptole- mæerne+} i ÆgyptenRom i republikkens tid

rundt om solen. Det kunde hans samtidige dog ikke fatte. I Athen blev han anklaget for ugudelighed og forvist fra denne by.

Rom i republikkens tid.

1. Til Italien regnedes i oldtiden kun selve halvøen mellem Adriaterhavet og det toscanske hav, fra den lille elv Rubico til Messinastrædet. En stor del af halvøen er opfyldt af bjerge, Apenninerne; disse dækkedes i oldtiden af udstrakte skove, men i deres dale var der frodige græsgange. Paa halvøens vestside er der flere store sletter med noksaa frugtbar jord. Her bodde forskellige folkestammer; den vigtigste var latinerne, som eiede landet nærmest syd for elven Tiber. De var et bondefolk, delt i flere smaastater, men alle dyrkede de samme guder, af hvilke den øverste var Jupiter. Den nordligste af latinernes byer, Bom, laa paa syv høie ved Tiber.

2. Roill. Om Roms ældste tid vides ikke meget. Sagnet fortalte, at den var grundlagt (753 f. Kr.) af Romulus, en søn af krigsguden Mars. Først styredes Rom af konger; men o. 500 f. Kr. jog folket sin konge bort og indrettede en republik (fristat). Den største magt havde senatet, et raad af nogle hundrede fornemme mænd. Hvert aar valgte folket paa tinget to konsuler, som i det aar skulde føre hæren og sammen med senatet styre staten. — I republikkens første 150 aar var Rom ikke mægtig. Det kom af, at der var stor strid mellem romerne indbyrdes.

3. Der var nemlig to stænder i Rom: patricierne og plebeierne. Patricierne nedstammede fra de ældste indbyggere i byen; de vilde ikke regne dem, som siden var

Latinerne Jupiter Kom 753

Senatet

[-Konsulerne-]

{+Kon- sulerne+}

Patri ei erna og

[-plebeierne-]

{+ple- beierne+}•J2 Oldtiden

flyttet til Rom, og som kaldtes plebeiere, for rigtige romere. Kun patricierne kunde blive konsuler. Og da de fleste plebeiere var fattige, maatte de ofte laane penge af rige patriciere; men naar en ikke kunde betale, blev

Italien.

han slave træl) og tilhørte den mand, han skyldte penge. Snart blev plebeierne saa fortvilede, at de med koner og børn drog bort fra Rom og tænkte paa at grundlægge en ny bv et stykke borte. Da blev patricierne for alvor rædde og bad dem om endelig at komme tilbage. DetRom i republikkens tid 2 27

gjorde plebeierne ogsaa, men først maatte patricierne gaa ind paa, at plebeierne hvert aar skulde vælge egne talsmænd, almuetribunerne. Tribunerne fik magt til at forbyde enhver ting, som kunde skade plebeierne. Vilde en konsul, eller vilde senatet befale noget saadant, behovede blot en tribun at sige nei, og saa kunde det ikke ske. Men fuldt tilfredse var plebeierne ikke endnu; thi de vilde have fuld ligeret med patricierne. Det fik de ogsaa til sidst, idet det blev lov, at en plebeier kunde vælges til konsul; men det varede næsten 150 aar, inden man kom saa vidt.

4. Romerne var et tarveligt og haardført folk. Om guderne mente de, at naar man ofrede gode ofre til dem (svin, faar, okser o. lign.), vilde de til gjengjæld hjælpe Rom. De trodde, at de kunde udgranske fremtiden ved at undersøge, i hvilken retning fuglene Høi, eller hvordan de ofrede dyrs indvolde saa ud. Hver gang de vilde holde ting eller begynde en krig, undersøgte presterne saadanne varsler; var de uheldige, opsatte romerne, hvad de havde fore, indtil varslerne blev bedre. En af de merkeligste romerske guddomme var gudinden Vesta. Paa ildstedet i hendes tempel brændte en ild, som aldrig maattes slukkes; til at passe den var indsat prestinder,

vestalindene, som ikke havde lov til at gifte sig. Vestas evige ild var ligesom hele Roms fælles arne.

5. Italiens undertvingelse. Saa længe stænderkampen stod paa, havde Rom ikke synderligt held i sine krige; men efter dens ophør vendte romerne sig med kraft mod sine fiender. I en række krige omkring aar 800 undertvang romerne først de andre latinere og overvandt derefter det ene italienske folk efter det andet.

I latinerkrigen hændte følgende. En modig latiner æskede en af romerne til tvekamp. Konsulen Manlius havde forbudt sine soldater at forlade rækkerne; alligevel traadte Manlius's

Ofre

Varsler Vesta

Italien [-undertvinges-] {+under- tvinges+} o. 3

[-Almuetribuner-]

{+Almue- tribuner+}

Plebeiiske konsuler24

Oldtiden

egen søn frem, optog tvekampen og vandt seier. Hele romerhæren jublede af glæde, og Manlius tildelte sin søn æresprisen for tapperhed; men derefter lod han ham henrette, fordi han havde overtraadt konsulens bud. Saa streng var mandstugten i den romerske hær.

6. Den sidste by, som for alvor gjorde modstand, var det græske Tarent, som for penge fik den ærgjerrige kong

Krigselefanter. Inderne var de fonte, som afrettede elefanter til krigsbrug. Efterhaanden indførte perserne, makedonerne, karthagerne o. a. krigselefanter.

I'yrrhos Pyrrhos fra Epiros (i Nordgrækenland) til at komme til hjælp. Mod hans dygtige krigere og hans 20 krigselefanter kunde romerne ikke holde stand; de tabte to slag, men først efter at have fældet saa mange fiender, at Pyrrhos udbrød: »Vinder jeg endnu en saadan seier, eidet ude med mig« (en »pyrrhussejr«). Flere gange tilbød han Rom en hæderlig fred; men senatet vilde ikke underhandle med ham, saa længe han stod i Italien. EfterRom i republikkens tid 2 29

nogle aars krig kom det til et tredje hovedslag; denne gang vandt romerne, Pyrrhos drog hjem, og snart maatte Ta rent overgive sig.

7. Ilele Italien stod nu under Iiom. Romerne ordnede det saaledes, at de øvrige italienske folk hvert for sig sluttede forbund med Rom; de skulde hjælpe Rom i alle krige, men blev ellers ikke undertrykt, saa længe de var tro. Med hver romersk legion (4—5000 mand) fulgte for eftertiden lige saa mange forbundsfæller, saa at en hær paa 2 legioner gjerne talte omtrent 20,000 mand. For at forbundsfællerne ikke skulde vove at gjöre oprør, lagde romerne rundt om i landet sterke fæstninger, hvori romerske soldater med koner og børn bosattes. Endvidere byggede de udmerkede veie fra Rom til de vigtigste byer, saa at legionerne hurtig kunde møde, hvor der var brug for dem.

Romerne nøiedes ikke med Italien. Snart søgte de ogsaa at faa Sicilien; men her stødte de sammen med Karthago.

8. Middelhavslandene undertvinges. Kartb«jo (s. 7) var vokset op til en stor og umaadelig rig handelsstad, som kunde udruste mægtige flaader og leiehære med mange krigselefanter. Da baade Rom fig Karthago vilde eie Sicilien, udbrød ilm förste puniske krir/ (»pinierne« betyder karthagerne). Det var mest en sjøkrig, i hvilken romerne lærte at kjæmpe lige saa godt tilvands som tillands; den varede 28 aar og endte med Roms seier. Karthagerne, som længtes efter hevn, sendte da en hær til Spanien for at indtage dette rige land. Da de efter mange aars kampe havde indtaget det meste af Spanien, valgte hæren den unge Hannibal til fører. Han hadede Rom af hele sit hjerte og brød snart op med sin hær for at gaa løs paa Italien.

Tarents fald

[-"orbunds-fseilerne-]

{+"orbunds- fseilerne+}

Legioner

Hærveie og fæstninger

Sicilien

Førs! e puniske krigOldtiden*

Anden puniske krig

Hannibals seire

Scipios seier ved Zama

Spanien

Tredje puniske krig

9. Den anden puniske krig blev den farligste, som Rom nogensinde førte. Hannibal gik i ilmarscher over Pyrenæerne, gjennem Sydgallien (Sydfrankrige), over de bratte og uveisomme Alper ind i Podalen. Gallerne, som boede her, hadede Rom, som vilde underkue dem, og sluttede sig til ham. Romerne var forfærdede over hans hurtighed. Først havde de troet at kunne naa at møde ham i Spanien, dernæst at stanse ham ved Rhone, men altid var de for sent paafærde. Endelig mødte de ham i Italien, men tabte det ene slag efter det andet, navnlig ved Cannæ i

Syditalien. Hannibal turde dog ikke gaa mod selve Rom, som var en meget sterk fæstning, saa længe forbundsfællerne var Rom tro. Han havde sikkert haabet, at de vilde gaa over til ham, og flere byer i Syditalien gjorde det; men de vigtigste forbundsfæller blev paa Roms side. Rom tabte ikke modet, men vedblev at kjæmpe mod Hannibal. Han trak sig ned i Syditalien, i aarenes lob udtyndedes hans hær, men ud af Italien lod han sig ikke drive. Imidlertid sendte romerne en hær til Spanien, og under Scipio (den ældre) tog de dette land fra punerne. Siden gik Scipio til Afrika, og nu maatte Karthago kalde Hannibal hjem, efter at han havde holdt sig i Italien i 16 aar. I det store slag ved Zama seirede Scipio, og Karthago maatte slutte fred. Spanien tilhørte nu Rom.

10. Med tiden vandt Karthago dog noget af sin gamle magt og rigdom igjen. Romerne blev rædde og besluttede at ødelægge byen. Efter tre aars beleiring blev Karthago

taget med storm af den yngre Scipio i aaret 14(i. Indbyggerne dræbtes eller solgtes som slaver, og byen blev stukket i brand og brændte i 17 dage. Dens tomt blev forbandet og skulde til evig tid ligge øde.

11. Efter seiren over Hannibal var Rom enhver anden magt overlegen. Kongerne af Makedonien prøvede at maale sig med Rom, men blev slaaet. Grækenland blev erobret af Rom samme aar som Kar-thago (146). Knapt 100 aar derefter indtog hærføreren Pompejus Syrien og andre dele af Vestasien, Cæsar undertvang Gallien, og Octavian erobrede Ægypten, (31 f. Kr.). Alle lande omkring Middelhavet adlød nu Horn.

12. I det sidste aarhundrede før Kristus flk alle Italiens folkeslag lige ret med romerne, saa at Italien ikke længer blot var et forbund, men udgjorde én ståt. De øvrige undertvungne lande styredes derimod som lydlande, provinser. Aarlig sendtes til hver af provinserne en romersk stormand som statholder. Ofte styrede disse statholdere uretfærdig; de opkrævede store skatter for at beholde en del af pengene selv og tvang provinsboerne til at udlevere sine kostbarheder og kunstverker. Og det var ikke let for provinsboerne at faa ret imod en daarlig

statholder, thi senatet i Rom hjalp ham som oftest. Men i det sidste aarhundrede før Kristi fødsel mistede senatet sin store magt. Herom skal vi nu høre.

Karthago 146

[-Grækenland-]

{+Græken- land+} 14<i

Syrien Gallien

Ægypten 31 f. Kr.

[-Provinserne-]

{+Provin- serne+} udsuges

Den ældre Scipio.>!S

Ol.DTIDK.N

Roms rigdom

Italiens bønder forarmes

[-Stormændene-]

{+Stor- mændene+} og de fattige i liom

Den romerske republiks undergang.

1. De mange krige og landvindinger bragte Rom store rigdomme. Naar en seierrig hærfører holdt sit indtog (triumf) i Rom, førtes foran ham de kostbarheder og kunstverker, han havde taget; utallige krigsfanger solgtes som slaver. Da romerne tog Syditalien og Grækenland, lærte de af hellenerne at opføre skuespil, skrive bøger osv. Men det var for det meste kun de rige, som fik glæde heraf, eller ialtfald kun folket i byen Rom. De øvrige italienere fik ikke meget andet end ulykker af krigene. Naar Rom førte en fleraarig krig i fremmed land, maatte de italienske bønder længe være hjemmefra for at gjøre krigstjeneste. I den tid kom deres familier let i gjæld og maatte gaa fra hus og hjem. Italiens frie bondestand aftog aar for aar, og en stor del af jorden kom i hænderne paa store godseiere, som holdt slaver i stedet for frie arbeidere.

Senat s-partiet

2. Alle fattige mennesker flyttede helst til Rom, folder blev der ialtfald gjort lidt for dem. De rige stormænd vilde gjerne have dem til at stemme for sig paa tinget, hvor konsulerne og de andre øvrighedspersoner valgtes. Derfor bekostede stormændene skuespil og fester for at more dem, holdt ofte gratis maaltider for mange tusinde eller gav sine fattige tilhængere ligefrem understøttelse. Regjeringen tvang de nye provinser (Sicilien, Afrika) til at levere en mængde korn for ringe betaling og solgte det for endnu mindre. Der var nok de stormænd, som saa, at det var galt fat, og som søgte at faa jordlodder uddelt til fattige romere, som paa den maade igjen blev frie bønder; men senatet var ikke saa fædrelandssindet som i gamle dage og passede paa, at der ikke blev gjort for meget for smaafolk. Der opstod da to partier, stormands-Den romerske republiks undergås«

partiet, som havde magten i senatet, og folkepartiet. Disse to partier hadede hinanden, og hvert øieblik var der blodige gadekampe imellem dem.

Folke partiet

3. Tidligere var kjernen i Roms hær de frie bønder, som ikke kjæmpede for løn og b}rttets skyld, men for at holde fienden borte fra sit hjem. Nu blev det anderledes. De fleste soldater var nu mænd, som intet eiede; de sloges for byttets skyld og fulgte villig den fører, som skaffede dem rov og plyndring, selv om han førte dem mod deres landsmænd. Blev to hærførere fiender, opstod der let en borgerkrig. I løbet af de sidste hundrede aar før Kristi fødsel førtes tre store borgerkrige, i hvilke romere kjæmpede mod romere: mellem Marius og Sulla,

Pompejus og Cæsar, Antonius og Octacian.

Hæren forandres

Borger krige

4. Borgerkrigene. Marius, som hørte til folkepartiet, havde ved tapperhed tjent sig op fra menig soldat til feltherre. Da to vilde folkeslag, kimbrerne og teutonerne, angreb Italien og slog den ene romerske hær efter den anden, var det ham, som frelste Rom ved at seire over disse farlige fiender. Senere vilde han være fører paa et krigstog til Østen. Men stormandspartiets leder, Sulla, var allerede udnævnt til fører i denne krig, og han vilde ikke give efter for Marius, men gik med sin hær tilbage til Rom, indtog byen, og Marius maatte som fredløs under stor livsfare flygte til Afrika. Men da Sulla derefter drog til Østen, kom Marius tilbage, fik magten og lod mange modstandere myrde. Han døde snart, men hans parti spillede herre, til Sulla kom igjen og overvandt det fuldstændig. Sulla blev da valgt som enehersker. Han vilde bruge sin magt til helt at ødelægge folkepartiet; mange tusinde af dettes mænd dømte han fredløse, ingen maatte huse dem, og den som dræbte en fredløs, fik stor løn af statskassen. Endvidere fastsatte han, at tinget og almue-

Marins og Sulla

Marius slaar kimbrer og ten toner

Sulla ene herskerOldtiden*

tribunerne ikke mere skulde have stort at sige, men at senatet skulde raade for alt. Kort efter døde han.

5. Senatet bevarede ikke længe den magt, Sulla havde skaffet det. Stormændene var misundelige paa hverandre og stredes indbyrdes; under disse stridigheder kunde de ikke hindre, at folkepartiet kom op igjen. Dets fører var Ca jus Julius Cæsar. Cæsar hørte til en af de fornemste adelsslegter, som trodde at stamme fra kjærlighedsgudinden

Romerske soldater angriber en fæstning. I forgrunden ses bueskyttere og en kastemaskine, ved store skjerme dækkede mod de pile, spyd og stene, som fienderne udslynger. I midten søger romerne under et ,,skjoldtag" at storme muren paa et sted, hvor deres kasteskyts har frembragt en aabning (,,bresc.he").

Venus; men han indsaa, at senatet ikke længer duede til at styre det store rige. Han slog sig sammen med stormanden I'ompejus, der havde gjort sig navnkundig især ved at indtage Syrien; og i nogle aar satte de to ved folkets hjælp sin vilje igjennem uden at bryde sig om senatet. Cæsar blev statholder i »Gallien paa denne side

Cæsar

I'ompejusDen romerske republiks undergås«

Alperne« (omkring Po), gav sig da til at angribe gallerne paa den anden side Alperne og indtog deres land (nu Frankrig) i en række krige, hvori han skaffede sig en udmerket hær, som var villig til at følge ham i liv og død. Da Pompejus omsider merkede, at Cæsar blev ham for sterk, blev han Cæsars fiende og fik senatet til at forlange, at Cæsar skulde give sin hær afsked. Cæsar svarede, at han kun vilde gaa ind derpaa, hvis Pompejus vilde gjøre det samme. Da senatet til gjengjæld vedtog, at Cæsar var statens fiende, udbrød denne: »Tærningen er kastet«, gik over Rubieo og rykkede mod Rom.

Cæsar indtager Gallien

Cæsar gaar over Rubico.

[-Borgerkrig-]

{+Borger- krig+} mellem Cæsar og Pompejus

Cæsars enevælde

6. Pompejus maatte flygte fra Italien til Grækenland, hvor han samlede sin hær, men Cæsar fulgte efter og slog

ham. Da Pompejus søgte tilflugt i Ægypten, lod kong Ptolemæos ham dræbe for at tækkes Cæsar. Men Cæsar viste morderen ringeagt og indsatte i Ptolemæos's sted hans skjønne søster Kleopatra, i hvem han var blevet forelsket. Endnu maatte Cæsar kjæmpe mod mange fiender. Stundom seirede han let, som dengang han skrev hjem: »Jeg kom, saa og vandt«, stundom med møie. Men til sidst havde han overvundet al modstand, vendte hjem til Rom og valgtes til enehersker paa livstid.

7. Da Cæsar var bleven enehersker, bar han sig ikke ad som Sulla. Han dræbte ikke sine modstandere, men søgte at vinde dem ved mildhed. Han vilde ikke have den store mængde fattige dagdrivere i Rom, som levede

Cæsar.Oldtiden*

af det billige statskorn eller af stormændene, men grundlagde omkring i riget kolonier, hvor de fattige romere kunde faa landeicndomme og blive frie bønder. Almanakken var dengang kommen i uorden, fordi presterne, der skulde ordne den, ikke forstod sig paa det; Cæsar fastsatte, at aaret skulde regnes for 365 dage, men hvert fjerde for 366. Hans styre var til stort gavn for Rom. Men stormændene, der ikke kunde glemme, at de før havde havt magten, sammensvor sig imod ham og myrdede ham under et møde i senatet aar 44.

En spaamand havde advaret Cæsar imod den 15. mars. Da Cæsar den dag gik i senatet, sagde lian spøgende til spaamanden: »Xu er den 15. mars kommen«, sja, men ikke gaaet , var svaret, l'nder senatsmødet stimlede senatorerne sammen om ham som for at hilse paa ham; men med ett løftede de dolkene og for løs paa ham. Cæsar værgede sig, til han mellem angriberne lik øie paa Brutus, hvem han elskede meget høit. Da udbrod han: »Ogsaa du, min søn!« tilhyllede sit hoved i sin toga (kappe) og segnede om ved foden af Pompejus's billedstøtte.

8. Efter Cæsars død lik stormændene dog ikke herredømmet, som de havde troet. Thi folket var harmfuldt over Cæsars mord, og to mænd af Cæsars parti tog magten: Antonius og den unge Octavian, som var Cæsars nære slegtning, hvem han havde antaget som sin søn. De delte magten saaledes, at Antonius skulde styre i Østen, Octavian i Vesten. Antonius lærte snart Kleopatra at kjende, blev forelsket i hende og forsømte derover at passe regjeringen, hvorimod Octavian styrede udmærket. De blev ogsaa til sidst fiender, og i slaget ved Actium 31 f. Kr. seirede Octavian. Antonius og Kleopatra dræbte sig selv, og Ægypten indlemmedes i romerriget.

Det blev den sidste af de ulykkelige borgerkrige. Octavian var nu eneherre. Og denne gang holdt enevældet sig.

Cæsar "i' 44

Antonius

og Octavian

Ootavians seier ved Actium 31Roms keisere .".'i

Roms keisere,

1. Keiserdenimet. Octavian lod sig ikke vælge til »enehersker«, og han forandrede ikke videre ved den republikanske forfatning; der blev valgt konsuler og holdt senatsmøder ligesom før. Men han lod sig vælge paa engang til hærfører, almuetribun, yppersteprest og meget mere. Derved fik han lige saa stor magt, som om han hed »enehersker«, thi senatet og embedsmændene kunde ikke gjøre andet, end han vilde. Senatet gav ham æresnavnet Augustus, d. e. »den ærværdige«; ofte kaldtes han med sit familienavn Cæsar. Da hans efterfølgere ogsaa hed Cæsar, vænnede folk sig til at forstaa dette navn som en slags titel; deraf kommer vort »keiser«.

Octavianus Augustus.

Octavian enevælde

Keiser« Augustus

2. Folket i Rom fandt sig villig i enevældet, naar blot keiseren gav det »brød og skuespil«. Provinserne glædede sig; thi keiseren sørgede for, a.t statholdere ikke ulovlig berigede sig. De blodige borgerkrige standsede. Og i keiser Augusts dage, da der var fred over al verden, fødtes Jesus Kristus. Efter en lang regjering, under hvilken

Augustus stadig havde ladet, som om han ikke var enevældig herre, skjønt lian var det, døde han. Hans sidste ord til vennerne var: »Klap nu!« — d. v. s.: »Nu er komedien ude, har jeg ikke spillet godt?«

3. De eneste, som var utilfredse med keiserdømmet, var stormændene i senatet; men de turde kun hemmelig

Fred i riget

Kristi fødselOldtiden*

[-Grusomme-]

{+Gru- somme+} keisere: Tiberius

Caligula

Xero

Roms brand

Gode keisere:

Titus

vise sit sindelag. Augustus's efterfølger Tiberius var dygtig og klog, men nærede den stærkeste mistro til stormændene; lik ban at vide, at en var ham fiendsk, blev denne dræbt, og hans eiendom taget af keiseren. I hans sidste aar, som han henlevede paa øen Capri, gik hans mistro og menneskehad over alle grænser. Caligula var knn 24 aar, da han blev keiser. Han blev rent forstyrret ved at eie en saa uhyre magt. Han udnævnte sin hest til konsul; han lod mange rigmænd dræbe for at faa deres penge, ja han ønskede, at alle romeres hoveder sad paa én hals, saa at de kunde hugges af med ett slag. Efter faa aars forløb blev han dog dræbt af sin egen livvagt.

4. En senere grusom keiser var Xero, som lod sin egen moder slaa ihjel. Han optraadte paa teatret som skuespiller og sanger; ved de olympiske lege deltog lian i væddekjørselen og faldt af vognen, men dommerne gav ham alligevel prisen. Da Rom ødelagdes af en stor ildebrand, gav han jøderne i Rom, mellem hvilke der var mange kristne, skyld for at have paasat ilden. Folk blev rasende og myrdede mangfoldige jøder og kristne, deriblandt Peter og Paulus; over deres grave byggedes senere Peterskirken og Pauluskirken. Men IS'ero sørgede for, at den brændte by opførtes langt smukkere end før, og især begyndte han at bygge sig et umaadeligt slot »det gyldne hus«. Endelig udbrød der oprør, og Xero omkom. — Ganske vist var disse tre keisere tyranniske, men det gik mest kun ud over stormændene i Rom; hele det øvrige rige havde selv under en daarlig keiser lykkeligere kaar nu, end da senatet raadede.

5. Efter Nero havde Rom det held, at i over 100 aar var alle keisere paa én nær baade gode og dygtige. Titus havde, før han blev keiser, gjort sig navnkundig ved at underkue et opror i Jødeland og indtage Jerusalem. Da han blev keiser, var han mild og retfærdig; gik derRoms keisere

en dag, uden at ban havde øvet nogen velgjerning, sagde han: »Denne dag har jeg spildt.« Omkring aar 100 e. Kr. herskede keiser Trajan, som indtog saa mange lande, at romerriget under ham var større end nogensinde før eller siden. Naar romerne siden vilde onske godt for en keiser, bad de, at han maatte blive »lykkeligere end Augustus og bedre end Trajan«.

Jtornersk boliy. Den store hal i forgrunden fli nr lys og I "fl gjennem aabningev i taget; lige neden under denne havde man gjerne blomster og busker, ojte en hel

liden have.

6. Folkeskik. Hvorledes indbyggerne i romerriget dengang levede, har man i det sidste aarhundrede faaet god besked om. Det hændte nemlig under keiser Titus, at Vesuv, som indtil da havde været roligt, begyndte at sprude ild, lava og aske, som bredte sig ud over byerne ved bjergets fod og begravede dem. Disse byer laa siden dækkede af aske- og lavamassen, og ingen tænkte paa dem, før man i den nyeste tid har begyndt at udgrave

Trajan o. 100

Vesuvs udbrud:S6

Ol.ktidex

Pompeji dem; man har naadd at faa en stor del af byen Pompeji afdækket. Her kan vi nu se, hvordan boliger, verksteder, butikker, gader, teatre og alt var indrettet. De velhavende havde smukke boliger med vægmalerier og kunstverker. Og Pompeji var kun en liden bv. I Rom og andre store byer staar der endnu mange store bygninger

Ruiner af Colosseum.

fra oldtiden, de fleste ganske vist halvt ødelagte (»ruiner«), men man kan dog se, hvor pragtfulde de har været.

7. I keiserdømmets gode tid, da freden næsten aldrig forstyrredes af indre krige, blev menneskenes tænkemaade ikke saa lidet mildere end før. Kvinderne havde langt mere frihed, end de havde havt f. eks. i Grækenland. Slaverne blev behandlet langt bedre, og mange af dem vandt frihed. Overalt i provinserne opstod nye, store byer, der drev udstrakt handel; de mange folkeslag i

Mildere [-tænkemaade-] {+tænke- maade+}Roms keisere

riget lærte hinanden at kjende, og i hele det vestlige rige blev latin det almindelige sprog, som græsk allerede var i Østen. Alle Vestens byer søgte at ligne Kom i godt som i ondt.

8. Helt kunde menneskene dog ikke aflægge sit gamle raa sind, sin blodtørst og vildskab. Jo sjeldnere folk saa en virkelig krig, desto ivrigere blev de efter at se de blodige gladiatorlege. Det var en slags skuespil, romerne allerede havde kjendt i republikkens dage. I store rundbygninger (som en cirkus nu, inen langt større) sandedes tilskuerne i tusindvis for at se slaver eller krigsfanger som gladiatorer (fegtere) kjæmpe mod hinanden, ikke paa skrømt, men for alvor. Undertiden slåp man vilde dyr, løver, tigre, elefanter o. a. løs paa gladiatorer eller paa dødsdømte forbrydere. Og naar saa menneskene sønder-flængedes eller dræbtes, hylede tilskuerne af glæde. Selv de bedste keisere lod opføre saadanne skuespil. Det største gladiatorteater, Colosseum i Horn, som kunde rumme over SO,000 mennesker, blev bygget af Titus. I alle rigets større byer fandtes den slags amfiteatre, kun ikke i Hellas, thi grækerne ringeagtede disse modbydelige slagterier.

9. Kristendommen. De romerske keisere tillod sine undersaatter at dyrke saa mange guder, de vilde, og mange romere tilbad persiske, syriske og ægyptiske guder foruden Roms egne. Alene kristendommen var forbudt; thi medens de andre indbyggere villig ofrede til statens guder og tilbad keiseren som en gud, kunde ingen kristen indlade sig paa det. Meget ofte blev de kristne forfulgt som forbrydere og brændt paa baal eller kastet for de vilde dvr; de blev martyrer, fordi de hellere vilde dø end fornegte sin tro. Og trods alle forfølgelser omvendte flere og flere sig til de kristnes tro, der gav sine tilhængere et saadant mod til at lide pinsler og død. De som væmmedes ved de raa og blodige skuespil, de som indsaa, hvor urimeligt det var at tro paa de mangfoldige guder, og

JSlodige [-gladiatorlege

Colosseum

Kristenforfølgelser-] {+gladiator- lege

Colos- seum

Kristen- forfølgel- ser+}Oldtiden*

navnlig ile fattige og ulykkelige sluttede sig til de kristne menigheder. Tiden fra 200 til 300 e. Kr. var fuld af ulykker; uophørlig førte hærførerne krig om, hvem der skulde være keiser, mennesker dræbtes, byer og marker ødelagdes; men netop i en saadan tid vandt kristendommen frem.

10. Keiser Konstantin den store (kort efter aar 300) indsaa, at det ikke nyttede at kjæmpe længer mod kristen-

Triumfbttc i J.'oni, bygget til ære for Konstantin <len *tore.

[-Theodo-sius forbyder hedenskabet-]

{+Theodo- sius for- byder heden- skabet+}

dommen. Sagnet fortæller, at da han engang drog ud for at kjæmpe mod en medbeiler til keisermagten, saa han paa himlen et lysende kors med følgende indskrift: »Ved dette tegn skal du seire.« flan lod da gjøre en fane med korsets tegn og vandt seier. Derpaa gav han den lov, at de kristne skulde have samme troesfrihed som alle andre. Paa mange maader viste han, at han foretrak de kristne for hedningerne; men forst paa sin dødsseng lod han sig døbe. En senere keiser, Theodosius den store, gik videre

[-Konstantin-]

{+Konstan- tin+} o. 300 giver [-troesfrihed-] {+troes- frihed+}Roms keisere

end Konstantin, idet han lukkede templerne og forbød al hedensk gudsdyrkelse. > Den kjæmpende kirke« var nu bleven »den seirende kirke«.

11. Mange mennesker skjænkede ved sin død kirken store jordegodser og pengesummer, for hvilke den kunde opføre kirkebygninger og lønne presterne. I hver bv havde de kristne prester over sig en biskop (tilsynsmand), i hver provins en erkebiskop. Biskoppen i Kom, paven, forlangte at regnes for den ypperste, fordi han trodde at være St. Peters efterfølger, hvem Kristus havde givet himmeriges nøgler. Fromme mænd og kvinder, som vilde undfly den store verdens fristelser og synd, vandrede ud i ørkenen eller til ensomme steder og levede der som eneboere (munke og nonner). Nogle steder flyttede eneboerne sammen og byggede sig et kloster, hvori de levede ugifte, i bøn og faste, sysselsatte med studier eller agerdyrkning. De første klostre opstod i Østerland.

12. Rigets deling. Konstantin den store holdt ikke af Rom, men byggede sig ved Bosporus en ny, stor hovedstad, som efter ham kaldtes Konstantinopel. De følgende keisere bodde helst der. Men det store rige var ikke længer stærkt og havde vanskelig for at værge sig mod sine fiender. Folket maatte udrede store skatter for at underholde keisernes mange hofmænd og embedsmænd, og forat der kunde holdes store hære af leiede soldater; thi romerne syntes ikke længer om at gaa i krig. Da Theodosivs den store døde 395, deltes riget mellem hans to sønner, saaledes at den ene fik Rom og Vesten, den anden Konstantinopel og Østen. De vestromerske keisere kunde nu slet ikke værge sit rige imod fremmede folkeslag, og 476 afsatte de fremmede erobrere den sidste keiser i Rom.

Den kristne kirke

Biskopper

Munke Nonner Klostre

[-Konstantinopel-]

{+Konstanti- nopel+}

Rigets deling 395

Sidste keiser i Rom 47<>

Med aaret 476 regner man, at oldtiden hører op og middelalderen begynder.Folkevandringen,

1. Uden for romerrigets grænse levede mange fremmede folkeslag, som romerne kaldte »barbarer«. Nærmest bodde germanerne, nordboernes og tyskernes stamfædre, længer mod øst bodde slaverne, fra hvem bl. a. russerne og polakkerne nedstammer, og bag dem en mængde asiatiske

Uii germansk landsby efter gamle billeder og beskrivelser. Man ser de straa-tække træhytter, et forraadstaarn, det hoie plankeværk, som, omgav landsbyen, og en overgang derover.

folk. Disse folk havde ikke nogen høi kultur, men var dygtige krigere.

2. Germanerne vilde gjerne trænge ind i de rige romerske lande; men saa længe romerstaten var stærk,

[-Barbarerne-]

{+Barbar- erne+}Før folkevandringen (375) naar romerriget fra atlanterhavet til Eufrat: fra 395 er det delt imellem to keisere.

Efter folkevandringen (600) er af romerriget kun den ostlige halvdel tilbage. DeD vestlige del er (paa nogle provinser nær) indtaget af germanske folk. Der bliver større og større forskel paa tyskere og skandinaver.

EUROPA

før

folkevandringen

EUROPA

ved aar 600.Folkevandringen

41

kunde de det ikke. Først da det romerske rige blev svagere og ikke havde soldater nok til at værge sine grænser, kom de ind. Nogle germanske folk lod sig af keiseren hverve som krigsfolk og fik til løn et stykke land i keiserriget og andre rigdomme; andre germanske folk angreb grænsen, hvor den blev daarligst forsvaret, og trængte som fiender ind i riget. Især da det asiatiske rytterfolk hunnerne aar 375 faldt ind i Europa og underkuede alle de slaviske og germanske stammer, de traf paa, tyede mange germanske folk ind over den romerske grænse og søgte nye bopæle der. Dette kaldes den store folkevandring. Den varede i det hele vel 200 aar: fra 375 til henimod 600. Da den sidste keiser i Rom 476 blev afsat af en germansk høvding, var næsten hele det vestromerske rige indtaget af germanerne, men først henimod 600 kom de til ro i sine nye bopæle.

3. Et af de folk, som vandrede videst om, var vestgoterne. Ved Kristi fødsels tid bodde de syd for Østersjøen (i det nuværende Prøjsen og Polen), men det fortaltes, at de oprindelig var kommet fra Danmark og Sverige, og de talte næsten samme sprog som nordboerne. Siden drog de mod syd, gik over Donau ind i romerriget og hærjede først i Grækenland, dernæst i Italien. Deres tapre konge Alarik indtog og plyndrede Kom, men døde kort efter i Syditalien. Goterne ledede da en elv bort fra dens løb, idet de gravede en kanal, i hvilken vandet flød ind; paa den tørre elvebund jordede de kongen, siddende i fuld rustning paa sin stridshingst. Derpaa førte de elven tilbage til dens gamle leje og dræbte de fanger, som havde bygget graven, forat ingen fiende skulde faa at vide, hvor helten var gravsat. Senere drog vestgoterne til Spanien, hvor de herskede i 300 aar.

4. Hunnerne hørte hjemme langt inde i Asien. De var låve, skulderbrede mennesker, havde fremstaaende kindben og smaa øine i de stygge, gule ansigter. De var et rytterfolk; ofte spiste og drak, ja sov de tilhest. Deres største konge hed Attila; hans bolig var et træslot i det nuværende Ungarn, men ofte var han paa krigstog og undertvang saa mange folk, at han tænkte, han kunde lægge hele verden under sig. Man sagde, at hvor hans

Ger manerne

Hunnerne

Alarik Attila48 Middelalderen

[-Vandalerne-]

{+Vanda- lerne+}

Romanske sprog

hest satte sin hov, grodde intet græs, og han kaldte sig selv »Guds svøbe«, som skulde straffe hele jorderig. Men da lian paa sine tog naadde helt ind i Gallien, forenede vestgoterne og romerne sig og seirede over Attila i et stort slag ved Chålons nær elven Seine. Slaget var saa haardnakket, at det fortaltes, at natten efter reiste de faldne sig og kjæmpede i tre dage mod hinanden oppe i luften. — Et par aar senere döde Attila, hunnerne tabte sin magt, og de undertvungne folk gjorde sig frie.

5. Vandalerne var et germansk folk, som efter at have hærjet mange lande bosatte sig i Nordafrika; men deres

magt gik tilgrunde allerede før aar 600. Hvor de kom hen, ødelagde de kunstverker, bygninger og andre tegn paa romernes kultur. En saadan adfærd kaldes endnu >vandalisme«.

6. Vesteuropa o. 000. Da

folkevandringen omkring aar 600 var ophørt, herskede i Britannien sachser og angler (deraf navnet England), i Gallien frankerne (deraf Frankrig), i Spanien vestgoterne og i Norditalien longobarderne (Lombardiet). Anglerne udryddede største delen af den romanske befolkning i England og vedblev at tale sit germanske modersmaal. Men i Italien, Spanien og Gallien var de gamle romanske indbyggere de talrigste og havde mest kultur, om end germanerne var herrer, fordi de var dygtigst i krig. I tidens løb glemte longobarderne, vestgoterne og frankerne sit modersmaal og lærte sine undersaatters sprog; derfor taler nutidens italienere, spaniere og franskmænd romanske sprog, som nedstammer fra latinen.

7. I de gamle vestromerske lande var der i folkevandringens tid stadig krig og blodsudgydelse, og kulturen

I', u frankisk kriger.Keisek og pave

gik meget tilbage. De mange fattige og undertrykte mennesker, som ikke kunde værge sig, søgte trøst hos kirken. Munkene og presterne tog sig af de ulykkelige og hjalp dem paa alle maader. Mange munke drog ud som missionærer for at omvende de vilde germaner, af hvilke de fleste var hedninger; allerede omkring 500 blev frankerne kristne, og mellem 600 og 700 omvendte anglerne sig. Alle kristne folk i Vesteuropa regnede Roms biskop, 2>ave>i. for kirkens overhoved. Omkring aar 600 levede den ædle og dygtige pave Gregor den store: han brugte kirkens gods til at bygge hospitaler, kirker og klostre, at verne om de faderløse og svage og at løskjøbe trælle; det var ogsaa ham, som sendte de første missionærer til England.

8. Det østromerske rige gik ikke tilgrunde under folkevandringen; der vedblev at være en keiser i Konstantinopel næsten 1000 aar længere end i Rom. Paa folkevandringens tid herskede her den mægtige keiser Justinian, som byggede den skjønne Sofiakirke. Under ham bragte et par missionærer, som havde været i Østasien, de første silkeorme til Europa, idet de gjemte dem i hule stokker. Folkene i det østromerske eller græske rige regnede ikke paven, men patriarken i Konstantinopel for kirkens øverste. Det var missionærer fra Konstantinopel, som bragte kristendommen til de slaviske russere; russerne hører derfor endnu til den græsk-kafholske kirke.

Keiser og pave.

1. Frankerne blev det mægtigste af alle de germanske folk, som var vandret ind i romerriget. Iføiest naadde

Kirken

Pave Gregor ilen store

Det øst-romerske rige

Justinian

[-Gr;esk-katholsk-]

{+Gr;esk- katholsk+}44

Middelalderen

Karl den store

deres magt, da Karl dell Store var deres konge (o. 800). Han undertvang alle omliggende lande, saa at han til slutning herskede ikke alene over Frankrig, men over den største del af det nuværende Tyskland, det meste af Italien og lidt af Spanien. Hans værste modstandere var de tyske sachsere, som hodde mellem Rhinen og Elben; det tog 30 aar, inden han fik bugt med dem. Han

tvang dem til at lade sig døbe; vilde de ikke det, slog han dem ihjel. Han havde ogsaa krig med den danske kong Godfred; men da Godfred blev myrdet, blev der sluttet fred. Eideren blev grænsen mellem danerne og frankerriget.

Karl den stor o.

2. Karl blev saaledes den største hersker, som havde været siden romerrigets dage, og mange syntes, det var for lidet for ham at hede konge. Juledag aar 800, da han helligholdt festen i Peterskirken i Rom, satte paven foran St. Peters alter en keiserkrone paa hans hoved, medens hele folket raabte: »Hil Karl Augustus, kronet af Gud, romernes fredsæle keiser!« Der var nu atter to keisere, en i Rom, en i Konstantinopel.

3. Karl var lige saa stor i freden som i krigen. Han gav gode love og oprettede skoler, klostre og kirker i sine lande. I sachsernes land byggedes der mange klostre, deriblandt et, hvorfra Ansgar under Karls søn (Ludvig den fromme) drog til Danmark for at forkynde kristendommen. Han stiftede endog en skole i sin kongeborg og kom ofte i den; han opdagede da, at de fornemmes

Karl keiser 800Keisek og pave

sønner ikke var saa flittige som de fattige gutter, og skjændte meget paa dem derfor. Han lærte selv latin, ja endog noget græsk; men skrive kunde han ikke, for hans haand var bleven stiv af at føre sværdet. Under al den ufred, som havde varet i saa mange hundrede aar, var næsten al handel og haandverk gaaet tilgrunde. Selv den mægtige keiser Karl gik i klæder, som hans hustru og døtre havde vævet.

4. Karls efterfølgere kunde ikke holde riget sammen; det deltes imellem flere fyrster, blandt hvilke Tysklands konge i lang tid var den mægtigste. Omtrent 150 aar efter Karls tid indtog en tysk konge, Otto den store, det meste af Italien og blev af paven kronet til romersk keiser. Fra den tid af drog næsten enhver konge af Tyskland til Rom med en stor hær og blev keiser. Disse tysk-romerske keisere tog ikke meget hensyn til paverne, men udnævnte ofte bisper og abbeder uden at bryde sig om pavens mening.

5. Da kom der en pave, som ikke længer vilde finde sig heri; det var Gregor 7. Han var opdraget som munk og mente, at alle prester og bisper burde leve ugifte ligesom munkene; ellers vilde de efter hans mening mere bryde sig om at samle gods til sine børn end om kirken. Han harmedes over, at mange af kirkens mænd elskede jagt, krig og svir ligesom de verdslige adelsmænd, og han vidste, at folket tænkte som han. Da han var valgt til pave, fastsatte han først, at alle bisper og prester skulde være ugifte, og dernæst, at ingen verdslig fyrste maatte udnævne nogen kirkelig embedsmand. Da keiser Henrik 4. alligevel udnævnte bisper paa egen haand, lyste Gregor ham i ban, d. v. s. udstødte ham af den kristne kirke og løste hans undersaatter fra deres troskabsed. Straks udbrød der oprør mod keiser Henrik, saa at denne maatte bede paven, som da opholdt sig paa borgen Canossa,

Otto den store

Gregor 7 Henrik 446

Middelalderen

Kirkens mast

Innocens .'i

Krans fra Assisi

om tilgivelse. Barfodet gik Henrik til borgporten og bad om foretræde for paven; men tre dage i rad lod paven ham bede, før han løste ham af bannet. Dermed var striden dog ikke forbi. Henrik 4. fik siden overhaand, indtog Rom, og Gregor 7. døde i landflygtighed. Men de følgende paver vedblev at sætte sig imod keiseren, og det meste af, hvad Gregor 7. havde villet, blev gjennemført.

6. Naar paven rigtig vilde ydmyge en fyrste, nøiedes han ikke med at sætte ham i ban, men lyste interdikt (forbud) over hele hans rige. Al gudstjeneste var da forbudt, kirkerne lukkedes, og de døde maatte ikke begraves i indviet jord. De stakkels un-dersaatter, som trodde, de skulde miste den evige salighed, maatte saa skynde sig at gjöre oprør og afsætte kongen eller nøde ham til at bøie sig for paven. Den mægtigste af alle paver var Innocens '>. (o. 1200), for hvem baade Tysklands, Frankrigs og Englands konger maatte ydmyge sig.

7. En af tidens merkeligste mænd var Frans fra Assisi. Han var rig, men gav hort alt, hvad han eiede, og gik ud i verden som en fattig mand, kun klædt i en munkekutte med et reb om livet, for at hjælpe de fattige ©g syge og prædike for dem. Der var nok af ulykkelige, af

Innocens .'{. giv r Frans fra Assisi tilladelse til at prædike overalt, hvor han vil.Lensadelen

spedalske og pestsyge mennesker, som trængte til, at nogen tog sig af dem. Han fik istand en ny slags munke, hvis klostre ikke som de tidligere maatte eie store jordegodser og rigdomme; de skulde være fattige, leve af at udøve et haandverk eller af at tigge, og de skulde vandre om uden sko, prædike for folket og pleie de svge. Innocens 3. gav ham lov til at oprette denne munkeorden. Kun 50 aar derefter var der 200,000 tiggermunke.

8. Men paa samme tid, som den katholske kirke naadde sin høieste magt, var der mange, som ved at tænke efter kom til den mening, at paven ikke havde ret i alt. De kaldtes kjættere. Paverne og mange fyrster forfulgte dem og søgte at udrydde dem; mange tusinde kjættere blev brændt paa baal, fordi de havde andre meninger end paven. Der er saaledes baade meget godt og meget ondt at fortælle om den katholske kirke. Men de fleste mennesker trodde fuldt og fast paa dens lære, og naar det gjaldt at gaa i krig mod kirkens fiender, var folk rede til at ofre liv og blod.

Lensadelen.

1. I nogle hundrede aar efter at Karl den stores rige var blevet delt, var kongerne af Frankrig ikke saa mægtige som de tyske konger. Det kom af, at i hvert af Frankrigs landskaber regjerede en hertug eller en greve, som hellere vilde styre paa egen haand end adlyde kongen. Det hed sig nok, at hertugerne og greverne kun havde sine lande som len (d. e. laan) af kongen og skulde være lydige og tro mod ham; men i virkeligheden brød de sig ikke om ham, ja gjorde ofte oprør imod ham. De slog mynt med sit eget billede paa, krævede skatter af sine

Len

[-Tiggermunke-]

{+Tigger- munke+}

Kjættere

undergivne og førte krig paa egen haand. De kaldtes kongens lensmænd eller vassaller.

2. Hver af kongens vassaller havde stykket sit land ud til undervassaller. Alle vassaller og undervassaller maatte sverge at være sin herre tro og følge ham i krig med sine væbnede mænd. Lensmændene og deres krigere var de eneste, som gav sig af med vaabenbrug; de udgjorde krigerstanden, adelen. Adelsmændene kjæmpede tilhest, væbnede med lange lanser og klædte i jernbrynjer. De regnede ikke fredeligt arbeide for hæderligt; de brød sig kun om krig, og blev de det mindste uenige indbyrdes, maatte sagen afgjøres ved kamp. Hjemme bodde de paa sine faste borge, som var omgivet med grave og stærke mure; her var de trygge for sine fiender; thi paa de tider kjendte man ikke kanoner. Man havde ligesom i oldtiden slyngemaskiner (blider), som kunde kaste store stene ind mod muren; men cle gjorde ikke synderlig stor skade.

3. Bønderne, som blot kunde kjæmpe tilfods, turde ikke vove at slaas med adelsmændene, hvis brynjer de ikke kunde hugge igjennem. De maatte derfor søge at faa en adelsmand til overherre, saa at han forsvarede dem mod andre adelsmænd; til gjengjæld maatte bønderne gjøre hoveri (pligtarbeide) for sine herrer og aarlig betale dem korn, kjød, vin og penge. Mange af bønderne havde det ikke stort bedre end trællene i oldtiden. — Kjøbstæderne var dengang smaa; mange af dem maatte ligeledes søge beskyttelse ved at give sig under en mægtig adelsmand; men andre var stærke nok til at forsvare sig selv.

4. Kirkens mænd stræbte stadig at verne om de svage. Adskillige bønder gav sig under et kloster eller en biskop for at slippe for adelens overherredømme. Fromme munke og prester søgte at faa adelsmændene til at være

mindre voldsomme og blodtørstige. I Sydfrankrig fik de indført

Bønder

[-Kjøbstæderne-]

{+Kjøb- stæderne+}

Vassaller

Adelen BorgeLexsadki.kx

gudsfreden, d. v. s. den regel, at fra onsdag aften til mandag morgen maatte ingen kamp finde sted. Ligeledes sørgede kirkens mænd for, at naar den unge adelsmand skulde blive ridder, maatte han love at bruge sine vaaben til at forsvare de svage.

5. Ridderslaget. Naar en ung adelsmand skulde slaaes til ridder, forberedte han sig først ved en streng faste, badede sig derpaa for at rense sit legeme og tilbragte natten i en kirke. Næste dag aflagde han riddereden: at frygte Gud, verne om kirken

og alle hjælpeløse, fremfor alt kvinden; derefter iførtes han rustning, sverd og gyldne sporer, knælede ned. og en fornem adelsmand slog ham tre gange med den flade klinge paa skuldren, sigende: »I Gud Faders, Søns og Helligaands navn slaar jeg dig til ridder; vær tapper, modig og tro.« En ridder blev altid trodd paa sit ord; men brød han det, blev han høitidelig udstødt af ridderskabet. Stundom holdt ridderne turneringer, kamplege, som overværedes af damer, fyrster og mangfoldige andre tilskuere. Først opraabte en herold navnene paa de enkelte par, som skulde Børueues verdenshistorie. N. u. 4

JEn fransk fæstning i riddertiden. Den ligger paa <n liden o og behover derfor ingen kunstige grave, som ellers brugtes, vaar borgen laa paa det faste land.

[-Gudsfreden-]

{+Guds- freden+}

Riddere

[-Turneringer-]

{+Turnerin- ger+}56 Middelalderen

[-Røverriddere

Norman-die-]

{+Røver- riddere

Norman- die+}

Vilhelm Erobreren

[-Lens-væsnet

Muhammed-]

{+Lens- væsnet

Muham- med+}

kjæmpe sammen, der blev givet tegn med en trompet, og med fældet lanse sx>rængte ridderne ind paa hinanden. For det meste kjæmpedes med stumpe lanser, men det kunde dog ofte hænde, at nogen kom tilskade. Den seirende modtog seiersprisen, som bestod i kostbare vaaben, guldkjæder eller ringe, af den ypperste dames haand. — Riddervæsnet virkede meget til, at adelsmændene blev mindre raa, og at de lagde vegt paa, at deres ære var uplettet. Men i tidens løb tabte det sin gode indflydelse, og mange riddere blev ligefrem røvere, som plyndrede kjøbmænd og andre veifarende.

6. Normannerne. Det var i lenstiden, at de nordiske vikinger i store skarer angreb Vesteuropas lande. Da de franske vassaller ikke hjalp hverandre og heller ikke gjerne fulgte kongen, naar han kaldte dem til kamp, kunde normannerne 911 indtage et stort landskab, som efter dem endnu kaldes Normandie. Deres hertug tog Normandie til len af den franske konge og var den mægtigste af alle Frankrigs vassaller. Senere indtog den normanniske hertug Vilhelm Erobreren hele England (1066) og var nu langt mægtigere end sin lensherre, Frankrigs konge.

7. Lensvæsnet og ridderskabet, som det her er skildret, opstod først i Frankrig. Det blev imidlertid snart efterlignet i mange andre lande, saasom Tyskland. Til Norden kom riddervæsnet i det 12te og 13de aarhundrede.

Araberne.

1. Det meste af Arabien er regnløst ørkenland; kun mod syd er der frugtbart land og byer. Det havde aldrig været undertvunget af romerne, og omkring aar 600 e. Kr. var araberne endnu hedninger. Da fremstod Muhammed. Han havde i sin ungdom været kameldriver, og da han kom vidt om med sine karavaner, lærte han baade kristendom og jødedom at kjende. Han grublede altid overAraberne

religion; ofte tilbragte han flere dage i en hule uden for byen Mekka. Han led hyppig af fald, og da syntes det ham, at englen Gabriel aabenbarede sig for ham og paa-lagde ham at forkynde for sine landsmænd troen paa en eneste gud, Allah. Men kun faa vilde tro paa, at Muhammed var sendt af Gud, og indbyggerne i Mekka jog ham bort fra sin by aar 622. (Fra dette tidspunkt regner muhammedanerne sit aar, ligesom vi tæller fra Kristi fødsel). Efterhaanden samlede der sig imidlertid mange troende om ham; omsider indtog han Mekka og omstyrtede alle afgudsbilleder, idet han sagde: »Sandheden er kommen, løgnen skal forsvinde!« Han døde 632.

2. Muhammed kaldte sin lære islam; den blev siden af hans lærlinge nedskreven i koranen, der er muhammedanernes bibel. Den forkyndte: Der er kun én Gud, og Muhammed er hans profet. Moses og Jesus har ogsaa været profeter, men Muhammed er større. Den troende vinder Guds velbehag ved at give almisse, faste, bede og drage som pilegrim til Mekka; men herligst er det at falde i kamp for islam, thi da kommer man straks i den øverste (syvende) himmel. Alt er forud bestemt; skal du dø idag, dør du, selv om du flygter for fienden; skal du leve, lever du, gaar du end i den vildeste kamp. De troende skal efter døden leve evig i paradis, der tænktes som en stor oase med skyggefulde haver, der vandes af kjølige bække — det deiligste, ørkenboerne kjendte her paa jorden — men de ugudelige skal brænde i helvede. — Det er forbudt at nyde vin og andre stærke drikke; men det er tilladt at have mere end én hustru.

3. Muhammeds efterfølgere, kaliferne, drog ud med store hære for at udbrede islam. Ingen modstand kunde standse de troesivrige arabere. I løbet af faa aar indtog de Syrien og Ægypten, som tilhørte den græske keiser, hele Vestasien indtil Indus og endelig Nordafrika indtil Atlanterhavet. Fra Afrika gik araberne eller maurerne, som de her kaldtes, til Spanien og gjorde ende paa vestgoternes 300-aarige rige; men da de gik over Pyrenæerne

Islam

Kaliferne

Vestasien [-Nordafrika-] {+Nord- afrika+} Spanien58 Middelalderen

og angreb frankerne, blev de slaaet af Karl Martel (Karl den stores bedstefader). Det var aar 732, netop 100 aar efter Muhammeds dod, at deres udbredelse saaledes standsedes: da strakte deres magt sig fra Spanien til Indien. Dette uhyre rige holdt dog ikke sammen; der opstod flere kalifer, som hver flk magten i en del af riget. De mægtigste var kalifen i Cordova (Spanien) og i Bagdad ved Tigris.

5. Da araberne blev herrer i de gamle kulturlande (Syrien, Ægypten osv., lærte de hurtig oldtidens videnskab at kjende og kom derved langt forud for Vesteuropas folk. De blev dygtige i lægekunst og matematik; de kjendte titalsystemet (som vi nu bruger), krudt, gadebelysning o. m. a. længe før vesteuropæerne; de byggede skjønne

moskeer (gudshuse) og slotte og var mestre i agerdyrkning og havebrug. Ris, sukker og mange andre sydlandske planter har europæerne først faaet fra araberne.

5. Efterhaanden som araberne flk sans for fredens gjerninger, tabte de lysten paa at gaa i krig og leiede de vilde tyrker til soldater. Disse tyrkiske leiesoldater flk snart stor magt. Medens araberne havde været milde mod de kristne pilegrimme, som gjestede det hellige land, mishandlede tyrkerne dem og plyndrede de hellige steder.

Korstogene,

1. Alle kristne hørte med harme, hvorledes de bodfærdige pilegrimme led ondt af de tyrkiske krigere, som raadede i Jerusalem. Allerede pave Gregor 7. (s. 43) tænkte paa at faa alle kristne folk forenet til et krigstog for at drive de vantro ud af Palæstina. Han blev hindret deri ved sin strid med keiser Henrik 4.; men faa aar efter Gregors død sammenkaldte pave Urban 2. et kirkemøde i Clermont i Frankrig (1095). Her mødte

Tyrkerne

[-Kirkemøde-]

{+Kirke- møde+} i Clermont

Arabisk kulturKorstogene

saa store skarer baade af geistlige og verdslige, at Clermont og de nærliggende byer ikke kunde rumme dem, men mange maatte trods kulden overnatte i telte eller paa aaben mark. Paven talte i glødende ord om det hellige lands nød og bad de kristne om at udfri det; den der vilde være med, fik tilgivelse for alle synder. Alle raabte: »Gud vil det!« Tusinder heftede et rødt kors paa skuldren til tegn paa, at de vilde deltage; deraf kommer ordene korsfarer og korstog. Derefter reiste de hver til sit hjem for at faa endnu flere til at drage med.

2. Det förste korstog. Næste aar drog fra mange lande, men især fra Frankrig, store korsfarerhære ud; alene hertugen af Normandie mødte med 10,000 ryttere, som han havde udrustet for egen regning. De mange hære forenede sig i Konstantinopel og gik derfra gjennem Lilleasien og Syrien. Ofte var heden utaalelig for ridderne i de tunge rustninger, og af sygdom, hungersnød og under de stadige kampe med de vantro døde saa mange, at da man efter tre aars forløb naadde uden for Jerusalem, var der af den hele umaadelige hær kun 20,000 vaabenføre mænd tilbage. Alligevel lykkedes det at tage byen; fra et høit beleirings-taarn trængte den tapre Go/1 f red af Bouillon (Bujong) over muren og aabnede en af portene for sine kampfæller. Korsfarerne strømmede ind og begyndte at myrde alle tyrker, ogsaa kvinder og børn. Kun Godfred tog ikke del i myrderiet; han ilede straks til Kristi grav for at takke Gud for seiren. Da blodbadet standsede, valgte korsfarerne (rodfred til konge over det hellige land; men han kaldte sig kun »den hellige gravs beskytter«, thi han vilde ikke bære guldkronen der, hvor Jesus havde baaret tornekronen.

3. Senere korstog. Det nye kristne rige fik aldrig ro for de vantro, som hvert øieblik angreb det for at drive de kristne ud igjen. Disse kunde ikke holde sig i landet,

[-Normannerne-]

{+Nor- mannerne+}

Godfred af Bouillon

[-Jerusalems-]

{+Jeru- salems+} indtagelse54

Middelalderen

Frederik [-Barba-rossa-] {+Barba- rossa+} Richard [-Løvehjerte

Palæstinas-] {+Løve- hjerte

Palæ- stinas+} tab o. 13011

Maurerne fordrives

fra Spanien 1492

Alhambra, de spanske araberes kongeslot. Billedet forestiller en gaard i dette slot, kaldet „banegaarden" efter de tolv figurer, som bærer det store vandbassin.

4. Paa to steder vedblev de kristne og muhammedanerne efter korstogene at kjæmpe: i Spanien og i det græske rige.

Da araberne tog Spanien, holdt de kristne sig i de nordlige bjergegne. Herfra trængte de senere frem og fratog maurerne det ene stykke land efter det andet, indtil de kristne i 1492 indtog maurernes sidste spanske besiddelse, Granada. Der var nu to kristne kongeriger paa halvøen: Spanien og Portugal.

Osmannerne var en tyrkisk stamme, som bestod af tapre krigere. De grundede omkring aar 1300 et rige i Lille-

naar de ikke fik hjælp hjemmefra. I de følgende 200 aar gjorde derfor ofte kristne konger og riddere nve korstog; der var ialt 7 store korstog foruden adskillige mindre. Af de senere korsfarere nævner vi keiser Frederik Barbarossa (Rødskjæg), som druknede i en elv, før han naaede det hellige land, og den engelske konge Richard Løvehjerte, om hvem det hed sig, at tienderne flygtede for

ham »som mar-kensdyrforden hungrige løve«. Men alle korstogene nyttede ikke. Næppe 100 aar efter det første korstog faldt Jerusalem i de vantroes vold, og

omkring aar 1300 var de kristne helt fordrevet fra Palæstina.Kokstogene

55

[-Osmannerne

Konstantinopels-]

{+Osman- nerne

Konstanti- nopels+} fald 1453

[-Borgerstanden-]

{+Borger- standen+}

asien, gik derfra over til Europa og erobrede efterhaanden saa meget land fra den græske keiser, at han tilsidst kun eiede Konstantinopel. Da rykkede den tyrkiske sultan aar 1453 mod byen med 250,000 mand og oOO store krigsskibe, mod hvilke keiseren blot kunde stille 7000 mand. Konstantinopel var saa stærk en fæstning, at tyrkerne ikke kunde indtage den ved storm, før de en nat trak 70 skibe paa ruller over en landtunge ind i havnen. De kunde nu angribe fra alle sider paa en gang og trængte ind i byen, hvor de nedhuggede mange tusinde af indbyggerne. Men de pragtfulde bygninger sparedes; thi sultanen vilde have Konstantinopel til hovedstad. Korset paa Sofiakirken nedtoges, den muhammedanske halvmaane sattes istedet, og kirken blev gjort til tyrkisk moske.

5. Vesteuropa under korstogene. Da korstogene begyndte omtrent aar 1100, var der i Vesteuropa kun ringe handel og haandverk. Selv adelsmændene levede tarvelig paa sine borge, hvis værelser var mørke, med stengulve, simple træbænke og træborde; man nød kun de levnedsmidler, som avledes paa selve gaarden eller i den nærmeste egn, og alle gik i hjemmegjorte klæder. Men ved korstogene fik vesteuropæerne kjendskab til de græske og arabiske lande, hvor de fandt pragtfulde boliger med skjønne kunstverker, ukjendte frugter og krydderier, lette farverige klæder og i det hele en finere levemaade og høiere kultur, end de kjendte hjemme. De ønskede da at skaffe sig lignende ting; kjøbmændene fik travelt med at føre Østens produkter vestover, kunstnere og haandværkere med at bygge slotte og kirker. Kjøbstæderne tjente penge og voksede i indbyggertal; borgerstanden, som før havde været ringeagtet, blev rig og mægtig.

6. Mange vilde ikke længer nøies med den kundskab, prester og munke havde; der blev i Italien, Frankrig62

o. a. st. oprettet universiteter, frie høiskoler, hvortil der strømmede tusinder af unge mænd for at studere.

7. Paa korstogenes tid blev Frankrig Europas første land. Ogsaa England var et stærkt rige. Men Tyskland og Italien begyndte at falde fra hinanden i flere mindre stater, og hverken keiserne eller paverne var længer stærke nok til at holde dem sammen.

Frankrig og England.

1. Capetillgerne. Efterat Karl den stores æt var uddød, havde de franske vassaller valgt en konge af Cape-tingernes hus. De første Capetinger havde ikke synderlig magt uden i egnen om Paris, som var deres eget arvelige len. Men paa korstogenes tid blev det anderledes. Mange adelsmænd omkom paa korstog, borgerstanden tik større rigdom og anseelse, og da kongerne og borgerne holdt sammen, flk kongen efterhaanden magt over sine store vassaller. Omkring aar 1200 flk kong Filip August endog bugt med Englands konge, som jo var hertug af Normandie, og tog hans franske len fra ham; han indsatte ikke nogen ny vassal i Normandie, men beholdt det som sit eget land. Saaledes pleiede de franske konger at bære sig ad, naar de overvandt en vassal, og derved blev de eneherrer i det meste af Frankrig. De stadige smaakrige mellem lensmændene holdt nu op, der kom større fred og tryghed i landet, og byerne voksede. Universitetet i Paris var det største i verden, og rundt om opførtes pragtfulde kirker, f. eks. Notre Dame (»Vor Frue«) i Paris og domkirken i Rheims (Rængs), i hvilken Frankrigs konger kronedes.

2. Hundredaarskrigen. I det 14de aarhundrede udbrød der mellem England og Frankrig en krig, som

[-Universiteter-]

{+Universi- teter+}

Filip AugustFrankrig og England

varede i over 100 aar. Efter mere end 80 aars krig var det kommet saa vidt, at englænderne næsten havde indtaget Frankrig, mange franskmænd holdt med dem, og Frankrigs konge Karl 7. kunde ikke engang naa at blive

kronet, fordi Rheims var i englændernes magt. Da blev han frelst af en fattig bondepige, -Jeanne d'Arc (Sjan Dark), som trodde, at Gud havde sendt hende for at redde Frankrig. Soldaterne fattede tillid til hende; hun fik en hær at føre, med den undsatte hun det beleirede Orleans og aabnede veien til Rheims, saa kongen kunde blive kronet. Fra nu af gik det fremover for Karl 7.; englænderne blev fordrevet fra hele landet, og den franske konge var atter herre i sit store rige.

[-Hundredaarskrigen-]

{+Hundred- aars- krigen+} Englands magt

Jeanne d'Arc

3. Jeanne d'Arc var datter af en fattig bonde paa Frankrigs ostgrænse. Som lidet barn saa hun sin fødeby plyndret af fienden og sine brødre saarede, og fædrelandets ulykke gik hende dybt til hjerte. Da hun var 13 aar, trodde hun at høre en røst fra himlen, som bød hende at være from og god; siden hørte

Domkirken i Jtheims, i hvilken de franske konger kronedes.58

hun ofte røster af hellige mænd eller kvinder og af engle, og de bød hende at ile kongen til hjælp. Skjønt hendes fader satte sig imod hendes ønske, lik hun ikke ro, før hun i mandsdragt red til kongen og sagde ham, at hun var sendt af Gud for at undsætte Orleans og føre ham til Rheims; hun bad om krigsfolk dertil. Ridderne vilde ikke tro hende; men de menige trodde straks paa hende; thi der var en gammel spaadom om, at Frank rig skulde reddes af en kvinde fra østgrænsen. Hun tik da en hærafdeling og udførte, hvad hun havde lovet. Franskmændene havde

faaet nyt mod, og engelskmændene flygtede af rædsel. Nu kunde kongen blive kronet i Rheims; under kroningen stod Jeanne ved hans side med sin fane i haanden. Hun bad kongen om nu at faa drage hjem, da hun havde fuldbragt sin gjerning. Han bad hende blive, og hun adlød ham. Men fra nu af stolede hun ikke saa fast paa, at hun var sendt af Gud. Senere blev hun fangen af englænderne, der dømte hende som en heks og brændte hende paa baalet i Rouen (Ruang). Medens flammerne slog op om hende, hørte man hende bede; det sidste ord, man kunde skjelne, var »Jesus«.

4. England blev i middelalderen flere gange indtaget af fremmede hærskarer. Paa folkevandringens tid indvandrede anglerne og sachserne. Omkring aar 800 begyndte danske og norske vikinger at hærje landet; de indtog senere det halve England (»Danelag«), og omkring aar 1000 vandt Svein Tjugeskjæg hele England, som var forenet med Danmark under Knud den store († 1035) og dennes sønner. I aaret 1066 gik de fransktalende normanner over kanalen, og deres hertug Vilhelm Erobreren blev Englands konge, medens de. normanniske riddere fik store len i landet. Men alle disse indvandrede folkestammer vænnede sig efterhaanden til at leve i fred indbyrdes; de smeltede sammen og fik et fælles sprog. Det engelske sprog stammer fra det angelsachsiske, men har optaget endel nordiske og mange franske ord.

[-Angel-sachserne

Danskerne-]

{+Angel- sachserne

Dan- skerne+}

De franske [-normanner-] {+nor- manner+} 1066

5. De første normanniske konger regjerede næsten enevældig. Men under den troløse og forhadte Johan ude?i land (o. 1200;, som tabte Normandie til Filip August, reiste adelen og LondonsFrankrig og England

59

borgere sig til oprør og tvang kongen til at underskrive en overenskomst, kaldet det store frihedsbrev. Han lovede deri, at han ikke vilde foretage sig noget af vigtighed uden samtykke af stortinget •parlamentet'-. Fra først af mødte kun de fornemste adelsmænd (høiadelen) i parlamentet; men da den næste konge ikke overholdt frihedsbrevet, forenede de lavere stænder sig med høiadelen og valgte ombud til at møde i parlamentet. Da folket saaledes stod samlet, maatte kongen give efter, og England havde nu en fri forfatning. Det blev skik, at parlamentet

Kamp mellem riddere og fodfolk. Læg merke til fodfolkenes økser, riddernes panserklædning, kastespydene, de lange skjolde og høvedsmændenes merker, der er fæstet til lanserne. Efter et billede af slaget ved Hastings 10H6, da normannerne tog England.

raadslog i to forsamlinger: overhuset for høiadelen og underhuset for lavadelen og de andre stænder. Kongen maatte ikke opkræve nogen skat, som ikke var bevilget af parlamentet. — Under denne forfatning blev det engelske folk enigt og mægtigt, som det viste sig under hundredaarskrigen med Frankrig.

6. Skotland var i middelalderen et selvstændigt land. Il'land stod vel af navn under den engelske konge; men i virkeligheden raadede de mange irske smaafyrster sig selv.

Det store [-friheds-brev Parlamentet-] {+friheds- brev Parla- mentet+}66

Middelalderen

Tyskland og Italien.

1. Vi hørte før, at keiseren ofte laa i strid med paverne og maatte give efter. Derved gik det tilbage med keiserens magt, ikke blot i Italien, men ogsaa i Tyskland, hvor de store vassaller helst vilde styre alene hver i sit len og derfor gjerne holdt med keiserens fiender. Frederik Barbarossa, som druknede paa korstog 1190, var endnu en

mægtig keiser; i senere tider fortaltes det, at han ikke var død, men sad sovende i en underjordisk borgkjælder for engang at komme frem igjen til rigets hjælp. Men efter aar 1200 blev det stadig vanskeligere for keiseren at holde vassallerne i tømme; der kom endog en tid, da der slet ikke var nogen keiser. Da gjorde ridderne, hvad de vilde; de krigede mod hinanden, plyndrede de fredelige kjøbmænd og undertrykte bønderne; disse aar kaldes »næverettens tid«. Omsider tiltog de syv mægtigste vassaller sig retten til at vælge keiser; de kaldes de 7 kurfyrster. Der blev atter indsat keisere; men stort bedre orden kom der ikke derfor i riget. Næsten alle steder regjerede fyrsterne og ridderne, som de vilde. I virkeligheden var Tyskland delt i flere hundrede smaastater, skjønt det kaldtes et rige.

2. Men handelsstæderne, som paa denne tid blev store og rige, vilde ikke godvillig lystre de rovgjerrige adelsmænd. Lybæk og omtrent 80 andre nordtyske byer sluttede sig sammen i Hemseforbundet, der fik al handelen paa Østersjøen og Nordsjøen i sin "magt, og som kunde føre krig mod de nordiske konger.

3. Skjønt adelsmændene de fleste steder underkuede bønderne, var der dog enkelte steder, hvor bønderne bevarede sin frihed, saaledes i Ditmarsken (Kong Hans) og navnlig i Schweiz. Fyrsterne af Habsburg (en borg i

Frederik [-Barbarossa

Vassal-lernes-] {+Barba- rossa

Vassal- lernes+} magt

[-Næverettens-]

{+Næve- rettens+} tid

[-Hanse-forbundet-]

{+Hanse- forbundet+}

Schweiz's bønderTyskland og Italien

(il

Schweiz), som ogsaa havde Østrig til len, søgte at underkue de kjække bønder, som bodde omkring Vierwald-stædtersjøen; men bondebygderne (»kantonerne«) Schwvz, Uri og Unterwalden sluttede et edsforbund, hvori efterhaanden flere kantoner optoges, og hver gang Habsburgernes ridderhær rykkede ind i landet, blev den slaaet af de modige bønder. Saaledes opstod republikken Schweiz, som siden blev fuldstændig uafhængig af Tyskland.

4. I aaret 1386 stod et slag ved Sempach i Schweiz mellem 4000 østrigske riddere og 1300 schweizere. Ridderne steg af hestene og rykkede frem med fældede lanser, mand ved mand, saa det var umuligt for schweizerne at bryde igjennem deres rækker. Da raabte Arnold Winkelried: »Brødre! .Teg skal bryde eder vei, sørg for min hustru og mine børn,« og derpaa sprang han frem, greb med begge arme om alle de lanser, han kunde naa, og borede dem i sit bryst. Han segnede om; men over hans lig stormede hans landsmænd frem i aabningen mellem lanserne og huggede ind paa ridderne; en mængde af østrigerne faldt, og resten flygtede. — Schweizerne vandt ry for at være Europas tapreste krigere, og fremmede konger satte stor pris paa at faa en livvagt af schweiziske leietropper.

5. Italien. Da keiseren ikke længer kunde skaffe sig lvdighed, opløstes ogsaa Italien i mange smaa stater. Blandt de vigtigste var byerne Venedig og Genua, som paa korstogenes tid blev Europas første handelsbyer. Pavernes magt gik det tilbage med. De tabte meget af sin anseelse ved at være alt for ivrige efter at vinde rigdom og verdsligt herredømme. Mange mennesker havde nu faaet saa megen oplysning, at de ikke trodde saa sikkert paa pavens lærdomme som før. Da de tvske keiseres storhed svandt, kom paverne i de franske kongers magt; i 70 aar bodde de endog ikke i Rom, men i Avignon (»pavernes babyloniske fangenskab«).

Venedig Genua

Paverne i Avignon

Slag ved Sempach62

Middelalderen

[-Vikingerne-]

{+Vikin- gerne+}

Norden kristnes

Nordiske korstog

Norden og Østersjølandene,

1. De kristne folk lærte først nordboerne at kjende omkring aar 800, da vikingetogene begyndte. Danske vikinger indtog IJanelagen i England og sammen med nordmændene Xormandiet i Frankrig. Svenske krigere grundlagde hinsides Østersjøen et stort rige, Gardarige, det senere Rusland. Norske vikinger stiftede riger paa de skotske øer og i Irland samt slog sig ned paa Færøerne, Island, Grønland og opdagede kysten af Nordamerika. Nordboernes opdagelse af Amerika (»Vinland«) gik dog siden i glemme og fik ingen betydning.

2. De kristne folk ønskede inderlig, at nordboerne maatte blive kristnede og holde op med disse vikingetog. Men skjønt Ansgar drog til Norden 826, varede det længe, før kristendommen seirede. I Danmark var Harald Blaa-tand († 98-5) den første kristne konge. I Norge tvang Olav Trygvessøn († 1000) og Olav den hellige († 1030) med vold bønderne til at modtage kristendommen; men først da Olav den hellige var falden mod bønderne ved Stiklestad, og der skede undergjerninger ved hans lig, omvendte alle nordmænd sig. I Sverige skede omvendelsen omkring 1100.

3. Da kristendommen seirede, lærte nordboerne at regne vikingetog for en synd; i stedet derfor drog de paa kors-færd. Kort efter det første korstog valfartede den danske konge Erik Eiegod til det hellige land, og den norske konge Sigurd drog i ledingsfærd til Jerusalem, hvoraf han fik tilnavnet Jorsalfare. Men derefter vendte nordboerne sig til at kristne de hedenske folk ved Østersjøen. Sveriges konge Erik den hellige seilede o. 1150 over til det hedenske Finland, som han begyndte at omvende; Finland hørte fra da af sammen med Sverige indtil 1809.Opfindelser og opdagelser

63

Danskernes korstog gik navnlig imod venderne, som bodde i det nuværende Nordøsttyskland (øst for Elben); Valdemar Seier underlagde sig det fjerne Estland.

4. I de sidste aarhundreder af middelalderen satte tyskerne sig fast i de slaviske lande øst for Elben. Her opstod tyske handelsbyer fra Lybæk til Riga og tyske stater, navnlig Brandenburg i vendisk land og Prøjsen (ved Weichsel), som underkuedes af tvske riddere.

5. Da Margrete havde forenet Norden (kroningen i Kalmar 1397), blev der sat en grænse for Hansestædernes magt. Erik af Pommern indførte Øresunds-tolden, men kunde ikke overvinde holstenerne og blev afsat i alle sine riger. Fra Kristian I's tronbestigelse 1448 var foreningen i virkeligheden opløst; mellem Danmark-Norge og Sverige begyndte en trehundredaarig række krige, som svækkede Norden og gjorde det lettere for fremmede at sætte sig fast ved Østersjøen. Hansestæderne var mægtige indtil omkring 1500, da Vesteuropas handelsbyer fik forspringet for dem.

Opfindelser cg opdagelser.

1. Opfindelser. Den fremgang i oplysning, som begyndte under korstogene, blev fortsat i middelalderens to sidste aarhundreder, tiden fra o. 1300 til 1500. Man opfandt lommeure, papir (af tøi) og indførte kompasset; af araberne lærte europæerne brugen af krudt og skaffede sig skydevaaben; og Gutenberg opfandt bogtrykkerkunsten.

2. Krudtet var opfundet af kineserne, som kun brugte det til fyrverkeri; Araberne lærte det at kjende af dem, og

fra dem kom det til Europa, hvor de første kanoner støbtes i Italien kort efter aar 1300. De skjød ikke

Tyskernes [-udbredelse-] {+udbre- delse+}

Nordens forening

Krudt KanonerMiddei.a i.deren

s}rnderlig langt og traf ikke sikkert; men efterhaanden som kanonstøberne fandt paa at gjøre dem bedre, blev de farlige vaaben, da de baade kunde knuse en ridders brynje og bryde hul i en borgmur. De var for dyre til, at enhver adelsmand kunde anskaffe sig dem; det var kongerne og de store fyrster, som fik nytte af dem til at knække de smaa vassallers magt. Haandsky de vaaben

(luntebøsser og flintebøsser) kom i brug noget senere end kanonerne.

3. I middelalderen var bøger sjeldne og dyre, da hvert eneste blad maatte skrives og hvert billede deri tegnes med haanden. Daa korstogenes tid fandt man paa at udskjære billeder med underskrift i kobber- eller træplader og sværte dem; med denne plade kunde da trykkes mange eksemplarer; men til trykning af en hel bog var ogsaa dette meget dyrt. Johan Gutenberg fra Mainz opfandt da o. 1450 at støbe hvert enkelt bogstav i metal for sig; disse kunde sættes sammen til alle de ord, man vilde, og atter udskilles efter brugen. Nu kunde bøger trykkes saa billigt, at de kunde komme i alles hænder.

4. Aaildslivets gjenfødelse. De lærde mænd begyndte atter med iver at studere de latinske forfattere fra den hedenske oldtid og saa deraf, at oldtiden havde eiet et aandeligt liv, som i mange ting stod over deres egen tids. De nøiedes heller ikke længe med de latinske forfattere, men begyndte at læse ogsaa de gamle græske

Bogtryk

liafaels sixtinske madonna.Reiser fin Norge " " Sjianien. ** " Portugal

/it'irrwrif.t i erth •ns/it.i/iirit?.Opfindelser og opdagelser

skribenter og kunstnere tog oldtiden til mønster og søgte at efterligne Hellas's og Korns »klassiske« verker. Alt dette begyndte først i Italien, som i disse aarhundreder var Europas mest oplyste land, men naadde derfra til Frankrig, Tyskland og andre lande. Dette kaldes videnskabens og kunstens gjenfødelse eller med et fransk ord renaissancen. Renaissancens ypperste kunstnere var italienerne Rafael, efter hvis malerier af den hellige jomfru (»madonna«) der er taget tusinder af afbildninger, som er udbredt i alle lande, og Michel Angelo, der var lige stor som maler, billedhugger og bygmester. Rafael og Michel Angelo levede efter aar 1500, da man regner, at middelalderen er tilende.

5. Opdagelserne. Europæerne vidste, at langt mod øst og syd, hinsides de muhammedanske lande, laa det rige Indien. Derfra fik de silke, bomuld, peber, elfenben, ædelstene og mange andre kostelige ting. Men de maatte betale dem dyrt; thi varerne maatte føres lange og besværlige veie og omlades mange gange. Enten gik de med elvebaade op ad Indus, derfra med karavanerne til det sorte hav; eller ogsaa bragtes de tilskibs op ad den persiske havbugt eller det røde hav og over land til Syriens kyst eller Alexandria, hvor der betaltes høi told af dem. Fra havnene ved Middelhavet og Sortehavet hentede Venedigs og Genuas sjøfarere dem; men endnu maatte de omlades flere gange, før de naadde Nord- eller Vesteuropa. Det var naturligt, at de kjækkeste

Michel Anz/elo Moses.

[-Renaissancen-]

{+Renais- sancen+}

Handel

med Indien

[-Handelsveie-]

{+Handels- veie+}74 Middelalderen

sjømænd grublede over, om man ikke kunde finde sjøveien til Indien.

6. Portugiserne udsendte ofte skibe paa opdagelsestogt ned langs Afrikas vestkyst. Først trodde de, at under ækvator var det saa hedt, at ingen kunde leve der, men de opdagede nu, at dette ikke var tilfældet. De gjorde stadig nye reiser, den ene længere end den anden, og

Nina

Santa Maria

KoluniOas's skibe.

I'in ta

fandt, at Afrika ikke strakte sig syd paa i det uendelige, som man før havde trodd, men at det endte i et forbjerg; dette gav Portugals konge navnet »det gode haabs«, fordi det gav godt haab om at naa til Indien. Og endelig naadde Vasco da Gama 14iJ8 syd om Afrika til Indien. Portugiserne satte sig fast paa de bedste handelspladser der og førte hvert aar mange rige ladninger hjem. Lissabon blev Europas største handelsby, medens Venedig og Genua gik tilbage.

Veien til IndienOpfindelser og opdagelser

67

7. Det var i middelalderen den almindelige tro, at jorden var flad; men i oldtiden havde de lærdeste mænd tænkt sig, at den maatte være rund, og de mere oplyste mente det samme nu. Mellem dem var den italienske sjømand Kristoffer Kolumbus. Han indsaa, at man maatte kunne komme til Indien ved at seile mod vest, og bad flere stater om at give sig skibe til at prøve det; men ingen vilde indlade sig derpaa, for Spaniens dronning Isabella i sin glæde over Granadas fald (s. 54) gav ham tre smaa skibe 1492. I 10 uger saa han kun himmel og hav, og hans folk knurrede mod ham; da lød en morgen fra det forreste skib raabet: »Land!« Det var en af Bahamaøerne, han havde fundet; derfra seilede han mod syd og opdagede Kuba og Haiti. Ved sin hjemkomst blev han feiret som en seierherre og udnævnt til vicekonge i de nye lande. Men siden blev Isabella utilfreds med hans styre og afsatte ham. Da han dode, var han næsten glemt. — Kolumbus troede selv, det var en del af Indien, han var kommen til; derfor kaldes disse øer endnu Vestindien og deres oprindelige indbyggere indianere. Siden indsaa man, at det var en ny, ukjendt verdensdel, og kaldte den Amerika efter en senere reisende.

8. Nu fulgte opdagelserne slag i slag. En portugiser fandt Sydamerikas østkyst, som kaldtes Brasilien. Spanske eventyrere opdagede og indtog de guldrige lande Mexiko og Peru. Magellan, en portugiser i spansk tjeneste, seilede syd om Amerika gjennem det stræde, som fik hans navn, over det stille hav og opdagede flere øer. Han blev dræbt af de vilde, men hans folk førte skibet videre og naaede syd om Asien og Afrika tilbage til Europa; det var den første jordomseiling. Ingen kunde længer tvivle paa, at jorden er rund.

[-Guldlandene

Jordomseiling-]

{+Guld- landene

Jord- omseiling+}

Amerikas opdagelse 140268

Middelalderen

9. 1 Amerika traf spanierne mennesker af rødlig farve, af hvilke nogle havde ikke ringe kultur. Spanierne tvang

disse »indianere« til at trælle for sig; men de kunde ikke udholde det strenge arbeide og døde i tusindvis. Man fandt da paa at hente de stærke negre, som man fangede i Afrika ved ligefrem at gjøre jagt paa dem, og bruge dem som slaver i Amerika.

10. I Amerika saa europæerne mange ukjendte planter, som mais, poteter, tobak og kakao. Derimod fandtes ikke heste, hornkvæg, sukker og kaffe; disse produkter førtes fra den gamle verden over til den ny verden, hvor de trivedes udmerket. Fra guld- og sølvminerne i Mexiko og Peru hentede de spanske flaader hvert aar store mængder af ædelt metal: derved blev Spaniens konge den rigeste fyrste i verden.

Disse opfindelser og opdagelser frembragte en stor forandring i Europa og i hele verden. Derfor regner man fra o. 1500 middelalderen for endt og den nyere tid for begyndt.

[-Negerslaver-]

{+Neger- slaver+}

Nye planterReformationen.

1. De lærdomme, kirken omkring aar 1500 forkyndte, var ikke saa lidet forskjellige fra den oprindelige kristendom. Hver gang nemlig i tidens løb lærde mænd havde udgransket nye troessætninger eller var i tvivl om, hvad de gamle troessætninger egentlig betydde, var der blevet holdt et stort kirkemøde, hvor paven og bisperne fastsatte, hvad der skulde læres, og saaledes var der efterhaanden opstaaet mange nye lærdomme. Det var en gammel tro, at naar mennesker stræbte at udslette sine synder ved anger og gode gjerninger, kunde paven skjænke dem aflad. Hermed mentes fra først af kun, at de blev fritaget for de straffe, kirken kunde paalægge dem her paa jorden; men efterhaanden trodde man, at den, som fik aflad, dermed ogsaa fik Guds tilgivelse. Da det nu regnedes for en god gjerning at give kirken penge og gods, blev det til sidst saaledes, at paven ligefrem solgte aflad for betaling.

2. Pave Leo 10., som levede o. 1500, drev især denne afladshandel efter stor maalestok. Han var en høit dannet mand, som elskede kunsten over alt, men i hjertet kun brød sig lidet om kristendommen. Hos ham levede Rafael og Michel Angelo (s. 65). Han brugte pavestolens store indtægter til det, han regnede for vigtigst, dels til at skaffe sine slegtninge verdslig magt, dels til kunstverker. Da man havde begyndt at bygge en ny Peterskirke paa

Leo 10.

[-Peterskirken

Kirkemøder-]

{+Peters- kirken

Kirke- møder+}

Aflad70

Den nyeste tid

Luther

den gamles plads, behøvede han mange penge, og derfor sendte han munke ud over hele kristenheden for at sælge afladsbreve. Mange mennesker forargedes herover, især i Tyskland; men de tieste tiede stille og turde ikke sige sin mening. Da optraadte Martin Luther imod afladshandelen.

3. Lutlier stammede fra en sachsisk bondeslegt; hans fader var grubearbeider. Han var som ung gaaet i kloster

1517

[-Reformationen-]

{+Reforma- tionen+}

Peterskirken.

for at finde fred for tanken paa sin synd. Han slog og pinte sig selv, men flk dog ingen ro i sin sjæl, før det gik op for ham, at han aldrig kunde finde frelse ved sine gode gjerninger, men kun ved at tro paa Jesus. Kurfyrst Frederik den vise af Sachsen udnævnte ham til lærer ved høiskolen i Wittenberg, og her var han, da han i aaret 1517 blev greben af harme over de skamløse afladskræmmere. Han skrev en afhandling (i 95 sætninger), som han slog op paa kirkedøren, saa at alle kunde læseReformationen"

den. Deri udtalte han, at kun Gud har magt til at tilgive synden. Saa snart folk saa, at denne mand havde mod til at vedkjende sig sin overbevisning, fik mange flere mod dertil. Luther havde ikke tænkt paa at sige sig løs fra paven; men da Leo 10. ikke vilde standse aöadssalget, og da hans tilhængere blev ved at angribe Luther og søgte at bevise, at hans meninger stred imod, hvad kirkemøderne havde fastsat, saa erklærede Luther aabent, at han kun trodde paa, hvad der stod i bibelen, men ikke paa pavernes og kirkemødernes lærdomme. Da Leo 10. derefter satte ham i ban, gik Luther, fulgt af Wittenbergs studenter, aabenlyst hen og kastede ban-bullen (pavens brev) paa baalet.

4. Keiser Karl 5., som blev bange for, at denne kirkestrid skulde brede sig videre og videre, stævnede Luther til at møde for rigsdagen i Worms. Da Luthers venner advarede ham mod at drage derhen, svarede han: »Om der saa er lige saa mange djævle i Worms som tagstene paa husene, vil jeg alligevel derhen.« Da han traadte ind i rigsdagen, klappede en ridder ham paa skuldren med de ord: »Munk! Du gaar en gang saa haard, som hverken jeg eller nogen anden i noget slag.« Da han kom frem for de forsamlede fyrster og stormænd, og man forlangte, at han skulde tilbagekalde sine lærdomme, bad han, træt og svag, som han var, om betænkningstid til næste dag. Men dagen efter havde han gjenvundet sin fasthed og

Ltitlier som munk.

Luther banlyst

Worms72

svarede: »Hvis jeg ikke bliver overbevist af den hellige skrift eller ved klare grunde — thi paver og kirkemoder tror jeg ikke paa —, saa hverken kan eller vil jeg tilbagekalde, da det er farligt at handle imod sin samvittighed. Gud hjælpe mig! Amen.« Hans fasthed gjorde et stærkt indtryk paa de tilstedeværende; mellem dem var hertug Kristian (senere kong Kristian 3. af Danmark-Norge).

5. Luther forlod derpaa Worms. Rigsdagen dømte ham fredløs; men da var han allerede i sikkerhed. Thi hans vogn var bleven overfaldt af 5 ryttere, som tog ham med sig og førte ham til borgen Wartburg, hvor han maatte klæde sig i ridderdragt. Han levede her et aar under navnet junker Georg, medens folk trodde, at han var død. Det var Frederik den vise, soin paa den maade sikrede hans liv. Paa Wartburg begyndte Luther at oversætte bibelen paa tysk. De ældre tyske bibeloversættelser var skrevet i et knudret og kunstigt sprog; Luther vilde skrive, som »bønderne og børnene« talte, og det kunde folk forstaa.

6. Efter et aars forløb vendte Luther tilbage til Wittenberg, da hans fienders overmagt havde tabt sig noget. Han fik nu af kurfyrsten lov til at ordne kirkevæsenet i Sachsen paa sin maade. Klostrene blev ophævet, presterne fik lov til at gifte sig, tilbedelse af helgener og mange andre katholske ting afskaffedes, og den sachsiske kirke med alt dens gods blev stillet under kurfyrsten i stedet for under paven. I løbet af faa aar indførtes den lutherske kirkeordning i det meste af Nordtyskland, i Sverige af Gustav Vasa og i Danmark-Norge (1536) af Kristian 3. Keiser Karl 5. maatte rolig se derpaa, fordi han havde krig med franskmændene og tyrkerne. Luther indsaa vel, at engang vilde katholikkerne med krig søge at omstyrte hans reformation (kirkerensning); men det var lians inder-

Luthersk [-kirkeordning-] {+kirke- ordning+}

WartburgReformationen" 81

lige ønske, at han ikke selv maatte opleve denne blodsudgydelse, og der var virkelig nogenlunde fred mellem katholikkerne og lutheranerne indtil hans død 1546.

7. I Genf (Schweiz) virkede den strenge franske prest Calvin. Han brød ligesom Luther med paven og mente om de fleste ting det samme som Luther. Men i enkelte spørgsmaal afveg de to reformatorer saa meget fra hinanden, at calvinisterne og lutheranerne ikke kunde enes om kirkeordningen. Calvin afskaffede alle billeder i kirkerne og orgelmusikken, og han ordnede sin menighed saaledes, at den hverken skulde lyde nogen bisp eller nogen fyrste, men selv vælge nogle kirkeældste, som skulde styre den i forening med presten. Hans kirkeordning blev indført i mange lande, navnlig i det meste af Schweiz, i det nuværende Holland og i Skotland. Hans tilhængere kaldes ofte de reformerte; baade de reformerte og lutheranerne kaldes under ett for protestanter, foreli de protesterede mod katholikkerne, d. v. s. negtede at rette sig efter dem.

8. I løbet af en menneskealder havde reformationen fra sin første begyndelse 1517 bredt sig videre og videre. I Sydtyskland, Frankrig, England, ja endog i Italien og Spanien vandt den stadig nye tilhængere. Det saa ud, som om pavekirken skulde gaa helt under. Men da tog pavekirkens venner fat for at gjenvinde eller at udrydde dem, som var faldt fra. Den sterkeste hjelp i denne strid fik paven af en ny munkeorden, som oprettedes af spanieren Ignatius Loyola, og som heder jesuiterne. De regnede sig for pavens aandelige soldater, som blindt skulde udføre enhver befaling, paven gav dem. De var verdenskloge mænd, som især sørgede for at blive skriftefædre for konger eller lærere for prinser, hvem de opdrog til lydige tilhængere af paven. De flk hurtig stor indflydelse, og i sidste halvdel af det sekstende aarhundrede

Luther † 154(i.

Calvin

[-Reformerte

Protestanter

Jesuiterne-]

{+Refor- merte

Prote- stanter

Jesuit- erne+}74

Den nyeste tid

var det deres lærlinge, som regjerede i Europas mægtigste lande. Fra nu af var reformationens fremgang standset, ja den mistede endog noget af, hvad den havde vundet. Dette gik ikke fredelig af; i de 100 aar fra 1546 til 1648 førtes der i de fleste lande stadige krige mellem de to store religionspartier.

1. Kejser Karl 5. (f. 1500) var søn af en tysk prins (af huset Habsburg) og en spansk prinsesse. Han arvede

derfor Spanien (med kolonierne), Neapel, Nederlandene, Østrig og endnu flere lande og blev af kurfyrsterne valgt til tysk keiser. Det sagdes med rette, at solen aldrig gik ned i hans lande. Han havde den største lyst til at kue reformationen med magt; men hans stadige krige med Frankrig og med tyrkerne, som endog engang trængte frem til Wien, gav ham i mange aar nok at bestille. Da han endelig fik fred med disse fiender og vendte sig mod Nordtysklands protestanter, fik han igjen krig med franskmændene, som fratog ham Metz, medens protestanternes hær trængte langt mod syd. Han opgav i mismod regjeringen og gik i et spansk kloster. En broder af ham blev tysk keiser, medens hans søn Filip 2. fik Spanien og de italienske og nederlandske provinser, hvortil han senere føiede Portugal.

Religionskrigene.

Karl

Karl. 5. f. 1500.Religionskrigene 83

2. Filip 2. havde kun den ene tanke at bruge sin uhyre magt til at udrydde kjætteriet alle steder. Han lod protestanterne fængsle, lægge paa pinebænk og derefter brænde eller henrette, — han mente at tjene Gud ved saaledes at pine og dræbe mennesker i tusindvis. Han regjerede aldeles enevældig. Men hans tyranni førte til, at han mistede nogle af sine rigeste provinser: Nederlandene.

3. Nederlandene (Holland og Belgien) var dengang Europas driftigste og rigeste fabrikland. Filip sendte den grusomme hertug af Alba derop som statholder. Alba lod over 20,000 mennesker henrette som kjættere og paa-lagde desuden saa store skatter, at det vilde være ude med landets velstand, om de skulde betales. Da gjorde nederlænderne oprør, og hvor mange soldater Filip end sendte derop, kunde han ikke kue oprøret. De hollandske sjømænd indtog portugisernes indiske kolonier og overfaldt de spanske flaader, som førte sølv hjem fra Amerika, saa at Spaniens og Portugals rigdom led store tab. Belgierne, som vedblev at være katholikker, sluttede dog forlig med Filip, men Holland fortsatte kampen, til det ganske havde løsrevet sig. Nu var Holland blevet Europas første sjømagt, og Amsterdam den største handelsby, medens Spanien blev fattigere og fattigere. Da Filip døde, var Spaniens folketal kun det halve af, hvad det før havde været. Senere rev ogsaa Portugal sig løs fra Spanien.

4. Filip 2. havde ogsaa blandet sig ind i Englands forhold. Her regjerede den dygtige dronning Elisabeth, som indførte en protestantisk kirkeordning. Mod hende sendte Filip 2. en flaade, der var saa stor, at den kaldtes »den uovervindelige« (1588). Men de engelske sjøfolk kjæm-pede saa tappert imod den, at den maatte vende hjem; paa hjemveien ødelagdes den næsten ganske af storm.

Alba i Neder landene.

Hollands frihed

Englands seier 158876

Filip maatte opgive sin plan om at udrydde protestantismen i England; han sørgede dybt over, at han ikke havde kunnet »gjøre Gud denne store tjeneste«.

5. Heller ikke i Frankrig havde Filip held med sig. Her var hovedmassen af folket vedbleven at være katholsk; men der var et stort calvinsk parti, Hurjenotterne, som især mange adelsmænd og borgere sluttede sig til. Der udbrød da en lang og blodig krig mellem religionspar-tierne, under hvilken Filip 2. hjalp katholikkeme. Efter nogle aars kampe saa det ud til, at der kunde blive forlig; Hugenotternes fører, Henrik af Navarra, trolovede sig med kongens søster, og ved deres bryllup skulde partierne forsones. Men i stedet derfor begyndte katholikkeme en nat kort efter brylluppet (ßartholomæusnatten) efter hemmelig aftale at myrde de Hugenotter, som havde indfundet sig i Paris, og selv Henrik beholdt kun livet ved at gaa over til den katholske tro. Borgerkrigen brød ud paa ny; Henrik vedkjendte sig atter sin protestantiske tro og blev igjen Hugenotternes feltherre. Da kongen døde, var Henrik (4.) den lovlige tronarving; men i mange aar maatte han kjæmpe mod de franske katholikker og mod Filip 2. Da han omsider indsaa, at Frankrig kun nødig tog en protestantisk konge, gik han over til ka-tholicismen, idet han sagde: »Paris er nok en messe værd,« og nu modtog hans hovedstad ham med jubel. Men han glemte ikke sine tidligere troesfæller; de fik lov til frit at beholde sin tro og gudsdyrkelse. Saaledes endte Frankrigs religionskrige med, at der blev troesfrihed, medens andre landes konger mente, at deres undersaatter nødvendigvis alle maatte have en og samme tro. Der blev indre fred i Frankrig, og landet blev stærkt overfor sine fiender, medens Spanien var svækket.

6. Trediveaarskrigen. Den blodigste og mest ødelæggende af alle religionskrige førtes i Tyskland 1618—48.

[-Huge-notterne

Blodbrylluppet-]

{+Huge- notterne

Blod- brylluppet+}

De protestantiske bøhmere følte sig forurettede af keiseren; da denne sendte nogle raadsherrer til dem, blev de bøhmiske førere saa uenige med disse, at de kastede dem ud af vinduerne i Prags slot. Dermed begyndte krigen, som i lang tid gik daarlig for protestanterne. En katholsk hær under Tilly overvandt bøhmerne, og da Kristian 4. af Danmark-Norge rykkede sine troesfæller til hjælp, blev han ligeledes slaaet og maatte slutte fred (i Lybæk). Næsten hele Nordtyskland var underkuet af keiseren, da Sveriges store konge Gustav Adolf landede med sin hær. 1 Wien spottede man over ham: »Snekongen vil smelte, naar han kommer sydens sol nærmere,« sagde man. Men i slaget ved Leipzig slog han Tilly, og i slaget ved Liitzen overvandt han keiserens egen general, Wallenstein. Alligevel regnede ka-tholikkerne slaget ved Liitzen næsten for en seier; thi her faldt Gustav Adolf, og efter hans død lik den katholske hær paa nv fremgang. Da greb frankrig, som styredes af ministeren Richelieu (Rischeliø), ind for at hjælpe protestanterne og derved svække keiserens magt. Krigen varede længe endnu, men vendte sig mere og mere til keiserens skade, saa at denne tilsidst maatte slutte den vestfalske fred 1648.

Gustav Adolf.

[-Trediveaarskrigen-]

{+Tredive- aars- krigen+} 1018—48

Kristian 4.

Gustav Adolf

Richelieu

7. Trediveaarskrigen førtes mest med hvervede tropper, som brød sig lidet om, paa hvad side de kjæmpede, naar de blot flk

liamp i Trediveaarskrigen, Rytteri angriber fodfolk; de forreste infanterister er væbnet med lanser, de bagerste med musketter.

lov til at myrde, plyndre og lægge øde. I den svenske hær, som mest bestod af svenske bønder, var der god mandstugt; men de tyske soldater var uregjerlige og rovgriske, sammenskrabede af det værste pak. Der maatte haarde midler til at holde dem nogenlunde i tomme. Tyskland blev ødelagt ved denne krig.

Soldaterstruffe i Trediveaarskrigen.

Byer var brændt, kvæget nedhugget, mennesker ihjelslaaet eller døde af pest og hunger. Man har udregnet, at indbyggertallet Fank fra 16 til 4 millioner. Undervisning og kundskab var næsten forsvundet. Det tog lang tid, før Tyskland kom tii kræfter igjen.

8. Ved freden 1648 tog Sverige Pommern, Frankrig P>lsass. Keiserens magt var for intet at regne: hver tysk fyrste styrede ganske uafhængig som i slutningen af middelalderen. Det blev bestemt, at den katholske og den lutherske kirke skulde beholde, hvad hver af dem paa den tid havde; men troesfrihed blev der ikke; thi hver af de mange fyrster raadede enevældig og taalte i regelen kun en tro i sit land.

Freden 1648

Ludvig 14's enevælde.

1. Lige siden middelalderen havde de franske konger regjeret temmelig uindskrænket; men de havde dog ofte sammenkaldt stænderne (adelsmænd, geistlige og borgere), naar de trængte til nye skatter, og havde paa den maade faaet folkets samtykke. Ludvig 13. (Henrik 4's søn) var den sidste franske konge, som holdt et saadant

stænder-møde. Hans minister Richelieu fik ham til at holde op med at raadspørge stænderne, og hans søn Ludvig 14. holdt aldrig noget stændermøde, men styrede aldeles enevældig.

2. Ludvig 14. (1643—1715) blev konge i en alder af 5 aar. Medens han var barn, regjerede ministrene i hans navn; men da han var bleven voksen, tog han selv styret, og ministrene maatte rette sig efter ham. Han var en kraftig, høi og smuk mand, optraadte altid med værdig ro og nedladende venlighed, og han kunde holde ud at arbeide meget. Han forstod at vælge de dygtigste mænd

Frankrigs stænder

Ludvig 14. 1643-1715.so

Den nykke tid

Versailles

Krige

til raadgivere, saaledes finansministeren Colbert (Kolbær), som bragte frankrigs industri og handel paa fode og skaffede landet store kolonier i Nordamerika. Hæren blev holdt i udmerket stand og var den største og bedste i verden; bajonetten blev indført; derved blev geværet paa en gang lanse og musket.

3. Men Ludvig 14. var tillige en hovmodig og herskesyg mand. Han udtalte: »Kongerne er født til at eie alt og byde over alle. Det er Guds vilje, at enhver under-saat skal lyde uden selv at tænke.« Hans valgsprog var: »Mindre end Gud, men større end verden.« Paa en øde og ufrugtbar slette lod han med umaadelige omkostninger bygge et pragtfuldt slot, Versailles (Versai), hvor han gjerne bodde; thi han yndede ikke det urolige Paris, som i hans barndom endog havde vovet at gjøre oprør. Frankrigs mægtigste adelsmænd, som før havde bodd paa sine slotte rundt om i landet som smaa konger, maatte nu opholde sig i Versailles som hofmænd hos kongen. De største æreshverv, som nogen her kunde naa, bestod i at hjælpe kongen ved hans paaklædning, række ham skjorte, vaskevand, klæder o. s. v. Alt ved hoffet gik stift og fornemt til. Ludvig optog den skik at iføre sig en stor paryk, som skulde gjøre hans ydre end mere majestætisk; snart satte alle en ære i at gaa med vældige parykker. Ilan var ivrig katholik, men levede dog meget usædelig.

4. I mange aar havde Ludvig lykken med sig. Han førte seirrige krige, i hvilke han tog store stykker land fra Spanien og Tyskland. Frankrig var uden sammenligning verdens mægtigste land: fransk hofliv, franske moder og fransk sprog regnedes alle vegne for det fineste. Mange fremmede fyrster indrettede sig enevældig efter fransk mønster (Danmark-Norge 1660), de fornemme i alle lande lagde sig efter at tale fransk i stedet for sit modersmaal, og forhandlinger mellem statsmænd fra forskjellige stater førtesLudvig 14's exevæi.de

Kl

ikke som før paa latin, men paa fransk. Især var de tyske smaafyrster ivrige i at efterabe alt fransk og plage sine undersaatter med tunge skatter for at faa raad til at holde store hoffer.

5. I aarenes løb begyndte det at merkes i Frankrig, at folket blev svækket og forarmet ved de store udgifter og de mange krige. Et stort tab led Frankrig, da Ludvig 14. fik den mening, at hans undersaatter ikke burde have nogen anden religion end deres konge, og derfor ophævede den troesfrihed, Henrik 4. havde indført. Flere tusende Hugenotter,

deriblandt mange af landets dygtigste haandværkere, forlod sit fædreland og drog til andre lande, navnlig til Holland og Brandenburg, hvor regjeringen var glad over at faa saa mange nye, dygtige undersaatter.

6. I aaret 1700 uddøde den spanske kongeslegt, efter at den sidste konge havde indsat Ludvigs sønnesøn Filip til sin arving. Da England, Holland og Tyskland ikke vilde taale, at Frankrig og Spanien forenedes saa nøie, udbrød der en stor krig, den spanske arvefølgekrig, i hvilken det gik daarlig for Ludvig 14. Hans hære tabte

[-Ilnge-notterne-]

{+Ilnge- notterne+} fordrives

Ludvig 14.

Spanske [-arvefølgekrig-] {+arvefølge- krig+} 1700

Fransk det fineste82

Uere store slag, og kun fordi hans fiender var indbyrdes uenige, fik han en taalelig fred. Filip blev konge i Spanien, men maatte afstaa Belgien og de store lande i Italien, som fra Karl 5's tid havde hørt til det spanske rige. Man regner, at Ludvigs krige havde kostet Frankrig 1,200,000 mennesker og 1500 millioner francs. Stats- gjælden var uhyre stor, folket fattigt. Ludvig 14. havde i sine tidligere dage været beundret og elsket af folket; men da han døde, glædede alle sig derover, og pariserne kastede stene efter vognen, som førte hans lig gjennem gaderne.

7. Ludvig 15. var endnu mere hovmodig og usædelig end Ludvig 14., men slet ikke saa dygtig. Det blev derfor ikke bedre i Frankrig under ham. Vel vandt han noget land fra Tyskland, som var endnu mere svækket af krige end Frankrig, og som tilmed var delt mellem mange fyrster; men England tog Frankrigs kolonier, den franske sjøhandel tog af, og statsgjælden voksede. Hoffet brugte umaadelige summer; adel og geistlighed var næsten skattefri, saa at »tredjestand«, d. v. s. borgere, bønder og arbeidere, maatte betale det hele. Folket fandt sig endnu heri; men de klogeste mænd kunde nok se, at det ikke længe kunde blive saaledes ved.

Nye stormagter,

1. Sverige havde 1523 revet sig løs fra Danmark-Norge og til konge valgt Gustav Vasa, som indførte reformationen. Hans sønnesøn Gustav Adolf tog del i Trediveaarskrigen og seirede over keiseren; ved den vest- falske fred 1648 fik Sverige store landstrækninger i Nordtyskland og kunde fra nu af regnes for en af Europas

Ludvig|l 5.

Sverige

Gustav AdolfXye stormagter

stormagter. Karl Gustav overvandt Polen og Danmark (toget over bælterne) og føiede i ost Livland, i vest Skaane til riget (1660). Det var tungt for det fattige Sverige at underholde den store hær, som var nødvendig for at bevare de vundne lande. Karl 11.. som tiltog sig enevoldsmagt, styrede klogt og dygtig; men under hans søn, Karl 12., blev Sverige trods glimrende krigsbedrifter overvundet og ophørte at være stormagt. I dets sted traadte Rusland.

2. Rusland var allerede før 1700 stort af udstrækning, men langt tilbage i kultur. Folket var kristent (græsk- katholsk), men presterne var meget uvidende, og det øvrige Europa kjendte russerne næsten intet til. Kun ved det hvide hav havde Rusland en sjøhavn (Archangelsk), som tilmed var tilfrossen en stor del af aaret; ved Østersøen lukkedes det ude fra havet af svenskerne, ved Sortehavet af tyrkerne. Peter den store, som var tsar i Rusland o. 1700, banede det vei til Østersøen.

hisland

Peter havde som glit hørt fortælle om Vesteuropas krigs kunst, handel og industri. Da han blev tsar, reiste han ud tor rigtig at lære det at kjende. I Holland arbeidede han selv som skibstømmermand og som smed for at lære skibsbygning fra grunden af; i England saa han en flaademanøvre, der syntes ham saa storartet, at han sagde: - Var jeg ikke tsar af Rusland, vilde jeg være engelsk admiral.« Efterat han var kom men hjem. arbeidede han stadig paa at indføre det, han havde set i Vesteuropa. Han lod bygge fabrikker og var ikke bange for selv at arbeide med, lod bøger oversætte paa russisk og

Peter den store

Feter ilen store.

Karl

Gustav

Karl 11. Karl 12.84

Den nyeste tid

bragte bedre orden i hele styrelsen; men især passede han at faa sin hær godt uddannet. Han levede tarvelig til daglig, men drak meget, især brændevin. Xaar han blev vred, var han grusom; han pryglede sine ministre med sin stok og huggede selv hovedet af mange adelige oprørere.

3. Peter forenede sig med Danmark-Norge (Frederik 4.) og Polen for at angribe den unge Karl 12. 1 den store nordiske krigs første 8 aar seirede Karl imidlertid alle steder. Især vandt han ved Narva en glimrende seier over russerne, skjønt de var 5—6 gange flere end svenskerne. Derefter rykkede Karl ind i Polen og krigede der i mange aar. Peter nyttede disse aar til at indtage Sveriges Østersjøpro-vinser, som han tænkte at beholde, og byggede der sin nye hovedstad, St. Petersborg. Da Karl endelig igjen drog mod russerne, var disse i mellemtiden blevet bedre øvede i at føre krig, og i slaget ved Poltava vandt Peter seier. Krigen vedblev endnu i mange aar; thi Karl vilde ikke give tabt. Først efter hans fald ved Frederikssten blev der fred 1721: Rusland beholdt Østersjølandene mellem den finske bugt og Rigabugten. Nu havde Rusland sjøhavne og fik sig snart en stor orlogsflaade.

Katarina:?.

4. I slutningen af det 18. aarhundrede herskede keiser-inde Katarina 2. i Rusland. Hun sendte sin hær ud mod tyrkerne, medens hendes flaade løb vest om Europa ind i Middelhavet og slog den tyrkiske sjømagt. I to blodige

Karl 12.

Store nordiske kiig 1700-1721Nye stormagter

85

krige fratog hun Tyrkiet landene langs Sortehavets nordkyst og skaffede derved Rusland nve sjøhavne.

5. Polen var større end det nuværende Tyskland, men alligevel svagt, fordi adelsmændene, som havde magten, aldrig kunde enes, og bønderne var fattige og stavnsbundne. Katarina 2. slog sig sammen med Østrig og Frøisen om at tilintetgjøre Polen; de tre magter tog hver sit stykke af landet, men Rusland tog mest. Først da det var for sent, greb polakkerne for alvor til vaaben og kjæmpede heltemodig, men maatte bukke under. Siden har de flere gange gjort oprør, men er altid blevet overvundet og derefter underkuet endnu haardere.

6. Omtrent paa samme tid som Rusland kom ogsaa Preisen op. En tysk fyrsteslegt, huset Hohenzollern, havde i middelalderen faaet kurfyrstendømmet Brandenburg til len. Hohenzollerne havde derpaa ved klog politik i tidens løb skaffet sig en mængde mindre landstrækninger, som laa spredt over hele Tyskland, ja endog et land udenfor Tyskland, Østprøisen, hvorefter de tog titelen konger af Prøisen. Prøiserkongerne krævede streng lydighed i sine stater; de ødslede ikke sine penge hort til hof og fester, men havde en stor hær. Alligevel troede ingen, at deres lille, splittede ståt kunde maale sig med keiserens magt; thi vel havde keiseren ikke meget at sige over de andre tyske fyrster, men han eiede store arvelande: Ostrig med Bøhmen og Ungarn.

7. I aaret 1740 blev Frederik 2. konge af Prøisen, og samme aar døde keiseren og efterlod sine lande til sin datter Maria Theresia. Hun havde mange fiender, der ikke vilde lade hende eie Østrig i ro, og det drog Frederik 2. nytte af. Skjønt hans fader havde skrevet under paa, at Maria Theresia skulde arve alle de østrigske lande, brød Frederik ind med sin hær og indtog den store provins Schlesien. Maria Theresia maatte finde sig

Prøisen og Østrig

Frederik 2

Polens deling94 Den" nyeste tid

deri, til hun havde faaet fred med sine øvrige fiender. Men derefter lik hun i al stilhed sluttet et stort forbund mellem Østrig, Frankrig, Rusland og endnu flere stater

for at knuse Frederik 2. Den prøisiske syvaarskrig blev forfærdelig blodig. Frederik 2. var straks paa-færde med sin hær for at slaa tienderne hver for sig, inden de kunde forene sig; han vandt mange seire, saaledes ved Rosslaeh over franskmændene, men tabte ogsaa stundom, og to gange blev Berlin besat af russerne. Det blev stadig vanskeligere for ham at stille nye soldater i stedet for de faldne, og det vilde maaske have været ude med ham, hvis ikke hans fiender omsider var blevet trætte og uenige. Han holdt ud saa længe, til de maatte lade ham have ro og beholde alle sine lande.

8. Frederik 2. fik nu nok at bestille med at sætte istand alt, hvad der var ødelagt i krigen; thi store strækninger laa ganske øde. Nu viste han, han fortjente navnet Frederik den store; thi han fik sit rige paa fode i kort tid. Han arbeidede uhyre meget, ban satte sig ind i alt og vilde selv afgjøre alt. Han holdt paa enevoldsmagten, men han vilde bruge den til folkets gavn; kongen var efter hans mening kun folkets første tjener. Fransk sprog og franske bøger holdt han meget af, men brød sig ikke videre om sit modersmaal og dets litteratur. Han arbeidede lige til det sidste; ofte sagde han: »En konge bør do staaende.« Da han døde 74 aar gammel, var Prøisen en stormagt.

Frederih <fen »love.

Syvaars-

»krig 1756—63

Frederik den storeEnglands frihed

K7

9. Næsten alle stater paa fastlandet styredes i dette tidsrum enevældig. Fyrsterne tog ikke hensyn til stort andet end sin egen magt. De erobrede lande fra hverandre, delte lande og byttede lande uden at bryde sig om, hvad folkene mente. De tvang sine undersaatter til at betale skatter, de bestemte, hvad tro de skulde have, og de udskrev soldater uden at spørge folket om dets samtykke. Men ganske anderledes var det paa samme tid gaaet i England; her vandt folket ret til at styre sig selv, som vi nu skal hore.

Englands frihed,

1. Paa reformationens tid kunde Englands konger styre næsten enevældig; parlamentet vovede aldrig at sætte sig op imod, hvad kongen ønskede. Naar kongen varkatholsksindet, ordnede han kirkens styrelse paa katholsk vis, og naar en protestantisk konge kom paa tronen, ordnede han den paa protestantisk maade. Saaledes skiftede det frem og tilbage, indtil dronning Elisabeth fik magten. Hun var tilhænger af Calvins lære og fastsatte, at den skulde være Englands tro; men hun afveg fra Calvin i en ting, idet hun ikke lod menighederne

Elisabeth

Enevælde paa fastlandet

Elisabeth.88 Den nyeste tid

[-Biskoppelig-]

{+Biskoppe- lig+} kirke

Maria Stuart

styre sig selv, men udnævnte biskopper dertil. Englands kirke kaldes derfor den biskoppelige. Flertallet af folket var protestanter; men adskillige var endnu katholiker, og de regnede ikke Elisabeth for Englands lovlige regent, men mente, at den rette arving var Skotlands dronning, den skjønne Maria Stuart.

2. Skotterne var strenge calvinister og harmedes over, at Maria Stuart vedblev at være katholik. Maria giftede sig med en skotsk adelsmand, Darnley, men opdagede

snart, at han var en raa og lastefuld mand, og forelskede sig i jarlen Bothwell. En aften, da Darnley laa svg i et ensomt hus ved Edinburgh, blev huset sprængt i luften med krudt, og Darnley, som søgte at undkomme, blev slaaet ihjel af Bothwell.s folk. Mange trodde, at Maria var medskyldig i sin mands død, og da hun snart efter holdt bryllup med Bothwell, gjorde hendes undersaatter oprør og tog hendes lille søn Jakob til konge. Bothwell flygtede, medens Maria tyede til Elisabeth og bad hende om hjælp. Elisabeth havde nu den farlige medbeilerinde til Englands krone i sin magt og holdt hende fangen i mange aar. Da det imidlertid blev opdaget, at engelske katholiker havde sammensvoret sig om at myrde Elisabeth og gjøre Maria til dronning, blev Maria anklaget for at være medvider, dømt til døden og henrettet.

Maria Stuart.Englands frihed K7

3. I mange aar maatte England kjæmpe mod Filip 2. En af de kjækkeste engelske sjøhelte var Drake (Dræk); han fandt vei gjennem Magellansstrædet til Sydamerikas vestkyst, hvor han overraskede flere spanske skibe, som var ladet med guld, sølv og ædelstene, tog deres rige ladninger og vendte hjem syd om Asien og Afrika. Men især Maria Stuarts død opfyldte Filip 2. med harme; han besluttede at gjøre sig selv til konge af England og lod en stor flaade udruste i de spanske havne. Medens udrustningen stod paa, krydsede Drake ved Spaniens kyst og opsnappede mange skibe, ja løb ind i havnene og opbrændte en del fartøier. Da uden uovervindelige flaade« endelig løb ud og naaede kanalen, blev den slaaet og maatte flygte (s. 73). Alle engelskmænd blev stolte af sit land og sin dronning. Handel og sjøvæsen gik stærkt fremad. I stedet for de gamle, mørke og trange huse byggede rige folk sig nye, lyse og smukke boliger. Der opstod store digtere, den største var Shakespeare (Sjækspir:. Parlamentet blev modigere og vovede at holde paa sin mening, og Elisabeth var klog nok til at rette sig efter det.

4. Den næste konge, Jakob 1. Stuart, Maria Stuarts søn, herskede baade over England, Skotland og Irland, som siden da altid har været forenet. Hans søn Karl 1. kom i en langvarig strid med parlamentet. Da det ikke vilde som han, holdt han i 11 aar intet parlamentsmøde, men opkrævede skatter og styrede landet paa egen haand. Tilsidst blev han dog nødt til at indkalde parlamentet igjen; men saa blev striden endnu skarpere. Da Londons borgere holdt med parlamentet, reiste Karl 1. op til Nordengland, hvor han havde sine fleste tilhængere, og samlede tropper. Ogsaa parlamentet rustede en hær, og der udbrød borgerkrig.

5. Mellem kongens modstandere var der mænd af forskjellige meninger. Alle var de enige om, at kongen

Drake

Den [-uovervindelige-] {+uovervin- delige+} flaade 1588

[-Sliake-s]-]

{+Sliake- s]+} ieare

Jakob 1. Karl 1.90

Den nyeste tid

De uafhængige

6. Da England var blevet republik, kunde parlamentet ikke længer enes med »de uafhængige .< og vilde have hæren opløst. Da tilkaldte Cromwell sine soldater, jog parlamentets medlemmer ud og laasede døren efter dem. Fra nu af styrede Cromwell de tre riger. Han var en dygtig statsmand; under hans styre seirede England i krige baade mod Holland og Spanien. -Men i det indre kunde han ikke skaffe ro, thi flertallet af folket var imod

skulde adlyde lovene, og at kirken skulde være rent protestantisk. Men medens flertallet af parlamentet vilde fastslaa en bestemt kirkeordning, som alle skulde rette sig efter, var der nogle, som kaldtes »de uafhængige« independents), som mente, at de kristne skulde samle sig i frie menigheder, som ikke havde nogen over sig, og

hvori enhver kunde forkynde sin tro; de vikle ikke taale, at enten konge, parlament, bisper eller prester gav regler

for troen. Under borgerkrigen samlede Oliver Cromwell en rytterskare »jernsiderne«, der bestod af de ivrigste protestanter, især af »uafhængige«; de læste tit i bibelen, aldrig svor og bandede de. og aldrig drak de sig fulde. Naar de stormede frem under salmesang, kunde intet modstaa dem. Snart ordnede Cromwell heleparlamentets hær efter deres mønster. Den seirede over kongen, som blev stillet for en domstol af »uafhængige«, dømt fra livet for høiforræderi og henrettet uden for sit slot (1649).

Karl 1. henrettes

England republik

Cromwell

Cromwell.Englands frihed

K7

ham. Han maatte altid være bange for mordere, bar stadig vaaben og panser og skiftede hver nat sovekammer. Da han døde, var folket træt af republikken og tog Karl 2. (Karl l's søn) til konge (1660).

7. Karl 2. var i hemmelighed katholik og havde vanskelig ved at forliges med sit parlament. Der var dog nogenlunde ro under ham. Men hans broder og efterfølger, Jakob 2., var aabenlys katholik og vilde gjerne indføre katholicismen igjen. Skjønt det ved lov var fastsat, at ingen katholik maatte faa embede i England, udnævnte han uden videre katholske officerer; thi han mente, at kongen stod over landets love. Han saa, hvordan Ludvig 14. og de andre konger paa fastlandet havde tiltaget sig enevoldsmagt, og han tænkte, at det nok kunde lade sig gjøre at regjere England paa samme maade, som de enevældige konger brugte. Men hans mange ulovlige handlinger vakte saa stor harme, at nogle af landets ypperste mænd bad Vilhelm 8., Hollands statholder, som var gift med Jakob 2's datter, om hjælp. Vilhelm seilede til England og kundgjorde, at han ikke kom for at erobre landet, men for at værge folkets frihed (1688). Jakob 2. tabte modet, flygtede til Ludvig 14. og levede resten af sit liv hos ham. Parlamentet udstedte en grundlov, som nøie fastsatte, at kongen skulde rette sig efter landets love, og valgte derefter Vilhelm 3. til konge. Dette kaldes »den engelske revolution '.

8. Siden revolutionen 1088 har ingen engelsk konge vovet at sætte sig imod parlamentets vilje. Naar overhuset og underhuset er uenige, er det underhuset, som har mest at sige: Etatsraaderne tages af det parti, som har flertal i underhuset. Denne regjeringsform kaldes den parlamentariske. Medens det enevældige Frankrig i det attende aarhundrede gik tilbage, vokste det frie Englands magt.

Karl 2.

Jakob 2.

Vilhelm

[-Revolutionen-]

{+Revolu- tionen+} 168Sfl -2

Den nykke tjd

Englands verdensmagt,

1. Noi'damer ika. Da spanierne efter Kolumbus's opdagelser tog store lande i den nye Verden, holdt de sig til Vestindien og guldlandene; Nordamerikas uopdyrkede skove og græssletter brød de sig ikke om. Her levede indianerne uforstyrret sit jægerliv, indtil franskmænd og englændere begyndte at bosætte sig. Franskmændenes vigtigste nybygd var Canada ved St. Lawrenceelven. De engelske kolonier oprettedes sydligere, paa Amerikas østkyst. Det var navnlig under striden mellem Stuarterne og folket, at mange englændere, som forfulgtes for sin troes og sine meningers skyld, udvandrede dertil. De begyndte at rydde skovene og opdyrke landet; ofte kjøbte de et stort stykke land af en indianerhøvding for nogle ildvaa-

; ben og noget »ildvand« (brændevin), men ofte maatte de kjæmpe paa liv og død med »rødhuderne«, der blev vrede over, at »de blege ansigter« tog landet fra dem. Under det farefulde og brydsomme liv vokste her i »Ny England« en slegt op af modige og virksomme mænd, som styrede sig selv og ikke tillod nogen fremmed at give sig love. Der opstod i tidernes løb lo smaa engelske fristater, som af navn stod under England.

2. De franske og de engelske kolonister laa ofte i strid. Samtidig med den prøisiske syväarskrig førtes i Nordamerika en stor kolonikrig (1750—63), som endte med, at England tog Canada.

3. Kolonikrigen havde kostet mange penge, og den engelske regjering og parlamentet vilde ilægge kolonierne i Nordamerika skat, forat de kunde være med paa at betale krigens udgifter. Men kolonisterne holdt paa, at parlamentet ikke kunde ilægge dem skat, da de ikke valgte medlemmer til det. Regjeringen vilde nu prøve,

Canada

Ny England

Kolonikrig 1756-63

om den ikke kunde faa dem til at betale en eneste liden skat, og lagde told paa te. Men da nogle skibe med te kom til Bostons havn, klædte nogle unge amerikanere sig ud som indianere, gik ombord og kastede al teen i vandet. Regjeringen blev vred og sendte en krigsfiaade ud, sona blokerede Bostons havn, d. v. s. passede paa, at intet skib løb ud eller ind. Det vilde amerikanerne ikke

taale, og alle 13 sta-______

ter vedtog i fællesskab, at de vilde være uafhængige af England (1776).

4. Den nordamerikanske frihedskrig varede 7 aar. England hvervede mange soldater, mest tyskere, og sendte dem til Amerika. Imod dem kunde amerikanerne kun stille frivillige krigere, som var tapre nok, men som ikke var vante til krigs-tugt; naar de havde tjent i nogen tid, mente de, de havde ret til at gaa hjem igjen. Men George Washington, som amerikanerne valgte til hærforer, fik dem til at forstaa, at de maatte holde ud, og snart bragte han saa god orden i hæren, at den kunde holde stand. Amerikanerne tænkte, at Englands mange fiender i Europa maaske vilde hjælpe dem, og sendte Franklin derover. Han havde fra fattig gut arbeidet sig frem og var bleven en velstaaende bogtrykker og dygtig videnskabs-

M'ashimjton.

[-Fristaternes uafhængig-]

{+Fristater- nes uaf- hængig+} lied 1770

[-Washington-]

{+Washing- ton+}

Franklin

mand (han opfandt lynaflederen). Da denne jevne mand kom til Versailles, syntes de fine hoffolk godt om ham. Mange unge franskmænd gik som frivillige til Washingtons hær, og da amerikanerne vandt en seier, begyndte Frank-ru/ og snart ogsaa Holland og Spanien krig mod England. Disse tre sjømagter gav England saa meget at bestille, at det maatte lade de 13 stater være uafhængige.

5. Nogle af amerikanerne vilde nu, at de 13 stater slet ikke skulde høre sammen. Men Washington og mange andre, som indsaa, hvor skadeligt det vilde være, fik dem til at slutte forbund og vælge en fælles præsident og et fælles storting (»kongressen«). Washington var »de forenede staters« første præsident. Efter sin præsidenttid levede han endnu et par aar paa sine godser; i sit testamente gav han alle sine slaver friheden.

6. England tabte ikke i rigdom ved fristaternes udskillelse; thi da de voksede i folketal og velstand, fik England

stor handel med dem. Tillige gik den engelske industri sterkt frem; det var i disse aar, at den første rigtige dampmaskine kom i brug. Og endelig indtog engelskmænd samtidig det meste af det rige Indien.

7. Indien. Portugiserne (s. 65) havde nøiedes med at grunde befæstede handelspladser paa kysterne. 100 aar senere kom hollænderne, som satte sig fast paa Java og andre øer. Men Forindiens fastland stod under en asiatisk hersker, stormogulen, som havde vanskeligt for at faa sine underkonger til at lystre. I det attende aarhundrede var det englændere og franskmænd, som søgte at vinde besiddelser i Indien. Det gik her ligesom i Nordamerika; englænderne var de virksomste og fik mest hjælp hjemmefra, saa franskmændene tabte.

8. Det var ikke den engelske regjering, men et selskab af privatmænd, »det indiske handelsselskab«, som erobrede

De forenede stater

[-Dampmaskinen-]

{+Damp- maskinen+}

Indien

Indiske [-handelsselskab-] {+handels- selskab+}Englands verdensmagt

Indien. Dette rige selskab lønnede talrige embedsmænd og holdt en hær, hvori der var baade europæere og indere. Det bar sig gjerne saaledes ad, at det hjalp stormogulen mod hans oprørske underkonger, og til gjengjæld fik det den ene by og den ene landstrækning efter den anden. De indiske fyrsters soldater var hverken vel-øvede eller kamplystne, saa det var en let sag for engelsk-

Stortnogulen holder monstring over den engelske hær, som skol hjælpe ham.

mændene at overvinde selv en stor overmagt. Omkring aar 1800 adlød næsten hele Forindien handelsselskabet.

9. Ved disse kolonikrige var England blevet herre paa alle verdenshave. Det fik en handel og en sjømagt, som verden aldrig har set mage til. I 1768 toges Australiens fastland i besiddelse for den engelske krone, og i den nyeste tid er her vokset op et stort engelsk rige.

[-Australien-]

{+Austra- lien+}Den franske revolution.

Ludvig 1(5.

Marie [-Antoinette-] {+Antoi- nette+}

1. Paa den nordamerikanske frihedskrigs tid herskede kong Ludvig 16. i Frankrig. Han mente det egentlig

godt med sit folk og vilde gjerne styre det til dets gavn ; men han kjendte ikke meget til statens forhold og brød sig ikke nok om at sætte sig ind deri; han holdt mest af at smede laase og gaa paa jagt. Man kunde heller ikke være sikker paa, at han den ene dag mente det samme som dagenfør; stundomfulgte han frisindede mænds raad; men naar hans brødre, prinserne Ludvig og Karl, og hofmændene blev rigtig vrede derover, rettede han sig dog efter disse sidste. Hans dronning Marie Antoinette (datter af Maria Theresia), som havde megen magt over ham, kjendte slet ikke til, hvor usselt en stor del at' folket levede, og hvor utilfredse franskmændene var med styrelsen. Regjeringen brugte mange penge; hæren kostede en stor sum, som især gik til at lønne officererne, som alle var adelsmænd; men hoffet kostede dobbelt saa meget som hæren.

I. rul ril/ 1(1., Harte Antoinette og kronprinsen.Dex franske revolution

2. A'lelcn i Frankrig eiede l/s af landets jord. Geistligheden eiede ligeledes '/s; de store bisper og abbeder havde uhyre indtægter, medens mange prester lønnedes meget daarlig. Disse to rige stænder var næsten fri for skat. Saa

godt som alle statens skatter maatte betales af tredjestand, d. v. s. borgere, bønder og arbeidere.

3. De mest oplyste mænd havde længe indset, at styrelsen maatte forandres. Af de mange store skribenter, som tog sig af folkets sag, var Rousseau (Rusaa) en af de navnkundigste. Efter hans mening gjaldt det om at holde op med alt det kunstige og vende tilbage til det naturlige: børnene skulde ikke lære at være smaa herrer i fine dragter og med stive manerer, men have lov at være børn; i statsstyreisen var det ikke naturligt, at kongen raadede over folket, men at folket raadede over sig selv; de bedste statsborgere var ikke de fine folk, som bare morede sig og ikke bestilte noget, men bønderne, der dyrkede jorden og levede mest naturlig. Alle dannede mennesker læste saadanne skrifter, og mange syntes, det var rigtigt. Endog adskillige hoffolk holdt med Rousseau uden at tænke paa, at de selv paa den maade var overflødige og skadelige. En tid var det mode ved det franske hof at vise sin kjærlighed til bønderne og landbruget ved at gaa med en potetesblomst i knaphullet,

4. Den grundlovgivende forsamling 1789. Regjeringen maatte hvert aar laane penge, thi skatterne forslog ikke til de store udgifter, og til sidst kunde den ikke faa flere tillaans. Da maatte Ludvig KL indkalde et møde af stænderne, hvilket ikke var sket i 175 aar, for at bede dem om at skaffe flere indtægter. I aaret 1789 samledes i Versailles 300 af adelen, 300 af geistligheden og B00 af tredjestand. De fleste adelsmænd og mange af geistligheden var tilhængere af det gamle styre; men flertallet paa stændermødet vilde ikke længer taale enevolds-

Skatterne Rousseau

[-Stænder-møde-]

{+Stænder- møde+} 1789106 Den" nyeste tid

magten. De vedtog, ledede af den store taler Mirabeau (Mirabaa), at de ikke vilde skilles, før Frankrig havde faaet en fri forfatning (ligesom England). Kongen vidste ikke rigtig, om han skulde give efter eller ikke, indtil hofpartiet fik ham overtalt, og han begyndte at samle tropper for at bruge magt mod forsamlingen.

5. Da dette rygtedes i Paris, blev folket forbitret. Pariserne valgte paa egen haand et byraad og oprettede en borgervæbning. Store folkemasser strømmede frem mod Bastillen, en gammel borg, som havde været brugt til fængsel for dem, som vovede at modsige regjeringen; og da mange af de soldater, som skulde forsvare den, holdt med folket, blev den indtaget og siden nedrevet. Kongen opgav nu at sætte sig imod forsamlingen, som vedblev at arbeide paa en nv grundlov. Men rundt om i landet reiste bønderne sig og afbrændte herregaardene; og heller ikke i Paris blev der ro. Der var kornmangel, og brødet var dyrt. Den uoplyste mængde trodde, at det var kongens skyld, og at det vilde blive anderledes, hvis han flyttede til Paris. En dag samlede mange tusinde kvinder og nogle mænd sig, skaffede sig endel vaaben og gik ud til Versailles, hvor de dræbte de soldater, som vilde standse dem, og forlangte, at kongen skulde følge med til Paris. Omgivet af den skrigende skare kjørte den kongelige familie til Paris og tog bolig i slottet Tuilerierne. Snart flyttede forsamlingen med ind til hovedstaden.

6. Efter lange forhandlinger fastsatte forsamlingen Frankrigs nye grundlov, og kongen underskrev den. Der skulde ikke længer være forskjel paa adelsmænd og andre; kirkens store godser skulde tilhøre staten, som til gjengjæld paatog sig at lønne presterne. Hvert aar skulde der samles et storting, og uden dets samtykke maatte ingen penge gives ud og ingen lov udstedes. Frankrig var nu blevet et konstitutionelt monarki (et kongedømme, som

Mirabeau

Bastillen stormes

Toget til Versailles

Ny grundlovUKX FRANSKE REVOLUTION

indskrænkes ved en fri forfatning eller en »konstitution«). Mange prinser og adelsmænd blev saa vrede herover,

at de forlod sit fædreland og søgte at faa fremmede konger til at føre krig mod frankrig. Disse emir/ranters godser og ligeledes kirkens eiendomme blev af staten for største delen solgt til bønderne. Saaledes fik Frankrig langt flere selveierbønder end før.

7. Den nve grundlov blev ikke længe raadende. Der udbrød nemlig snart krig med Frøisen og üst-rig, og da de tyske hære rykkede over grænsen,kundgjorde deres overgeneral, at hvis der øvedes nogen vold mod Ludvig 16., vilde Faris blive jevnet med jorden. JS'u trodde pariserne, at deres konge var i ledtog med landets fiender, og i tusindtal stormede de frem mod slottet og tog kongen og hans familie til fange. Et nyt storting, konventet, blev valgt; det vedtog, at Frankrig skulde være en republik (1792).

Under revolutionen. En dag, noget for kongens afsættelse. trængte en skare revolutionsmænd ind til ham og tvang ham til at sætte en rød hue (Jakobinernes kjendetegn) paa hovedet.

Republik

[-Emigranter-]

{+Emi- granter+}100

dex nyeste tin

LudviglG. henrettes 1793

[-Jakobinerne

Rædsels-tiden

Robespierre-]

{+Jakobi- nerne

Rædsels- tiden

Robes- pierre+}

8. Republikken. Ludvig blev anklaget for landsforræderi og stillet for konventet. Man havde paa slottet fundet breve, som viste, at han virkelig havde staaet i forbindelse med ostrigerne og prøiserne. Da konventet stemte om »skyldig« eller »ikke skyldig , stemte alle for »skyldig«; men da straffen skulde fastsættes, var der kun et lidet flertal for dødsstraffen. Han blev henrettet paa guillotinen (en faldøkse) d. 21. januar 1793.

9. Nu begyndte en skrækkelig tid. De ivrigste republikanere, jakobinerne, frygtede stadig, at republikkens fiender skulde faa magten igjen. De fik overvegten i konventet ved at lade sine modstandere, de maadeholdne republikanere, fængsle og henrette. Ogsaa Marie Antoinette blev henrettet. England og mange andre stater begyndte krig mod Frankrig; i flere franske provinser udbrød der oprør. Jakobinerne kunde kun modstaa sine fiender ved at slaa al modstand ned med haardhed. xYIle, som mistænktes for at være »aristokrater«, blev fængslet, dømt og henrettet. I over et aar varede denne »rædselstid«, som kostede mange uskyldige mennesker livet. Men det lykkedes virkelig jakobinerne at skaffe ro i landet og at ruste store hære, som drev tienderne tilbage. Da Frankrig begyndte at seire, syntes mange konventsmedlemmer, at rædselstiden burde have ende. Det lykkedes dem at faa flertal i konventet for, at jakobinernes vigtigste fører, Robespierre, og hans medhjælpere selv skulde anklages. Baade Robespierres venner og fiender i Paris greb til vaaben, men Robespierre blev fanget og henrettet. Rædselstiden var omme, og der indførtes et mere ordnet styre.

10. Allerede under rædselstiden havde Frankrig vundet de første seire over de ydre fiender. Thi de unge soldater var begeistret for friheden, som tienderne vilde tilintetgjøre; generalerne var for en stor del unge mænd, som underNapoleon

101

enevældet aldrig kunde være blevet mere end underofficerer, fordi de ikke var adelige. Franskmændenes yndlingssang blev i disse dage Marseillaisen (Marseijæsen), der var digtet og komponeret af en ung officer. Snart

trængte de franske hære over grænsen ind i Vesttyskland, Belgien og Holland; hvor de kom hen, afskaffede de den gamle regjering og indførte republikken. Derfor blev de modtaget ikke som undertrykkere, men som befriere.

Napoleon,

1. Mellem republikkens unge generaler kunde ingen maale sig med corsicaneren Napoleon Bonaparte. Kun 27 aar gammel fik han anførselen over Alpe-hæren. De gamle soldater saa først med ringeagt paa den lille, uanselige general; men da de under hans anførsel vandt den ene seier efter den anden, blev du stolte af ham. De kaldte ham med kjælenavnet »den lille korporal«. Han trængte ind i Norditalien og derfra langt ind i Østrig, som maatte afstaa store landstrækninger.

2. Nu var kun England tilbage af alle Frankrigs fiender. Napoleon, som indsaa, at Englands rigdom skrev sig fra dets magt i Indien, lagde den plan at gaa til Ægypten, tage dette land fra tyrkerne og siden at gaa fra Ægypten til Indien. Han fik overladt en stor hær og flaade og naadde lykkelig til Ægypten, udskibede hæren og vandt en stor seier ved Pyramiderne. Det var ham nu en let sag at indtage Ægypten. Men hans flaade blev angrebet i havnen ved Abukir af den engelske admiral Nelson og fuldstændig ødelagt. Han var saaledes afskaaren fra Franklig og kunde ikke faa hjælp til større foretagender.

3. Imidlertid flk Frankrigs fiender nyt mod, østrigerne brød ind i Italien og drev franskmændene ud. Den republikanske regjering i Paris vidste ikke, hvad den skulde

[-Marseillaisen

Alpehæren-]

{+Marseil- laisen

Alpe- hæren+}

.Egyptenb)2

I)en nyeste tid

[-Førstekonsul-]

{+Første- konsul+} 1799

Keiser 1804

gjøre, og folket mistede tilliden til den. En engelsk admiral sendte Napoleon nogle aviser, hvoraf han kunde se, hvor daarligt det stod til; saa vilde Napoleon vel tabe modet,

tænkte engelskmanden. Men i stedet derfor gik Napoleon med et par officerer ombord paa et hurtigseilende skib, slåp heldig forbi den engelske flaade og kom hjem til Frankrig. Da han her merkede, at de fleste ønskede at faa ham til hersker, afsatte han uden videre regjeringen og gjorde sig selv til enehersker med titelen førstekonsul (1799); folket fandt sig rolig deri. Han rustede derpaa en hær, som han førte ad snevre og bratte bjergstier over Alperne, slog østrigerne ved Marengo og tvang dem til fred. Efter 10 aars uafbrudt krig var Frankrig atter Europas mægtigste land; dets grænser var mod øst Rhinen og Alperne. I de indre forhold bragte førstekonsulen god orden. Men han var for ærgjerrig til at nøies med det, han havde naadd. 4. I aaret 1804 lod Napoleon sig udraabe til keiser og krone af selve paven i Paris d. 2. dec. 1804. Snart efter brød krigen atter ud. Tilsjøs var Frankrig uheldig, idet dets flaade ved Trafalgar blev slant af Nelson, som faldt i slaget; men tillands seirede »storarmeen« alle steder.

Xtiintleon.Napoleon 111

Fred i Tilsit

[-Fastlands-sper-ringen-]

{+Fastlands- sper- ringen+}

»Spanien

Sverige mister Finland

Østrigerne og russerne tabte i »trekeiserslaget« ved Auster-litz (2. dec. 1805), prøiserne ved Jena, og Napoleon rykkede frem til Ruslands grænse.

5. Da Napoleon først og fremmest vilde se at faa bugt med England, sluttede han 1807 den merkelige fred i Tilsit med keiser Alexander I af Rusland. De to keisere skulde for fremtiden dele verdensherredømmet mellem sig; tyskerne skulde adlyde Napoleon, og Danmark-Norge skulde nødes til at hjælpe ham mod England med sin flaade. Dette sidste fik England at vide, før den danske regjering anede noget derom, og skyndte sig at beleire København og røve flaaden. — Endvidere bestemte Napoleon, at alle havne paa Europas fastland skulde lukkes for engelske skibe; derved vilde han ødelægge Englands handel og rigdom. Hvor som helst hans toldbetjente traf paa engelske varer, som var smuglet i land, brændte de dem og straffede smuglerne. Men helt overholdt kunde dog denne »fast-landssperring« ikke blive.

6. 1 flere riger satte Napoleon sine brødre og slegtninge til konger. Men da han i 1808 gjorde sin broder Josef til konge i Spanien, mødte han modstand. Vel seirede han gjerne i de store slag; men spanierne sluttede sig sammen i smaa skarer, der i afsides dale, bjergpasser og skove overfaldt og nedskjød de spredte franske afdelinger, og med denne »guerillakrig« (smaakrig) flk han aldrig bugt. En spansk hær, som Napoleon havde sendt Danmark-Norge til hjælp under Bernadotte, og som heroppe fik bud om sine landsmænds frihedskamp, gik om bord paa den engelske flaade for at komme hjem og hjælpe til.

7. Russerne vendte sig efter freden i Tilsit mod Sverige og fratog det Finland (1809). Svenskerne, som gjerne vilde vinde Napoleon for sig og faa hans hjælp til at tage Finland igjen, valgte den franske marchal Bernadotte til tronfølger efter deres barnløse konge, fordi de trodde,Den nyeste tik

at Bernadotte var Napoleons ven. Men Bernadotte, som i Sverige kaldte sig Karl Johan, var i hjertet Napoleons fiende; han brød sig ikke om, at Sverige skulde faa Finland, men vilde hellere angribe Danmark, som var Frankrigs forbundsfælle, for at tage Norge. Saa længe Rusland og Frankrig var venner, kunde dette ikke lade sig gjøre. Men da keiser Alexander merkede, at fastlandssperringen

l'mier tilbuyetofjet frtt MoaUrit.

var til skade for hans land, begyndte han igjen at give englænderne adgang til de russiske havne. Det vilde Napoleon ikke taale og drog 1812 mod Rusland.

8. Napoleons fald. Napoleon udrustede en hær paa mere end 1 t million mand, blandt hvilke der baade var franskmænd, italienere, tyskere, polakker, ungarer osv.; thi alle de underkuede folk maatte følge ham paa dette tog. Han trængte frem lige til Moskva og indrettede sig paa at overvintre i denne store by. Men nu vendte lykken

Karl JohanX A I'OI.KOK

sig. Russerne ståk selv ild paa Moskva, for at fienden ikke skulde finde ly der. Da byen ødelagdes af ilden, og da landet rundt om var udpint og tomt for levnetsmidler, blev Napoleon nødt til at gaa tilbage. Dette tilbagetog foregik paa den haardeste vintertid; landet, som de franske hære gik igjennem, var øde, kosakkerne forfulgte dem og nedhuggede eller fangede alle efternølere; mange døde af kulde og sult, og af hele den vældige stridsmagt, som Napoleon havde ført ind i Rusland, naadde kun nogle faa tusinde tilbage til Tyskland.

9. Da fik tyskerne mod til at prøve, om de kunde gjenvinde sin selvstændighed. Kongen af Frøisen opfordrede sit folk til at gribe til vaaben. Karl Johan kom ham til hjælp med en svensk hær, og kort efter begyndte ogsaa Østrig krig mod Frankrig. De tyske fyrster lovede sine undersaatter frihed, naar de blot vilde reise sig til kamp, og over liele Tyskland meldte der sig mange tusinde frivillige: den tyske ungdom havde kun det ene ønske at gjenopreise sit ydmygede fædreland. Og skjønt Napoleon rustede en ny hær af ganske unge franske mænd, som kjæmpede

udmerket tappert, var overmagten ham for stor. 1 »folkeslaget« ved Leipzig (1813) tabte han og maatte rømme Tyskland. Medens Karl Johan derefter gik mod Danmark og tvang Frederik 6. til at afstaa Norge (1814), drog de øvrige forbundne hære ind i Frankrig. Napoleon maatte forlade sit rige og nøies med den lille italienske ø Elba (1814). Ludvig 18. (Ludvig lö's broder) blev konge i Frankrig.

10. Seierherrerne skulde nu enes om at dele byttet, men kom straks i strid med hverandre derom. Og allerede næste aar, medens de stredes, tænkte Napoleon, at han nu vist kunde faa magten igjen, og seilede fra Elba til Frankrig med 1000 mand. Ludvig 18. sendte tropper ud for at fange ham; men Napoleon gik alene frem imod

Krigen 1812

Moskva

Tysk frihedskrig

Leipzig ElbaIOC

dem og raabte: »Soldater! hvem af eder vil skyde paa sin keiser?« Alle som én udbrød de: »Keiseren leve!« og gik over paa hans side. Uden videre hindring naadde han Paris og var atter keiser, men kun i 100 Dage. Thi ved Waterloo (i Belgien) blev han slaat af englænderne og prøiserne. Derefter vilde han flygte til Amerika; men englænderne fik ham i sin magt og førte ham til St. Helena midt ude i Atlanterhavet. Her døde han 1821. Tyve aar senere hentede den franske regjering hans lig og gravsatte det i invalidernes kirke i Paris.

11. Skjønt Napoleon maaske er den største hærfører, der nogensinde har været til, endte hans krigstog med nederlag. Hans herskesyge førte til, at Frankrig ved hans fald fik mindre omraade, end da han blev dets hersker; det fik nu de samme grænser som før 1789. Men af de indre fremskridt, revolutionen havde bragt Frankrig, blev dog noget staaende. Bønderne beholdt de eiendomme, som før havde tilhørt kirken og de udvandrede adelsmænd. Der vedblev at være lige lov for alle, saaat adelsmænd og de andre borgere dømtes af de samme domstole og efter samme lov. Og enevældet, som havde været regje-ringsformen før 1789, blev ikke indført igjen: Ludvig 18. gav en fri forfatning. Men det var kun de mest velhavende, som lik stemmeret til stortinget.

12. Europas konger og keisere bestemte paa en »kongres« i Wien, hvorledes landenes grænser for fremtiden skulde være, og hvem der skulde regjere i hvert af dem. De brød sig ikke om, hvad folkene ønskede, men tog kun hensyn til, hvad der var fordelagtigst for fyrsterne. De stillede folk af forskjelligt sprog under samme konge, eller de delte samme folk mellem flere konger, og i de fleste stater indførte de enevældet. De vilde føre Europa tilbage til tilstandene før 1789: et saadant forsøg paa tilbageskridt kaldes reaktion.

Waterloo 1815

Indre [-fremskridt

Kongressen-] {+frem- skridt

Kongres- sen+} i WienRevolutionerne 18:30 oo 1S48

Revolutionerne 1830 og 1848,

1. Frankrig. Emigranterne, som efter Napoleons fald vendte hjem til Frankrig, og den katholske geistlighed arbeidede for at faa alt paa ny indrettet som før 1789. Ludvig 18. holdt igjen; men hans broder og efterfølger Karl 10. lyttede gjerne til deres raad. Da stortinget satte sig imod hans ønske om reaktion, brød han grundloven og vilde regjere efter eget tykke. Men pariserne vilde ikke taale det; de væbnede sig og overvandt hans soldater, saa at han maatte flygte til udlandet. Denne omvæltning heder julirevolutionen (1830).

2. Franskmændene valgte Ludvig Filip (af huset Orleans), som gjaldt for mere frisindet, til konge. Han var meget afholdt af de rige borgere (fabrikanter, grosserere osv.), som havde stemmeret til stortinget, Men smaa-borgerne

og arbeiderne var utilfreds med, at de slet ingen politisk magt havde; de ønskede at faa stemmeret, og da kongen og regjeringen nødig vilde give dem den, udbrød der atter revolution i Paris i februar 1848. Februarrevolutionen endte med folkets seier og Ludvig Filips flugt til udlandet. Franskmændene indførte derpaa republik og vedtog, at alle voksne mænd skulde have stemmeret (»almindelig stemmeret«).

3. Den nye republikanske regjering havde sine bedste tilhængere blandt Paris's arbeidere og maatte gjøre noget for dem. Derfor oprettede den for statens regning store verksteder, hvor enhver arbeidsløs mand kunde faa arbeide. Men det hele var upraktisk indrettet; verkstederne kostede for meget, og snart maatte regjeringen lukke dem. De mange tusinde arbeidere, som nu intet havde at leve af, prøvede en ny opstand, som blev slaat ned af regjeringens tropper (juni 1848). Men fra det øieblik var det republikanske parti indbyrdes uenigt og derfor svækket.

[-Julirevolutionen-]

{+Julirevo- lutionen+} 1830

[-Februar-revolut ionen-]

{+Februar- revolut io- nen+} 1848

[-Arbeider-opstand-]

{+Arbeider- opstand+}10,s

4. Høsten 1848 skulde der vælges en præsident. Ludvig Napoleon (brodersøn af den store Napoleon blev valgt med stort flertal og aflagde ed paa at overholde den republikanske forfatning. Men han merkede snart, at flertallet af folket, især bønderne, i virkeligheden ikke brød sig om republikken. Et par aar efter lod han en nat de vigtigste stortingsmænd fængsle, tropperne rykke ud og kundgjorde en ny forfatning, der gav ham magten. Et aar efter dette »statskup« gjorde han sig paa samme

maade til keiser og kaldte sig Napoleon 3. (Napoleon l's søn, der aldrig havde regjeret, regnede han for Napoleon 2.). Begge gange lod han bagefter folket afstemme, om det billigede, hvad han havde gjort, og et stort flertal stemte ja. Han lod foretage store nybygninger i Paris, som herved blev den pragtfuldeste by i verden, og førte to heldige krige (mod Rusland og Ostrig), efter hvilke Frankrig atter var den mægtigste af stormagterne. Der var alligevel nogle trofaste republikanere, som aldrig glemte, at han var bleven keiser paa en ulovlig maade.

5. Baade juli- og februarrevolutionen medførte folkebevægelser uden for Frankrig. — Ved julirevolutionen 1830 tik belgierne, som 1815 var kommet under kongen af Holland, mod til at gjøre et oprør, der lykkedes, saaat Belgien blev et eget kongerige. Ligeledes vakte julirevolutionen polakkernes haab; de søgte at løsrive sig fra Rusland, men blev efter en blodig krig over vundet og grusomt underkuet.

6. Tyskland var efter 1815 delt i omtrent 40 stater (deriblandt de to stormagter Østrig og Frøisen), som havde sluttet »det tyske forbund«; det gamle tyske keiserdømme

Sapoleon 3.

Napoleon 3.

Belgien Polen

Det tyske forbund

var ophørt under Napoleons krige. I de allerfleste af disse stater herskede fyrsten enevældig, støttet af adelen, som var konservativ, d. v. s. holdt paa det gamle. Men i den oplyste borgerstand og særlig blandt studenterne var mange liberale, d. v. s. ønskede en fri forfatning, og endnu flere var ivrig nationale, d. v. s. ønskede, at Tyskland skulde være ett rige i stedet for at være splittet i mange stater. Da efterretningen om februarrevolutionen naadde

til Tyskland, udbrød der i de fleste hovedstæder revolutioner.

7. Frøisens konge var i 1848 Frederik Vilhelm 4. Engang, da man bad ham om en fri grundlov, svarede han, at han ikke vilde vide af et saadant »stykke papir«. I mars 1848 brød revolutionen ud i Berlin; i nogle dage lod kongen sine tropper kjæmpe mod berlinerne, men maatte saa give efter og indføre en fri forfatning; de soldater, som havde kjæmpet mod revolutionen, sendte han ud for at hjælpe slesvig-holstenerne mod Danmark og kundgjorde, at han vilde stille sig i spidsen for hele Tyskland. Sommeren igjennem havde de frisindede magten. Men om høsten kaldte Frederik Vilhelm sine soldater hjem fra Danmark, omstyrtede ved deres hjælp forfatningen og indførte en ny, hvorved kun adelen og de velhavende klasser flk noget at sige. Da tyskerne vilde vælge ham til keiser af Tyskland, sagde han nei; han var bange for Ostrig.

8. Keiseren af Ostrig regjerede over mange forskjellige nationaliteter: tyskere (Ostrig), madjarer (Ungarn), italienere (Lombardiet-Venedig), slaver (Bøhmen m. m.) osv. 1 1848 gjorde de allerfleste af hans lande revolution; men hæren blev ham tro, og ved dens hjælp underkuede han dem et for et. Ungarerne holdt længst ud og blev først overvundet 1849, da Rusland sendte en hær ind for at hjælpe keiser Frans Josef af Ostrig. Enevældet gjen-indførtes i hele keiserriget. De frisindede straffedes haardt, og mange blev henrettet. Revolutionerne i Tyskland 1848 endte saaledes med reaktionens seier.

Prøisen 1S4S

Østrig 1S4S110 Den nyeste tid

Italiens enhed.

1. Italien var efter 1815 delt i flere stater, hver under sin fyrste. En af dem, Lombardiet-Venedig, stod under keiseren af Østrig. 1830 udbrød der revolution i de forskjellige hovedstæder, og fyrsterne maatte indføre frie forfatninger. Men faa maaneder efter fik fyrsterne østrigske tropper til hjælp og indførte igjen enevældet. Paa samme maade gik det paa ny 1848 i alle Italiens stater undtagen én. Thi kong Viktor Emanuel af Sardinien, som herskede over øen Sardinien og det nordvestlige af Italiens fastland, tog ikke den frie forfatning tilbage, men holdt den ærlig. Deraf fik folket i de øvrige stater det haab, at han vilde være mand for at samle Italien til ett, frit rige.

2. Viktor Emanuels dygtige statsmand, den kloge og frisindede Cavour (Kavur), indsaa, at hvis italienerne stod alene, kunde de aldrig faa bugt med Østrig. Han søgte derfor at faa Napoleon S.'s hjælp og talte med denne om, hvor megen ære og magt han vilde vinde, om han tog sig af Italiens retfærdige sag. Napoleon 3. lovede sin hjælp, og da Østrig 1859 begyndte krig, førtes en fransk hær over Alperne; den slog østrigerne i to slag (Magenta og Solferino) og tvang dem til at afstaa Lombardiet. Der blev holdt en folkeafstemning i Lombardiet, hvorved næsten alle stemte for at forenes med Viktor Emanuels rige.

3. Under krigen i Lombardiet havde folket i Toscana og andre mellemitalienske smaastater jaget sine fyrster bort og vedtaget at give sig under Viktor Emanuel, som saaledes blev konge over det halve Italien. Til gjengjæld lod han i sine provinser Nizza og Savoyen, hvor de fleste indbyggere talte fransk, befolkningen stemme, om den vilde høre til Frankrig eller Italien; den stemte for Frankrig, og de to provinser forenedes med dette land.

Italien splittet

Viktor Emanuel

Cavour

Krigen 185!)

[-Folkeafstemning-]

{+Folkeaf- stemning+}Italiens enhed

Craribaldi.

4. Syditalien stod under kongen af Neapel, som raadede over en hær paa 100,000 mand; men folket var utilfreds med hans regjering. I aaret 1860 samlede den gamle frihedshelt Garibaldi 1000

frivillige og landede med dem paa Sicilien. Straks strømmede unge sicilianere til hans hær for at kjæmpe mod den forhadte konge. Folket elskede Garibaldi saa høit. at mødrene trodde, at deres syge børn blev friske, naar han rørte ved dem. Allevegne seirede han over de kongelige tropper, og i kort tid indtog han hele kongeriget Neapel. Ogsaa her fik folket lov at stemme og

vedtog, at det vilde have Viktor Emanuel til konge. Han kaldte sig nu konge af Italien. Garibaldi nedlagde derpaa sin magt.

5. Endnu stod Venedig under Østrig, og Iiom under paven. Da Prøisen 1866 tik krig med Østrig, gik Italien med Prøisen og vandt derved Venedig. I l/om laa et fransk korps; thi Napoleon 3. var bange for, at hvis han svigtede paven, vilde Frankrigs pre fter ophidse det franske folk imod ham. Men da Frankrig i 1870 kom i krig med Prøisen, maatte det franske korps kaldes hjem; straks besatte Viktor Emanuel Rom, som han gjorde til hovedstad. Paven beholdt slottet Vatikanet og Peterskirken.

6. Italien regnes nu for en stormagt. Under kong ümberto sluttede det forbund med Tyskland og Østrig (»treforbundet«). Franskmændene synes, det er utaknemlig af Italien at holde med deres fiender. Ialien har en •stor hær og flaade, og folket maa betale tunge skatte. Mange italienere er da ogsaa forbitret paa regjeringen. I aar 1900 blev Umberto myrdet og efterfulgt af sin søn Viktor Emanuel 3.

Garibaldi

Neapel

[-Kongeriget-]

{+Konge- riget+} talien

Venedig Rom

[-Treforbundet-]

{+Tre- forbundet+}112

Den" nyeste tid

Tysklands enhed.

[-Østrig-Ungarn-]

{+Østrig- Ungarn+}

2. I 18156 udbrød den prøisisk-østrigsJce krig, i hvilken de fleste tyske smaastater holdt med Østrig, Italien med Prøisen. Under Moltkes ledelse trængte den prøisiske hær ind i Bøhmen og seirede ved Königgrätz. Østrig maatte ved freden i Prag træde ud af det tyske forbund og lade Prøisen være herre i Tyskland. — Da indsaa keiser Frans Josef, at han maatte opgive enevældet; han delte sine lande i to dele, Østrig og Ungarn, hver med sin frie forfatning, men med fælles keiser og fælles hær.

3. Bismarck kunde nu ordne Tyskland, som han vilde. Nogle fyrster (som kongen af Hannover) afsatte han; de

1. Efter 1848 var Østrig igjen den ledende ståt i Tyskland. Kong Vilhelm 1. af Prøisen (1861—88) og hans minister Bismarck var harmfulde derover og ønskede at gjøre

Prøisen til Tysklands første magt. Dertil behøvede de en stærk hær; »tidens store spørgsmaal,« sagde Bismarck, »løses kun ved blod og jern.« Da »landdagen« (Prøisens storting) ikke vilde give ham penge til udvidelse af hæren, tog han pengene uden bevilling. I 1864 flk han Østrig til at gaa sammen med Prøisen imod Danmark og fratage det Holsten og Sønderjylland. I denne krig viste det sig, hvor dygtig og veludrustet bagladningsgeværer)

den prøisiske hær var blevet. Derfor havde Bismarck snart efter mod til at yppe strid med Østrig.

Vilhelm 1.

Vilhelm 1. Bismarck

Krigen IS64

Krigen 1866Tysklands enhed

Bismarck.

fleste beholdt sit land, men maatte i alt rette sig efter Frøisen. Hannover, Slesvig, Holsten m. fl. provinser indlemmedes i kongeriget Frøisen. Han lod ikke, som Cavour, folket frit afstemme herom; hverken hannoveranerne, de tjrske slesvig-hol-stenere eller de danske nordslesvigere vilde have stemt for indlemmelsen. Pragerfredens § 5, der gav nordslesvigerne ret til at stemme for at komme til Danmark igjen, opfyldte han slet ikke.

4. Napoleon 3. blev urolig over Prøisens magt. Han merkede, at franskmændene begyndte at tabe tilliden til ham, og at flere og flere blev republikanere. Kun en seierrig krig kunde bringe hans anseelse til at vokse. Han trodde, at hvis Frankrig blot vandt de første slag, vilde Italien, Østrig og de sydtyske stater slutte sig til ham. Bismarck, som forudsaa, at krigen vilde komme, forstod at drive Napoleon 3. til at begynde krigen i det øieblik, der passede bedst for Frøisen (1S70). I to uger fik Moltke ad Tysklands mange jernbaner 400,000 tyske soldater samlet ved grænsen, og flere kom siden efter. Imod dem kunde Frankrig kun stille 250,000. Napoleons beregninger slog feil; Sydtyskland gik med Frøisen, Italien og Østrig holdt sig rolige.

5. Den fransk-lyslce krig 1870—71. Tyskerne trængte ind i Frankrig og vandt det ene store slag efter det andet. En fransk hær paa over 150,000 mand blev kastet ind i fæstningen Metz, hvor tyskerne indesperrede den saaledes, at den ikke mere kunde komme ud til aabent slag og to

Prøisens overmagt

Krigen 1870

Metz114

[-Elsass-Lothringen-]

{+Elsass- Loth- ringen+}

Tyskland [-keiserdømme-] {+keiser- dømme+}

maaneder senere maatte overgive sig, fordi levnedsmidlerne slåp op. En anden fransk hær, som Napoleon 3. selv fulgte med, blev slaaet ved Sedan og maatte sammen med keiseren gaa i tysk fangenskab (2. sept.). Da man fik det at vide i Paris, tog republikanerne magten, ledede af den unge Gambetta. Da tyskerne rykkede videre frem og omringede det stærkt befæstede Paris, gik Gambetta op i en ballon, slåp lykkelig over den tyske hær og dalede ned ude i Frankrig. Han vilde der ruste nye hære for at undsætte hovedstaden; mange hundrede tusinde mand fik han udrustet, og disse uøvede soldater gjorde i fire maaneder fienden modstand. Men omsider bukkede de under for den udmærkede tyske hær. Paris maatte overgive sig, og Frankrig fik kun fred mod at afstaa Elsass og en del af Lothringen samt betale 5 milliarder (5000,000,000) francs i krigsomkostninger.

6. Medens den tyske hær laa rundt om Paris, udraabte Tysklands fyrster i Ludvig 14's slot i Versailles Vilhelm 1. til tysk keiser. Bismarck blev rigskansler.

Det nye tyske rige fik en fri forfatning med en rigsdag valgt ved almindelig stemmeret. Thi Bismarck stolede

paa, at folkets store masse vilde følge hans politik. Alle tyskere glædede sig over, at landet var blevet samlet; men mange sørgede over, at det ikke var sket ad frihedens vei, men ved >blod og jern«. Bismarck fik ogsaa merke, at folket ikke altid vilde rette sig efter ham. Baade det katholske, parti, det liberale parti og det socialdemokratiske parti stod ofte skarpt imod ham.

Efter Vilhelm 1. fulgte hans søn Frederik 3. (1888) og samme aar dennes søn Vilhelm 2. Han kunde ikke enes med Bismarck og gav ham afsked. — Tysklands industri og handel er vokset meget siden 1871; men rustningerne koster meget, og statsgjælden er stor.

7. Den franske republik kom straks efter fredsslutningen i en stor fare, idet der udbrød en borgerkrig mellem Paris, hvor et radikalt parti, -kommunarderne«, havde magten, og det øvrige

Frederik3. Vilhelm 2.

Den franske republik

Sedan Gambettaøsteuropa

land. Under kampen stak nogle af de vildeste kommunarder ild paa flere af Parises skjønneste bygninger, som blev ganske ødelagt. Men kommunarderne bukkede under, og mange af dem blev straffet med døden eller med forvisning til forbryderkolonier. Det viste sig snart, at Frankrig var rigere, end Bismarck havde trodd; med lethed fik regjeringen saa mange penge tillaans og saa store skatter bevilget, at den baade kunde betale krigsomkostningerne til Tyskland og i aarenes løb ruste en stor hær, bygge en mængde folkeskoler og lønne lærerne o. m. m. Det franske folk er flittigt og overordentlig sparsommeligt; men Frankrig har ogsaa den største statsgjæld af alle verdens stater.

Østeuropa.

1. Rusland fik 1815 (kongressen i Wien) den vestgrænse, det endnu har; det er nabo til Prøisen og Østrig og har sørget for at leve i fred med disse to stormagter. Derimod har det flere gange prøvet at gjøre erobringer fra Tyrkiet, men har ikke opnaaet noget videre. Det kommer dels af, at Tyrkiet altid har haft en stor og tapper hær, dels af, at England og Østrig ikke under Rusland at faa Konstantinopel.

2. Tyrkiet har siden 1815 tre gange kjæmpet mod russerne. Første gang var i 20aarene, da Grækenland gjorde fipstand og vilde løsrive sig fra sultanen. Efter at den grusomme krig havde varet i flere aar, lagde Rusland, Frankrig og England sig imellem, slog den tyrkiske flaade og skaffede kongeriget Grækenland selvstændighed.

3. Anden gang var i SOaarene. Kejser Nikolaj 1. af Rusland mente, at Tyrkiet ikke kunde bestaa længer, og angreb »den syge mand«. Men tyrkerne sloges tappert. England og Frankrig hjalp dem, landsatte en hær paa Krim og tvang Rusland til fred.

4. Tredje gang var i TOaarene, da de slaviske folk i Tyrkiet gjorde opstand og fik hjælp af russerne. Tyrkerne gjorde haardnakket modstand (ved Plevna), men blev til

Græske [-friheds-krig

Krimkrigen-] {+friheds- krig

Krim- krigen+}

Plevna

Rusland og Tyrkiet11 (•)

Den nyeste tid

Nve kristne stater

sidst overvundet. Ved disse krige er foruden Grækenland Rumænien, Serbien, Montenegro og Bulgarien blevet selvstændige riger.

5. Kreta er beboet af grækere. Da der udbrød opstand her, sendte kong Georg af Grækenland kreterne hjælp og kom derved i krig med tyrkerne, som seirede og trængte langt ned i Grækenland (1897). — Skjønt tyrkerne i hver af disse krige har vist sig som dygtige soldater, er det europæiske Tyrki blevet mindre og mindre. Endog i den del, det endnu har, er største delen af indbyggerne kristne (grækere og slaver) og vil nødig staa under tyrkerne.

6. Rusland har, som vi saa, ikke vundet stort længere frem i Europa; i Asien har det derimod indtaget uhyre store landstrækninger. Under Krimkrigen kom Aleksander 2. paa tronen. Han forstod, at Rusland tabte i denne krig, fordi dets styre, næringsliv og folkeoplysning stod saa meget tilbage. Han indførte derfor flere reformer; den vigtigste reform var, at bønderne, som hidtil havde været »livegne«, d. v. s. stavnsbundne, ja næsten trælle, fik friheden. Men senere begyndte han at regjere strengt, og de frisindede unge russere, som havde haabet, at han vilde give Rusland en fri forfatning, blev skuffet. Disse saakaldte nihilister sluttede hemmelige sammensværgelser og myrdede tsaren i 1881. Hans søn Aleksander 3. regjerede haardt for at holde nihilisterne i tømme og for at bringe polakkerne og sine tyske undergivne (i Østersøprovinserne) til at glemme sit modersmaal og blive russere. Efter ham kom Nikolai 2., som ligeledes styrer strengt enevældig; han har begyndt at underkue Finlands frihed. — I mange retninger har Rusland gjort store fremskridt (jernbanen gennem Sibirien), men staar langt tilbage for Vesteuropa i kultur. Det som mest hindrer Ruslands fremgang, er embedsmændenes upaalidelighed; de lader sig ofte bestikke og gjør sig anden ulovlig fordel. Keiseren kan umulig holde øie med alle.

Kreta

[-Aleksander-]

{+Aleks- ander+} 2.

[-Livegen-skauet-]

{+Livegen- skauet+} i Rusland ophæves

[-Aleksander-]

{+Aleks- ander+} 3

Nikolai 2.Englands kkfokmek

Englands reformer.

1. Da England 1815 fik fred efter 22 aars krig med Frankrig, var dets indre forhold ikke gode. Godseierne havde magten. Ganske vist hed det sig, at underhuset valgtes af folket; men valgordningen var meget gammeldags. Der var valgkredse, hvor der kun fandtes faa vælgere, som maatte stemme efter den adelsmands ønske, paa hvis gods de bodde; og omvendt var der i den nyere

Engelsk fragtvogn o. 1SOO.

tid opstaaet store byer (Manchester, Birmingham o. a.), der slet ikke havde valgret.

2. I løbet af fredsaarene efter 1815 indsaa flere og flere, at valgloven maatte forandres. Omtrent samtidig med den franske julirevolution fik de liberale flertal i underhuset og gjennemførte en valgreform, hvorved magten gik fra adelen over til den velhavende borgerstand.

3. I de engelske kolonier fandtes mange negerslaver, som eierne behandlede haardt. Engang blev tre negerinder pisket, fordi de havde grædt, da deres brødre blev pisket. Fremragende englændere oplyste sine landsmænd om saadanne grusomheder, og aaret efter valgreformen

England 1815

[-Valgreformen-]

{+Valg- reformen+}118

Den nyeste tid

[-Negerslaverne-]

{+Neger- slaverne+} frigives

[-Dampskibe-]

{+Damp- skibe+} Jernbaner

[-Korntolden-]

{+Korn- tolden+} ophæves

[-Arbeiderne-]

{+Arbei- derne+}

vedtog parlamentet at ophæve negerslaveriet og frigive alle negerslaverne.

4. Englands industri vokste stadig. Fabrikkerne byggedes helst, hvor der var kulleier i nærheden. De før tyndt befolkede egne i Nord- og Vestengland blev opfyldt af store fabrikbyer (Manchester, Birmingham), hvis frembringelser solgtes til alle Englands egne og til alle verdens lande. Transportmidlerne blev langt bedre end før. Amerikaneren Robert Fulton byggede 1807 det første dampskib; den første jernbane (Liverpool—Manchester) aabnedes 1829,

og dens første lokomotiv byggedes af Stephen-son. Der opstod talrige og mægtige fabrikherrer og storkjøb-mænd, som havde millioner af arbeidere i sin tjeneste. Baade arbeidsherrer og arbeidere var modstandere af de adelige godseiere, fordi disse havde faaet indført en meget høi told paa udenlandsk korn. Thi derved blev kornet dyrt, hvilket var til fordel for godseierne, men til skade for fabrik- og handelsbyerne. Dygtige folketalere drog om i landet og agiterede paa store møder imod korntolden. De lik efterhaanden flertal, saaat parlamentet ophævede korntolden. Nu kunde udenlandsk korn indføres frit, til stor fordel for Englands arbeidere.

5. Arbeiderne ved de store fabrikker havde en meget lang arbeidstid og fik kun liden løn. I den første tid trodde de, at indførelsen af maskinerne var skyld i deres fattigdom, og de slog maskinerne i stykker. Men efterhaanden forstod de, at om de skulde faa det bedre, maatte

Første lokomotiv 18~9.Englands reformer

de slutte sig sammen. De dannede fagforeninger, og naar falirikherren ikke vilde give dem den løn, de mente at have ret til, gjorde de streik, d. v. s. holdt op at arbeide. De engelske love var fra først af meget strenge mod arbeiderne, og fagforeningerne blev forbudt. Men da arbeiderne vedblev at kræve ret til at forene sig, forstod de klogeste engelske statsmænd, at det ikke kunde nytte at negte dem den, og fagforeningerne blev tilladt. De engelske arbeidere vandt skridt for skridt fremover, saaat arbeidslønnen i mange fag blev høiere end paa fastlandet. Mange arbeidere fik stemmeret til underhuset, da Gladstone (1885) gjennemførte en lov, der udvidede stemmeretten saa meget, at England nu næsten har almindelig stemmeret.

6. Irland er utilfreds med det engelske herredømme. Engelske godseiere eier det meste af jorden, medens irerne er deres forpagtere. Irerne er katholikker, de engelske godseiere protestanter. Den irske bondestand er overordentlig fattig og hader sine rige herrer. Ofte har oprørske irer stiftet sammensvergelser og myrdet engelske godseiere og statsmænd; det har gjerne ført til, at parlamentet blev forbitret og gav endnu strengere love for Irland. Men de frisindede engelske statsmænd forstod, at irerne havde ret i meget. Gladstone har gjennemført flere love til Irlands gavn, navnlig for at hjælpe forpagterne, naar godseierne gjorde dem uret. Til sidst foreslog han, at Irland skulde vælge sit eget parlament, men det kunde han ikke sætte igjennem.

7. I England er der siden 1815 sket lige saa store forandringer som i Frankrig, men altid ad lovlig og fredelig vei uden revolutioner. Naar et parti i England ønsker en reform, som paria-

Irland

En'f isk lokomotiv 1893.

Det parlamen tariske system

Kolonier

Viktoria Edward 7.

mentet sætter sig imod, agiterer det, d. v. s. det udgiver skrifter

og aviser og holder møder for at overbevise vælgerne om, at det har ret. Naar reformen har flertallet af vælgerne for sig, faar den ogsaa flertal i underhuset, og da statsmændene i England altid vælges mellem førerne for underhusets flertal, bliver den til lov. De liberale partier paa fastlandet ønsker, at det engelske »parlamentariske system« skal blive indført i deres fædrelande. I Frankrig, Italien, Norge o. fl. stater er det allerede skik, at statsmændene vælges blandt flertallets ledere.

3. Englands kolonier har selvstyre, d. v. s. hver af dem vælger et eget parlament, der regjerer kolonien. I de sidste tyve aar har England vundet flere nye lydlande; det har besat Ægypten og grundet store kolonier i Sydafrika. Dronning Viktoria døde i 1901, efterat have re-gjeret siden 1837. Hendes søn Edward 7. er uu konge.

De forenede staters vekst

De andre verdensdele.

1. Da (le forenede Stater løsrev sig fra England (s. 91), havde de kun 3 mill. indbyggere, som alle bodde paa østkysten. Der var plads til mange flere. Og siden da er der aar efter aar indvandret mange mill. europatere, mest irer, engelskmænd, tyskere og skandinaver, som har opdyrket de umaadelige landstrækninger i det indre, helt over til det stille hav. Talrige negre førtes fra Afrika derover som slaver, og fra Asien er der indvandret mange kinesere. Unionen (d. v. s. »forbundet« af fristaterne) har nu 75 mill. indbyggere og er et af jordens rigeste og

mægtigste lande. Men en gang har der været fare for, at den skulde splittes i to fiendtlige riger.

2. Det kom i anledning af spørgsmaalet om negerslaveriet. Da først England og siden andre lande havde frigivet negerne, forlangte de nordlige af de forenede stater, at unionen skulde gjøre det samme. Men Sydstaterne vilde ikke. Thi i syden, hvor klimaet er hedt, mente man ikke at kunne undvære negerne, som bedre end hvide mænd udholder arbeidet i den stærke sol. Da det parti, som vilde frigjøre negerne, 1860 fik flertal, besluttede Sydstaterne at træde ud af unionen og oprette et eget for bund. Nordstaterne, som ikke vilde tillade dem dette, rustede sig for at tvinge dem med magt, og der udbrød en borgerkrig, som varede i 4 aar og kostede mange hundrede tusinde mennesker livet. Men Nordstaterne seirede og ophævede slaveriet i hele unionen. Nu er negerne i Nordamerika frie mænd ligesom de hvide.

3. Det spanske Amerika rev sig omtr. 1820 løs fra Spanien. Iler oprettedes en række republikker (Chili, Peru, Bolivia osv.), der ikke som de nordamerikanske har sluttet forbund indbyrdes, men udgjør selvstændige stater. Paa samme tid skilte Brasilien sig fra Portugal, det var i lang tid et keiserdømme, gjorde derefter revolution og er nu et forbund af republikker i lighed med de forenede Stater. Kuba gjorde nylig oprør mod Spanien og fik hjælp af de forenede Stater. Spanien tabte i krigen og mistede baade Kuba, Portorico og Filippinerne (1898).

4. De europæiske stormagter er alle begjærlige efter at vinde kolonier. England eier det halve af Nordamerika (Canada, siden 1763), Australien, Forindien (kong Edward 7. forer titelen »keiser af Indien«), Ægypten, en stor del af Sydafrika o. m. m. I 1899 kom det til krig mellem England og de hollandske boeres smaa republikker i Sydafrika, som ikke vilde føie sig efter England. Krigen endte efter et par aars kampe med republikkernes under-

Krig mellem !Xord-og Sydstaterne

Syd-amei ika

England122

Den nyeste tid

Rusland

Frankrig

Den nyeste tid

Tyskland

Kina

Japan

Frie forfatninger

tvingeise. Det engelske kolonirige har et folketal af mellem 300 og 400 millioner. Næsten overalt, hvor en europæisk magt vil tage en koloni, støder den paa engelskmændene. Rusland begyndte allerede før 1600 at lægge Sibirien under sig; det er nu naadd saa langt frem, at kun Afganistan skiller det fra Indien. Frankrig tog o. 1830 Algier; særlig efter sit nederlag 1870—71 har det søgt opreisning ved erobringer i de fremmede verdensdele og har underlagt sig Tunis, Madagaskar og en stor del af Bagindien. Men da det franske folk ikke vokser i tal, har det næsten ingen udvandrere at sende til kolonierne. Tyskland har udvandrere nok; det har skaffet sig besiddelser i Sydafrika; men England staar her iveien for større udvidelser.

5. Killa har i flere tusinde aar været et civiliseret land. Kineserne ringeagtede derfor europæerne, som først senere har faaet kultur, stræbte at holde dem borte fra Kina og merkede ikke, at Europa snart havde forspranget i de fleste ting. Det langt mindre Japan søgte derimod at lære Europas krigskunst, og da det i 1894 kom i krig med Kina, seirede japanerne. Derved flk de lyst til at være stormagt, og har nu skaffet sig en flaade, der kan maale sig med de store europæiske landes.

Vor tid.

1. Den nyeste tid kaldes det tidsrum, som begyndte med den franske revolution 1789. Før 1789 havde Europas stater (undtagen England og et par mindre) enevældige regjeringer. Dette er nu forandret; nu styres kun Rusland og Tyrkiet enevældig. Frankrig og Schweiz er republikker; i de øvrige europæiske stater er der indført frie forfatninger, hvorved fyrsten deler magten med et storting. De frie forfatninger, der indførtes før 1848, gavVor tid

123

kun de velhavende stemmeret. Efter 1848 har de vigtigste lande indført almindelig eller dog temmelig udstrakt stemmeret.

2. Krigene siden Napoleons tid har for en stor del været nationale. Italien samledes til en ståt 1859 o. f. aar. 1871 forenedes flertallet af tyskerne til ett rige. Ligeledes har de kristne folk paa Balkanhalvøen for en stor del faaet selvstændighed. Af de mange nationer, som bor i Østrig, har de fleste vundet ret til at bruge sit moders-maal frit, baade i skolerne og for øvrigheden; men tyskerne i Østrig er vrede over, at de ikke længer hersker over de andre. Alligevel er der endnu megen national undertrykkelse tilbage. Tyskland vil tvinge de danske nordslesvigere, de fransktalende lothringer og polakkerne i sine østlige egne til at glemme sit modersmaal og blive tyskere; paa

samme maade bærer Rusland sig ad i sin del af Polen, og Nikolai 2. har begyndt paa samme maade i Finland. I 1859—60 og 1866 hævdede Frankrig den grundsætning, at en befolkning ikke maa tvinges til at skifte fædreland, men skal have ret til at stemme frit derom; men 1871 tog Tyskland Elsass-Lothringen uden folkeafstemning. Det har franskmændene ondt for at glemme.

3. Den nationale undertrykkelse er en af grundene til, at der stadig er fare for krig, navnlig mellem Tyskland og Frankrig. En anden grund til krigsfare er stormagternes kappestrid om at faa nye kolonier. Derfor ruster de store lande sig af yderste evne. Frankrig og Tyskland holder i fredstid hver */» mill. mand under vaaben og kan i krigstid indkalde mange gange fiere. I fastlandsstaterne er indført almindelig vernepligt, d. v. s., enhver frisk mand skal være soldat. I England er det derimod en frivillig sag, om man vil være soldat; thi England stoler paa sin flaade, der er den største i verden. Der er gjort store opfindelser af nye krigsredskaber; i stedet for fortidens seillinieskibe bruges nu store, jernklædte

Nationale [-spørgsmaal

Folkeafstemninger-] {+spørgs- maal

Folke- afstem- ninger+}

Den væbnede fred

[-Panserskibe-]

{+Panser- skibe+}124

Den" nyeste tid

[-Frimerker-]

{+Fri- merker+}

panserskibe; ett af dem kan koste over 20 mill. kroner, saa det er kun stormagterne, der kan lade saa store skibe bygge.

4. Men medens landene mistror hinanden som fiender, bærer de sig paa andre maader ad som venner. Der er bygget saa mange jernveie og dampskibe, at handel og

Engelsk linieskib (treilveUker) o. 18tiO.

reiser er langt lettere end før. De forskjellige folkeslag staar i meget sterkere fredelig forbindelse og kjender hverandre meget bedre end tidligere. Efter at en englænder havde foreslaaet at indføre frimerker, saaat et i brev kostede lige meget, enten det skulde langt eller kort, har alle civiliserede stater ordnet sit postvæsen paa denne maade og med hverandre sluttet verdenspostforeningen.

Fredeligt samkvemVoit tid

125

5. Aldrig har der været en saa stor iver efter at undersøge hele naturen og alle dens kræfter. Den naturkraft, som heder elektricitet, har man faaet større indsigt i, navnlig ved dansken Ørsteds undersøgelser; derefter har praktiske opfindere (f. eks. Edison) forstaaet at bruge den til mange ting, saa som telegraf, telefon, belysning, sporveisdrift o. m. a. Udmerkede læger har fundet nve maader at behandle sygdomme paa. Der er opdaget bedøvende

Engelsk panserskib o. lS'jr>.

midler, som gjør det muligt for lægen at foretage store operationer, uden at den svge føier smerte derunder. Modige reisende har gjennemforsket de hidtil ukjendte egne; Afrikas indre er gjennemsøgt bl. a. af Livingstone og Stanley, egnene ved nordpolen af Fridtjof Nansen og Sverdrup, det indre Asien af svensken Sven Hedin osv.

6. De 5/6 af Europas indbyggere er nu samlet i 6 store stater: England, Frankrig, Østrig, Tyskland, ltusland og

Italien. Disse stormagter afgjør alle politiske spørgsmaal, som de selv synes, og br}'der sig kun lidet om, hvad de

[-Videnskabelige opdagelser

Stormagter-]

{+Viden- skabelige opda- gelser

Stor- magter+}126

smaa stater er tjent med. De nordiske folk hører til de allermindste; selvom Danmark, Norge og Sverige regnedes under ett, blev det dog kun et lidet folk. Men er vi end faa, saa hører vi til Europas dygtigste folk. Norges sjøfart, Danmarks landbrug, Sveriges grubedrift og jernindustri staar meget høit. Norden har i den nyeste Tid havt mange aandelige stormænd; foruden dem, der nævntes ovenfor, kan vi tænke paa de norske digtere Ibsen og Bjørnson, den danske billedhugger Thorvaldsen, den svenske opfinder John Ericsson (dampskibsskruen) o. m. a. Om de nordiske folk ogsaa i fremtiden skal regnes mellem de dygtigste, — ja det kommer an paa de gutter og Jjiger, som nu gaar paa skole.

NordenDe vigtigste aarstal,

500 før Kr. Persernes magt. Perserkrigene.

323............Alexander den store †.

o. 300............Rom undertvinger Italien.

140............Rom indtager Karthago og Hellas.

44............Cæsars død.

31............Slaget ved Actium. Keiser Augustus.

o. 100 eft. Kr. Keiser Trajan.

o. 300............Keiser Konstantin den store.

375—600. . . Folkevandringen.

395............Romerriget deles.

476............Den sidste vestromerske keiser. Middelalderen begynder.

632............Muhammed †.

800............Keiser Karl den store.

!tll............Normandiet grundes.

1066............Normannerne tager England.

1095............Mødet i Clermont. Korstogene.

o. 1200.....Innocens 3. Filip August. Johan uden land.

o. 1300............Korstogene ophører.

1453............Tyrkerne tager Konstantinopel.

1492............Kolumbus opdager Amerika.

1517............Luther optræder mod afladshandelen. Den nyere tid begynder.

1546 ....Luthers død.

1588.....Den uovervindelige flaade.

1618—48. . . . Trediveaarskrigen.

1688...........Den engelske revolution.

1700...........Den spanske arvefølgekrig.

1715...........Ludvig d. 14. †.

1756—63.... Den prøisiske syvaarskrig. Kolonikrigen.

1776...........De nordamerikanske fristater løsriver sig fra England.

1789...........Den franske revolution. Den nyeste tid begynder.

1793.....Ludvig 16. henrettes.

1799..........Napoleon førstekonsul.

1804...........Napoleon keiser.

1815...........Napoleon føres til St. Helena.

1830...........Julirevolutionen.

1848...........Februarrevolutionen.

1859...........Den italienske frihedskrig.

1866...........Prøisen overvinder Østrig.

1870—71. . . . Prøisen overvinder Frankrig.

1894.....Japan overvinder Kina.

1898...........De forenede stater beseirer Spanien.INDHOLD

Sule

Side

EUROPA

reformationstiden

Paa reformationstiden (15—1600) er de storste magter Habsburgernes rige (Karl 5) og Tyrkiet. Derefter kommer Frankrig, England, Polen, Danmark-Norge og Sverige.

1815, efter Napoleons fald, er der 5 stormagter, de .3 ældre: Frankrig, England, Ostrig (Habsburgernes land) — og 2 nye: Rusland og Projsen.

Utirvt'rs

EUROPA

1815.ü